

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

УДК 159.9.316.6: 314.7.044

НИКОНЕНКО ЛЮДМИЛА ВОЛОДИМИРІВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ
МЕДІАПРАКТИК НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ
СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ**

Спеціальність 19.00.11 – політична психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____Л. В. Никоненко

Науковий керівник – Вознесенська Олена Леонідівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Никоненко Л. В. Соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.11 – політична психологія. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, 2019.

Роботу виконано в межах наукової тематики лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови організації медіаосвіти молоді» (№ держреєстрації 0114U001514).

Актуальність дослідження зумовлена розширенням впливу медійних комунікацій на політико-правові процеси в суспільстві; інформаційною вразливістю молоді та значним мобілізаційним потенціалом студентської спільноти. В роботі обґрунтовано доречність застосування динамічно-функціонального підходу при дослідженні соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів.

Політико-правову свідомість визначено різновидом суспільної свідомості, що формується під впливом певних соціальних умов, відбиває політико-правові процеси та явища. Проаналізовано феноменологічні, структурно-змістовні та соціально-психологічні чинники становлення політико-правової свідомості. Її структурними компонентами виокремлено політико-правові настанови, уявлення та ставлення особистості до політико-правової дійсності.

В якості проявів становлення свідомості визначено: ускладнення змістовно-сміслового наповнення політико-правових уявлень; раціоналізацію і демістифікацію настанов; відхід від неусвідомленого та

іраціонального ставлення до політико-правової дійсності в сторону раціонально-логічного ставлення; зменшення фрагментарності структури свідомості; зростання взаємної узгодженості між її структурними компонентами. Названі ознаки обрано для виокремлення соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів.

Обґрунтовано, що становлення політико-правової свідомості зумовлено життєвим досвідом участі у ситуаціях політико-правового змісту, інформаційними інтервенціями медіа; системою настановлень, переконань та цінностей близького соціального оточення та політична спрямованість соціальних інститутів, у які залучена особистість. Розкрита теза про важливість освітнього середовища закладів вищої освіти як важливого соціального інституту політико-правової соціалізації молоді. Джерела політико-правового інформування студентів визначено незалежними змінними дослідження.

Проаналізовано соціально-психологічні особливості впливу медійної політико-правової комунікації на когнітивну, мотиваційну, емоційно-чуттєву, поведінкову сфери особистості. Інформаційні інтервенції медіа визначені як такі, що опосередковуються застосуванням особистістю медіапрактик, які постають як комунікація між суб'єктами взаємодії, що підвищує суб'єктність особистості в політико-правових комунікаціях та є засобом самопрезентації людини у політичній площині.

Медіапрактики визначено як стереотипізовану та впорядковану активність, метою якої є оперування масивами медійного контенту, що несе інформацію про події, соціальні явища і процеси в соціумі через залучення суб'єкта у взаємодію з інформаційними ресурсами, користування контентом завдяки використанню медійних засобів. Особливістю медіапрактик політико-правового змісту є внутрішньогрупова та міжспільнотна медійна комунікація, метою якої є адаптація до політико-правових реалій.

Класифікація медіапрактик побудована на основі критеріїв:

суб'єктність; динаміка розгортання у часовому вимірі; якість впливу на особистість та соціальне середовище; функціональність; вид діяльності; тип медіа, в комунікативному просторі якого реалізується медіапрактика; тип технічного засобу; ступінь медійної активності особистості. В якості незалежних змінних дослідження визначено пасивні, реактивні, активні медіапрактики політико-правового змісту. Задля диференціації субвибірок визначено критерії: «ступінь медійної активності особистості», «інтенсивність реалізації медіапрактики певного типу»).

Обґрунтовано доречність паралельного застосування кількісного і якісного підходів при дослідженні соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів. Задум реалізовано завдяки програмі емпіричного дослідження, що складається з п'яти етапів. Перший етап спрямовано на розробку структури дослідження, визначення змінних та способів їхньої операціоналізація, уточнення вибірки дослідження. Другий етап орієнтовано на визначення стратегій, що реалізують студенти при оперуванні масивами інформації політико-правового змісту в медійному просторі. Третій етап направлено на визначення ролі різних джерел інформації політико-правового змісту порівняно із медіапрактиками. Четвертий етап організовано задля з'ясування соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик політико-правового змісту на структуру політико-правової свідомості студентів. На п'ятому етапі здійснено розробку і апробацію тренінгу, спрямованого на підвищення компетентності учасників щодо медійної політико-правової комунікації.

У роботі застосовано теоретичні, емпіричні та математико-статистичні методи. Здійснено *теоретичний аналіз* літератури за проблематикою, систематизацію й узагальнення концепцій та досліджень у площині становлення політико-правової свідомості особистості. Медіапрактик визначено як один з чинників цього процесу.

Застосовано *емпіричні методи*: глибинні індивідуальні та групові

інтерв'ю, анкетування та методика «Незавершені речення» – для виявлення змістових особливостей становлення ППС; «Методика дослідження політичних настанов особистості», (Г. Бієрбраур); «Опитувальник рівня патерналізму щодо інститутів влади», (Т. Стефаненко, О. Тихомандрицька, Є. Белінська); «Тест соціальних і політичних позицій» (Г. Айзенк, Г. Вілксон) – для ідентифікації політико-правових настанов особистості; опитувальник «Особливості політичної соціалізації особистості» (Є. Чорний) – для ідентифікації політико-правових уявлень та ставлення особи до політико-правової дійсності.

Обробку отриманих даних здійснено за допомогою *математико-статистичних методів*: критерій χ^2 -Пірсона для з'ясування впливу майбутньої професії студентів на структурні компоненти політико-правової свідомості; критерій Н-Краскала-Уоліса для перевірки однорідності експериментальної, контрольної і плацебо-групи у тренінгу, критерій Т-Вілксона для оцінювання пост-тренінгових змін у контрольній, експериментальній, плацебо-групі; однофакторний дисперсійний аналіз для ідентифікації впливу фаху; критерій U-Манна-Вітні для двох незалежних вибірок для ідентифікації ролі особистої участі у політико-правових подіях і при порівнянні субвибірок, сформованих за параметрами «тип медіапрактики», «інтенсивність реалізації медіапрактики»; факторний аналіз за методом головних компонент для реконструкції просторів користування джерелами політико-правового змісту та довіри до них; кореляційний аналіз для виявлення особливостей структурної організації політико-правової свідомості; описові статистики (абсолютні частоти, відсотки) при контент-аналізі смислових рядів.

Здійснено уточнення вибірки дослідження. Студенти різних спеціальностей визначено як однорідну сукупність, окрім студентів правничих і політологічних спеціальностей. Виокремлено проміжні змінні («Особиста участь у політико-правових подіях», «Фах», «Курс»), що впливають на незалежні змінні дослідження.

Зафіксовано складність ідентифікації студентами маніпуляції у політико-правовій медійній комунікації. Виявлено, що студенти сприймають політико-правову ситуацію в Україні як кризову невизначеність і складно-прогнозованість майбутнього при збереженні високого рівня динамічності. Встановлені особливості медійної комунікації студентів: перманентний доступ до контенту політико-правового змісту, висока інтенсивність комунікації за допомогою гаджетів; мобілізаційна готовність до спільних дій, мультимержевість осередків студентського самоврядування; активна взаємодія студентів із працівниками закладів вищої освіти (у тому числі й на політико-правову тематику). Виокремлено і описані пасивні, реактивні, активні медіапрактики політико-правового змісту, що реалізують студенти в сучасних умовах.

З'ясовано, що медіа для студентської спільноти розподілені на дві групи: 1) мас-медіа (радіо, телебачення, газети, офіційні ресурси органів влади), 2) соціальні медіа (соціальні мережі, тематичні інтернет-ресурси). Визначено опції розподілу на групи: статус, зумовлений приналежністю до політичних або бізнес-еліт; соціальна дистанція і паритетність комунікації; можливість для користувачів медіа впливати на інформаційне наповнення інформаційного ресурсу; можливість надавати безпосередній зворотній зв'язок щодо отриманої інформації; спрощена можливість множинних інтеракцій; можливості комплексно застосовувати пасивні, реактивні, активні медіапрактик.

Виявлено і описано сталі канали політико-правового інформування студентів в умовах закладів вищої освіти. З'ясовано, що найбільше студенти довіряють політико-правовій інформації, отриманій від студентів зі своєї групи, викладачів та керівництва закладу освіти при реалізації пасивних, реактивних та активних медіапрактик в медійному просторі закладів освіти. Показано, що завдяки реалізації медіапрактик студентська спільнота здатна займати суб'єктну позицію у випадку незгоди із позицією керівництва ЗВО та відстоювати власну політико-правову позицію. Визначено, що віртуальні

аналогі навчальних груп відіграють роль комунікативного середовища, в умовах якого відбувається координації спільних дій (у тому числі і в політико-правовій площині).

Виокремлено тенденції, притаманні всім типам медіапрактик. Субвибірки з низькою інтенсивністю реалізації медіапрактик відрізняються від субвбірок з високою інтенсивністю реалізації на статистично значущому рівні для індикаторів політико-правової свідомості: «Ставлення до політики»; «Когнітивний блок політичної свідомості»; «Мотивація політичної участі»; «Консерватизм». По мірі зростання політико-правової активності респондентів в інформаційному просторі кількість індикаторів, за якими виявлено статистично значущі відмінності, зменшується через формування нових зв'язків між структурними компонентами та дезактуалізацію зв'язків між політико-правовими настановами. Це доводить процесуальність становлення політико-правової свідомості, зумовлену підвищенням медійної активності респондентів. Укрупнення відбувається завдяки формуванню сталих позитивних зв'язків між політико-правовими уявленнями, позитивним ставленнями до політико-правової дійсності та мотивацією політичної участі.

Завдяки застосуванню кореляційного аналізу виявлено та проаналізовано особливості структурної організації політико-правової свідомості для шести субвбірок, сформованих завдяки стратифікації за критеріями «тип медіапрактики», «інтенсивність реалізації медіапрактики певного типу».

Розроблено і апробовано тренінгову програму, спрямовану на підвищення компетентності студентів щодо медіапрактик політико-правового змісту. З метою підвищення точності оцінки ефективності тренінгу розроблено міжсуб'єктний план із трьома вибілковими сукупностями (експериментальна, контрольна, плацебо-група). В програму включено змістовні блоки: засвоєння знань про особливості реалізації пасивних, реактивних, активних медіапрактик; ознайомлення з психологічною сутністю

стратегій маніпулювання свідомістю у медійній політико-правовій комунікації; відпрацювання практик критичного мислення при аналізі інформації політико-правового змісту.

Емпірично підтверджено ефективність тренінгової програми для підвищення інтенсивності реалізації пасивних, активних медіапрактик.

Ключові слова: політико-правова свідомість особистості; медіапрактики політико-правового змісту; соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик; студенти; медійні комунікації політико-правового змісту; пасивні, реактивні, активні медіапрактики; медіактивність, інтенсивність реалізації медіапрактик.

SUMMARY

Nykonenko L.V. Socio-psychological feature of the influence of media practices on the formation of political and legal consciousness of students.

Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for Candidate Degree in Psychological Sciences in specialty 19.00.11 – Political Psychology. – Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv, 2019.

This work was carried out within the framework of scientific topic of the Department of Psychology of Mass Communication and Media Education of the Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine "Social-Psychological and Psychological-Pedagogical Conditions of Organization of Youth Media Education" (state registration number 0114U001514).

The relevance of the research is due to the increased influence of media communications on political and legal processes in society; information vulnerability of young people and significant mobilization potential of student community.

The appropriateness of the application of dynamic and functional approach in the study of social and psychological features of the influence of media practices

on the formation of students' political and legal consciousness is substantiated.

Political and legal consciousness is defined as a variety of social consciousness, which is formed under the influence of certain social conditions, reflects political and legal processes and phenomena. Phenomenological, structural and emantic, and social-psychological factors of political and legal consciousness formation are analyzed. Individual's political and legal guidelines, representations and attitude to the political and legal reality are distinguished as structural components of individual's political and legal consciousness.

The manifestations of consciousness formation are the following: complication of semantic content of political and legal ideas; rationalization and demystification of attitudes; departure from the unconscious and irrational attitude towards political and legal reality to rational and logical attitude; reducing the fragmentation of the structure of the political and legal consciousness; increasing mutual consistency between the structural components of the political and legal consciousness. These features are chosen to highlight the social-psychological characteristics of media practices impact on the formation of students' political and legal consciousness.

It is substantiated that the political and legal consciousness formation is conditioned by the life experience of participation in the situations of political and legal content, information interventions of the media; the system of attitudes, beliefs and values of the close social environment and political orientation of social institutions in which the individual is involved. The thesis about the importance of the educational environment of higher education institutions as an important social institute of political and legal socialization of young people is revealed. The sources of political and legal information for students are determined by independent research variables.

The social-psychological peculiarities of influence of the media political-legal communication on cognitive, motivational, emotional-sensual and behavioral spheres of the personality are analyzed. Informational media interventions are defined as those which mediated by the personality's use the media practices. They

appear as communication between the subjects of interaction, which increases the personality of the individual in political and legal communications and is a means of self-presentation of the person in the political sphere.

Mediapractices is defined as stereotyped and ordered activity, the purpose of which is to operate arrays of media content, which carries information about events, social phenomena and processes in the society due to the involvement of the subject in the interaction with information resources, the use of media. Feature of mediapractices in political and legal content is intragroup and inter-community media communication. Its purpose is to adapt to political and legal realities.

The mediapractices classification is based on the following criteria: subjectivity; dynamics of deployment in time dimension; the quality of influence on the individual and the social environment; functionality; activity; type of media in which communicative space media practice is implemented; type of technical equipment; a degree of individual's media activity. Passive, reactive, active mediapractices in political and legal content are identified as independent variables of the study. In order to differentiate the sub-samples, the criteria are defined: "a degree of individual's media activity", "the intensity of certain type of mediapractices' implementation".

The relevance of the parallel application of quantitative and qualitative approaches in the study of social and psychological features of media practices impact on the formation of students' political and legal content is substantiated. The concept was realized through a five-stage empirical research program. Stage 1 aims at developing the structure of the study, identifying variables and how they are operationalized, refining the sample of the study. Stage 2 focuses on identifying the strategies that students implement when managing the masses of political and legal content in the media space. Stage 3 aims to identify the role of different sources of information of political and legal content in comparison with the mediapractices. Stage 4 is organized to identify the social-psychological characteristics of impact of media practices in political and legal content on the structural organization of the students' political and legal consciousness. In stage

5, a training development and validation aimed at enhancing the competencies of participants with regard to the mediapractices in political and legal content is completed.

The theoretical, empirical and mathematical-statistical methods are applied in the work. Theoretical analysis of literature on the studied issues is carried out; systematization and generalization of concepts and research in the field of political and legal consciousness of personality and media practices as one of the factors of this formation.

Empirical methods are applied: in-depth individual and group interviews, questionnaires and the “Incomplete Sentences” technique - to identify meaningful peculiarities of political and legal consciousness formation; «Methods of Researching Individual’s Political Attitudes», (G. Bierbraur); “Questionnaire on the Level of Paternalism on Institutions of Authority” (T. Stefanenko, O. Tikhomandritska, E. Belinskaya); “Social and Political Positions Test” (H. Eysenck, G. Wilkson) – to identify individual’s political and legal attitudes; “Features of Individual’s Political Socialization ” (Ye. Chorny) – for identification of political and legal ideas and individual’s attitudes towards political and legal reality.

The data obtained are processed using mathematical and statistical methods: the χ^2 -Pearson criterion to determine the impact of the future profession of students on the structural components of political and legal consciousness; the N-Kraskal-Wallis criterion to test the homogeneity of the experimental, control, and placebo groups in training; the T-Wilcoxon criterion to evaluate post-training changes in the control, experimental, placebo groups; analysis of variance for identification of influence of the specialty; the U-Mann-Whitney criterion for two independent samples to identify the role of personal participation in political and legal events and when comparing sub-samples separated by the parameters "type of media practice", "intensity of media practice"; factor analysis by principal component method for the reconstruction of the spaces for using and trusting sources of political and legal content; correlation analysis to identify the features

of the structural organization of political and legal consciousness; descriptive statistics (absolute frequencies, percentages) in content analysis of semantic series.

The elaboration sample is refined. Students of different specialties are defined as a homogeneous group, except for students of law and political sciences. Intermediate variables ("Personal Participation in Political-Legal Events", "Trade", "Course") that influence independent research variables are distinguished.

The complexity of identification of manipulation in political and legal media communication by students is fixed. It is revealed that students perceive the political and legal situation in Ukraine as a crisis of uncertainty and difficult forecasting of the future while maintaining a high level of dynamism. Features of students' media communication are established: permanent access to the content of political and legal content, high intensity of communication with the help of gadgets; mobilization readiness for joint actions, multi network of student self-government units; active interaction of students with employees of higher education institutions (including on political and legal topics). The passive, reactive, active mediapractices in political and legal content, which realize the students in modern conditions, are separated and described.

It is found that the media for the student community is divided into two groups: 1) mass media (radio, television, newspapers, official resources of the authorities), 2) social media (social networks, thematic internet resources). The options for grouping are defined: status due to affiliation with political or business elites; social distance and parity of communication; the ability for media users to influence the content of the information resource; the ability to provide direct feedback on the received information; simplified the possibility of multiple interactions; opportunities to comprehensively apply passive, reactive, active mediapractices.

Sustainable channels of political and legal information for students in higher education institutions are identified and described. It is found that students mostly trust the political and legal information received from groupmates, teachers and heads of the educational institution during passive, reactive and active

mediapractices implementation in the media space of educational institutions. It is shown that thanks to the implementation of mediapractices the student community is able to take a subjective position in case of disagreement with the position of the high educational institution's head and to defend their own political and legal position. It is determined that virtual analogues of training groups play the role of a communicative environment in which coordination of joint actions (including in the political and legal plane) takes place.

The tendencies that are specific to all types of mediapractices in political and legal content are distinguished. Low-implementation sub-samples of mediapractices differ from the sub-samples of high-intensity mediapractices implementation at a statistically significant level for political and legal consciousness indicators: "attitudes towards politics"; "cognitive block of political consciousness"; "motivation of political participation"; "conservatism". As respondents' political activity increases in the information space, the number of political and legal content's indicators that show statistically significant differences decreases due to the formation of new links between the structural components of political and legal consciousness and the de-actualization of links between political and legal institutions. This proves the procedural nature of the political and legal consciousness formation caused by the increase of the respondents' media activity. The enlargement is due to the formation of permanent positive links between political-legal ideas, attitudes towards political-legal reality and motivation for political participation.

Thanks to the use of correlation analysis, the features of the structural organization of political and legal consciousness for six sub-samples formed by stratification according to the criteria of "type of mediapractice", "intensity of certain type of mediapractices' implementation" are identified and analyzed.

A training program aimed at enhancing students' competence in media practices of political and legal content is developed and tested. In order to improve the accuracy of the evaluation of the training effectiveness, an inter-subject plan is developed with three sample sets (experimental, control, placebo). Content blocks

are included in the program: assimilation of knowledge about peculiarities of realization of passive, reactive, active mediapractices in political and legal content; familiarization with the psychological nature of strategies of consciousness manipulation in the media political and legal communication; working out critical thinking practices in the analysis of political and legal content.

The effectiveness of the training program for increasing the intensity of the implementation of passive, active media practices of political and legal content is empirically confirmed.

Keywords: political and legal consciousness of the individual; media practices of political and legal content; social-psychological features of the influence of media practices; students; media communications of political and legal content; passive, reactive, active media practices; media practice; legal policy; student's youth; media practice of political and legal law; . media activity, intensity of implementation of media practices.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Никоненко Л. В. Довіра студентів до політико-правового інформування в умовах освітнього середовища. *Проблеми політичної психології*: зб. статей. 2017. Вип. 6 (20). С. 183-196.

2. Никоненко Л. В. Медіапрактики як чинник становлення політико-правової свідомості студентів. *Психологічні науки: проблеми та здобутки*. 2015. №8. С. 144-168.

3. Никоненко Л. В. Особливості реалізації молоддю медіапрактик політико-правового змісту в умовах гібридної війни. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. 2016. Вип. 37 (40). С. 277-278.

4. Никоненко Л. В. Особливості уявлень студентів різного фаху про

політико-правову ситуацію в Україні. *Проблеми політичної психології*: зб. статей. 2016. Вип. 3 (17). С. 220-234. (0,5 а.а.).

5. Никоненко Л. В. Психологічний аналіз проявів політико-правової соціалізації сучасного українського студентства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. праць. 2015. № 1. С. 293-301.

6. Никоненко Л. В. Роль медіа в становленні політико-правової свідомості особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. праць. 2015. №3. С. 300-309.

7. Никоненко Л. В. Уявлення студентів про політико-правову ситуацію в Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. 2017. Вип. 39 (42). С. 93-104.

Публікація у виданні, яке входить до міжнародних наукометричних баз:

8. Никоненко Л. В. Факторна структура отримання студентами інформації політико-правового змісту і їх довіри до неї. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС»», 2018. Вип. 3 (62). С.105-114.

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

9. Никоненко Л. В. Про актуальність дослідження патерналістичних настанов особистості. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матер. VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (11 листопада 2017 р., м. Київ). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 285-288.

10. Никоненко Л. В. Про мову ворожнечі в умовах воєнного конфлікту РФ і України. *Українське націотворення: між конфліктом і консенсусом*: тези доп. круглого столу. (19 квітня 2018 р., м. Київ). 2018. с. 50-54 URL: <http://methodology.ucoz.net/load/> (дата звернення: 31.01.2019).

11. Nikonenko L. Political and Legal Informing of Students in Conditions of Military Conflict Between Russia and Ukraine. *Mental Health Global Challenges*

XXI Century MHGC Proceedings. 2018. p. 73-75. URL:
<https://www.mhgc21.org/uploads/MHGC-Proceedings-2018.pdf> (дата звернення:
15.08.2019).

ЗМІСТ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ	19
ВСТУП	20
РОЗДІЛ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕДІАПРАКТИК НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО- ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ.	26
1.1. Становлення політико-правової свідомості особистості як предмет соціально-психологічного аналізу	26
1.2. Психологічні особливості впливу медіа на становлення політико- правової свідомості особистості	38
1.3. Соціально-психологічний зміст терміну «медіапрактика» в контексті політико-правової комунікації.	46
Висновки до першого розділу 1	57
РОЗДІЛ II. ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ МЕДІАПРАКТИК НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ	60
2.1. Методичні засади дослідження соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів	60
2.2. Програма емпіричного дослідження: етапи і процедури	67
2.3. Опис і уточнення вибірки дослідження	81
Висновки до другого розділу	105
РОЗДІЛ III. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ МЕДІАПРАКТИК НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ.	108
3.1. Психологічні особливості медійної комунікації студентів.	108
3.2. Політико-правове інформування студентів в умовах освітнього	

середовища закладів вищої освіти.	138
3.3. Соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів.	156
3.4. Тренінг підвищення компетентності молоді щодо реалізації медіапрактик політико-правового змісту.	177
Висновки до третього розділу.	187
ВИСНОВКИ.	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.	193
ДОДАТКИ.	218

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

АМП ППЗ – активна медіапрактика політико-правового змісту.

ЄС – Європейський Союз.

ЗВО – заклад вищої освіти.

ЗМК – засоби масової комунікації.

МП ППЗ – медіапрактики політико-правового змісту.

ПМП ППЗ – пасивна медіапрактика політико-правового змісту.

ППС – політико-правова свідомість.

ПС – політична свідомість.

ПрС – правова свідомість

РМП ППЗ – реактивна медіапрактика політико-правового змісту.

РФ – Російська Федерація.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Успішне вирішення соціально-політичних завдань неможливе без врахування механізмів функціонування політико-правової свідомості особистості, без формування готовності молоді активно брати участь у втіленні політичних норм в повсякденне життя. Важливим чинником становлення політико-правової свідомості є інформація, що поширюється у медійному просторі завдяки якій передається суспільний досвід, знання, оцінки, судження, емоції, що відображаються у змісті свідомості.

Становлення політико-правової свідомості з позицій динамічно-функціонального підходу (В. Духневич, О. Кудерміна, З. Сіверс, О. Осадько) досліджується як процес, зумовлений множинними інтеракціями «особистість-соціум»; індивідуальними та груповими почуттями, емоціями, настроями, пов'язаними із реагуванням на політико-правову реальність. Представники структурно-змістовного підходу (Е. Баталов, Ю. Замошкіна, Г. Муромцев, А. Хасанов) акцентують увагу на виявленні й аналізі проявів, видів, типів, рівнів політико-правової свідомості.

Роль засобів масової комунікації в становленні політико-правової свідомості особистості розкрито у роботах І Задоріна, Ю. Бурової, А. Сюткіної, А. Хасанова. Поведінку особистості у медійному просторі розглянуто як складову медіа-компетентності (Л. Найдьонова), чинник формування патріотичних настанов (Н. Череповська), соціального оптимізму (О. Вознесенська), чинник розгортання громадянського протистояння (Д. Яровий); фактор формування медійної залежності (Г. Мироненко), що призводить до ускладнень побудови життєвих планів молоді (В. Посохова).

Окремий пласт робіт присвячено дослідженню практик у медійному просторі. Їх визначено, як чинник політико-правової ідентифікації (А. Краснякова), засіб самопрезентації особистості (Я. Шмідт), засіб адаптації спільнот до соціально-політичних умов (І. Гусєв), як такі, що мають

конструктивне та негативне навантаження (А. Гнедаш, Н. Рябченко) і впливають на підсвідомість (С. Васильєв).

Попри значну увагу науковців до проблеми й досі бракує ґрунтовного вивчення становлення політико-правової свідомості молоді під впливом медіапрактик політико-правового змісту. Соціальна та наукова значущість цієї проблеми зумовлює необхідність вивчення соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентської молоді.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах наукової тематики лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови організації медіаосвіти молоді» (№ держреєстрації 0114U001514). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол № 03/16 від 11.02.16 р.) та узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 1383 від 2.12.16 р.).

Мета дослідження: виявлення соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентської молоді.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання:**

1. Здійснити теоретичний аналіз стану розробленості проблеми та виокремити основні соціально-психологічні вектори впливу медіапрактик на політико-правову свідомість особистості.

2. Розкрити специфіку стереотипізованої поведінки студентської молоді в медійному просторі та особливості політико-правового інформування студентів в закладах вищої освіти.

3. Дослідити особливості становлення політико-правової свідомості студентської молоді, зумовлені застосуванням медіапрактик різних типів.

4. Розробити і апробувати тренінгову програму, спрямовану на підвищення компетентності студентів щодо медіапрактик політико-правового змісту.

Об'єкт дослідження – політико-правова свідомість особистості.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження й розв'язання поставлених завдань застосовувався комплекс теоретичних та емпіричних методів:

– *теоретичні*: аналіз літератури, систематизація, узагальнення та інтерпретація зібраних даних з метою визначення особливостей становлення політико-правової свідомості особистості та медіапрактик як одного з чинників цього становлення;

– *емпіричні*: глибинні індивідуальні та групові інтерв'ю, анкетування та тестування, зокрема методика «Незавершені речення» – для виявлення змістових особливостей становлення ППС, «Методика дослідження політичних настанов особистості», (Г. Бієрбраур), «Опитувальник рівня патерналізму щодо інститутів влади», (Т. Стефаненко, О. Тихомандрицька, Є. Белінська), «Тест соціальних і політичних позицій» (Г. Айзенк, Г. Вілксон) – для ідентифікації політико-правових настанов особистості, опитувальник «Особливості політичної соціалізації особистості» (Є. Чорний) – для ідентифікації політико-правових уявлень та ставлення особи до політико-правової дійсності;

– *математико-статистичні*: критерій χ^2 -Пірсона для з'ясування впливу майбутньої професії студентів на структурні компоненти ППС; критерій Н-Краскала-Уоліса для перевірки однорідності експериментальної, контрольної і плацебо-групи у тренінгу, критерій Т-Вілксона для оцінювання пост-тренінгових змін у контрольній, експериментальній, плацебо-групі; однофакторний дисперсійний аналіз для ідентифікації впливу фаху на уявлення студентів про політико-правову ситуацію в Україні;

критерій U-Манна-Вітні для визначення відмінностей, пов'язаних з особистою участю у політико-правових подіях та інтенсивністю реалізації медіапрактики різного типу; факторний аналіз за методом головних компонент для реконструкції просторів користування джерелами політико-правового змісту та довіри до них; кореляційний аналіз для виявлення особливостей структурної організації ППС.

Надійність і достовірність результатів забезпечувалася багатоплановим теоретичним дослідженням та використанням методів, релевантних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше:

– *визначено* особливості впливу медіапрактик на структуру політико-правової свідомості: внаслідок *зростання інтенсивності* реалізації медіапрактик та *медіаактивності* особи зменшується фрагментарність політико-правової свідомості; дезактуалізуються зв'язки у системі політико-правових настанов; стабілізуються зв'язки між уявленнями, мотивацією політичної часті, позитивним ставленням до політики;

– встановлено, що *високий рівень* інтенсивності застосування медіапрактик пов'язаний із більш позитивним ставленням до політики, більшою структурованістю політико-правових уявлень, позитивною мотивацією політичної участі; *низький рівень* – із настановою на консервативність;

– *доведено* можливість підвищення інтенсивності реалізації студентами пасивних та активних медіапрактик у політико-правовій комунікації за допомогою спеціально організованої тренінгової програми.

Дістали подальшого розвитку уявлення про:

– усталені канали політико-правового інформування студентів, їх структуру та значущість для становлення свідомості;

– віртуальні аналоги навчальних груп у соціальних мережах та їх роль для політико-правового інформування та мобілізації студентів.

Поглиблено знання про:

- процеси становлення політико-правової свідомості, опосередковані впливом різних чинників політико-правового інформування;
- медіапрактики як стереотипізовану і впорядковану активність особистості у медійному просторі, розширено їхню класифікацію;
- роль освітнього середовища закладів вищої освіти у політико-правовій соціалізації молоді.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження мають практичну значущість для підвищення медіаграмотності та медіакультури населення, що відповідає пріоритетам доктрини інформаційної безпеки України (Указ президента України № 47/2017). Отримані результати можуть використовуватися соціальними та політичними психологами в процесі розробки програм, спрямованих на попередження, нейтралізацію маніпулятивних інформаційних впливів у політико-правовій сфері; при розробленні стратегій, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки держави. Програму тренінгу підвищення компетентності молоді щодо реалізації медіапрактик політико-правового змісту доречно застосовувати в комплексних програмах, спрямованих на підвищення медійної та політико-правової компетентності молоді. Сформований та апробований комплекс діагностичних методик може бути використано для оцінки тенденцій у масовій, суспільній політико-правовій свідомості різних цільових категорій респондентів, а структурні блоки авторської анкети – для виокремлення тенденцій поведінки у медійному просторі і, зокрема медіапрактик політико-правового змісту. Теоретичний та емпіричний матеріал може стати корисним у процесі розробки та викладання навчальних курсів із соціальної, політичної психології та медіапсихології.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, результати емпіричного дослідження та висновки роботи доповідалися й обговорювалися на четвертій Міжнародній науково-методичній

конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи», (м. Київ, 2016); II Міжнародній науково-практичній конференції з питань охорони психічного здоров'я «MentalHealth» (м. Київ, 2018); XVI Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених та студентів «Політ. Сучасні проблеми науки» (м. Київ, 2016); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Від медіа-грамотності до медіа-культури: стратегії, проблеми, перспективи» (м. Миколаїв, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку», (м. Дніпро, 2016); XXII щорічній науковій конференції «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі», (м. Київ, 2016); науково-практичному семінарі «Медіаторчість проти медіатравми» (м. Київ, 2018); круглому столі «Українське націотворення: між конфліктом і консенсусом», (м. Київ, 2019).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 11 публікаціях, із них 7 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України; 1 стаття – в виданні, що індексується у міжнародних наукометричних базах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел, що налічує 247 найменувань (з них 15 іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації становить 251 сторінки, основна частина – 160 сторінок. Дисертація містить 15 таблиці та 13 рисунків, які займають 12 сторінок.

РОЗДІЛ I

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕДІАПРАКТИК НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

Представлено стан розробленості проблеми політико-правової свідомості особистості, проаналізовано специфіку тлумачення політико-правової свідомості у межах динамічно-функціонального і структурно-змістового підходів, висвітлено роль медіа в процесі її формування у студентської молоді. Представлено розуміння концепту «медіапрактики». в контексті комунікації політико-правового змісту.

1.1. Становлення політико-правової свідомості особистості як предмет соціально-психологічного аналізу

На сучасному етапі розвитку психології спостерігається сплеск інтересу до проблеми свідомості людини. У психології ця тема здобуває особливий методологічний статус. Вона розглядається одночасно як пояснювальний принцип, що відбиває багатомірність буття людини в створюваному нею світі, і як предмет конкретно-наукового дослідження, тобто в контексті того образу людини, що формується в сучасній психології. Актуальним є розгляд свідомості крізь призму її багаторівневої природи. Попри застосування різних методологічних підходів, залишаються наукові питання, які не мають однозначних відповідей: чинники становлення свідомості; можливості саморозвитку, самодетермінації; співвідношення ролі різних соціальних інститутів для становлення свідомості особистості тощо. Г. Акопов зауважує: «Аналіз різних підходів до визначення і структурування свідомості може бути співвіднесений з тією чи іншою методологічною установкою (міждисциплінарною, унітарною, системною) і виявляє зв'язок

різних структурних схем свідомості з двофакторною моделлю свідомості, що нескінченно розвивається (фактор взаємозв'язку контакту індивіда та навколишнього середовища, особистості та суспільства, індивідуальності в реальних і потенційних утвореннях «Я»; фактор творення, свободи й, пов'язаної з нею, відповідальності в системі взаємодії – контактів) [3].

Науковці зазначають, що носіями свідомості можуть виступати окрема особистість (*індивідуальна свідомість*); великі групи або спільноти (*суспільна свідомість*); певне недиференційоване соціальне утворення (*масова свідомість*) [32, 53, 65, 153].

Вперше *індивідуальну* свідомість як цілісний і безперервний процес досліджував В. Джеймс [57]. Хоча автором не була побудована модель свідомості, наукові метафори для подальшого вивчення було задано. Одночасно з ним свою концепцію запропонував З. Фрейд [212]. Його праці стали підґрунтям для значної кількості робіт, в яких розглядаються процесуально-динамічні, структурні, функціональні аспекти свідомості (Р. Асаджолі, Е. Берн, К. Хорні, Г. Юнг та інші).

Розвиток уявлень про сферу людської свідомості у загальній психології пов'язаний з іменами таких учених як Л. Виготський, В. Бехтерев, В. Давидов, О. Леонт'єв, А. Лурія, В. Радзіховський, С. Рубінштейн [44; 43; 84; 160; 175; 176; 180; 197]. Визначення свідомості у радянській та пострадянській психології дається через категорії: відображення (Б. Зейгарник, К. Платонов), самосвідомість (В. Столін); рефлексія (А. Карпов, І. Скитяєва, Г. Щедровицький та інші). Л. Виготський вважав, що свідомість виникає в момент виникнення опосередкованих психічних функцій, як орган, що забезпечує спів-організацію окремих елементів [43]. Середовищем становлення індивідуальної свідомості визначено соціальне оточення людини, інтеракційна взаємодія з якими зумовлює процеси психологічної адаптації і взаємоузгодження норм взаємодії. Подальший розвиток культурно-історичної концепції свідомості відбувався шляхом уточнення законів формування та функціонування окремих психічних

функцій. Зазначається, що індивідуальна свідомість функціонує впродовж всього життя людини і відбиває неповторні риси її життєвого шляху, породжується в процесі набуття особистісного досвіду, відбиває суспільно-історичні процеси [160; 162; 180; 197].

С. Рубінштейном виокремлено структурні елементи індивідуальної свідомості: пізнання (відбувається через мовне мислення), споглядання (визначає осягнення світу), дія, виражена через систему знань й уявлень [175]. В. Зінченко основною функцією свідомості називає рефлексію [84]. О. Леонт'єв вводить дихотомії «об'єктивний світ – діяльність», «діяльність – свідомість», виділяє як структурні елементи свідомості чуттєву тканину і особистісний смисл [109]. Б. Грушиним виділено три типи складових індивідуальної свідомості: 1) чуттєві елементи, зокрема, образи, емоційні реакції, переживання; 2) узагальнені (логічні) уявлення, поняття, норми; 3) ірраціональні, або імажинитивні, елементи – вірування, фантастичні образи, утопічні ідеї, міфи і міфологеми. Останні тісно пов'язані з уявленнями і відіграють важливу роль у комунікативних процесах [53].

Вважаємо важливою тезу В. Ротенберга про провідні функції свідомості: об'єктивацію та закріплення в мові інформації про об'єктивну реальність і виділення з навколишнього середовища самого себе як суб'єкта пізнання цієї реальності [174]. Виходячи зі сказаного, аналіз мовної та письмової активності респондентів є важливим джерелом інформації, завдяки якій можливо ідентифікувати процеси становлення свідомості. Цей підхід буде застосовано при побудові програми емпіричного дослідження.

Специфічною відмінністю *суспільної* свідомості визначено процеси спілкування; групові норми, традиції і почуття, способи взаємодії, притаманні окремим соціальним групам або спільнотам. В процесі множинних комунікацій носіїв індивідуальної свідомості відбувається взаємоузгодження загальноприйнятого і табуованого у суспільній свідомості, яка зумовлює соціально-психологічну своєрідність певного соціального утворення. В свою чергу, загальноприйняте регулює не тільки

міжособистісну взаємодію в політико-правовому полі, а і впливає на індивідуальну свідомість людини завдяки інтеракціям між суб'єктами політико-правової взаємодії [33].

Науковці відзначають складну природу суспільної свідомості, розглядають як сукупність ідей, теорій, поглядів, уявлень, почуттів, вірувань, емоцій людей, настроїв, у яких відбивається природа, матеріальне життя суспільства і вся система суспільних відносин [6, 206]. Дослідження свідомості здійснюється завдяки аналізу структурної будови, процесуально-динамічних особливостей функціонування і розвитку [199], а властивостями визначено: активність, вибірковий характер, узагальненість і абстрагованість, цілісність, константність, динамічність, суб'єктивність, індивідуальний характер, здатність до рефлексії, поліфонічність [176].

Виокремлюють *теоретичний* і *буденний* рівні суспільної свідомості [162]. Для теоретичного рівня притаманні вищий рівень узагальнення, чітка організація знання. Буденна свідомість породжується в процесі набуття досвіду та відбиває в сприйнятті суспільно-історичні процеси [184]. Є. Подольська зазначає: «Буденна свідомість не збігається з індивідуальною, її призначенням є обслуговування життєвих потреб, життєвих ситуацій, вироблення практичних рецептів для реалізації у конкретних умовах. Також на цьому рівні представлені істинні і помилкові знання та уявлення, забобони, марновірства, марення» [162].

Щодо масової свідомості, Д. Ольшанський вважає її різновидом суспільної свідомості. Її специфічною ознакою є те, що певні знання, уявлення, норми, цінності притаманні значним неструктурованим множинам людей. Автор зазначає, що масова свідомість відображається на груповому та індивідуальному рівні. Спільне змістовне наповнення масової свідомості зумовлене процесом спілкування, спільного сприйняття соціально-політичних реалій, інформації [33; 34; 152; 193]. Визначено два типи масової свідомості: первинний або емоційно-діючий рівень свідомості; вторинний або раціональний рівень свідомості. Наукове дослідження, узагальнення

знань про спонтанні процеси масової свідомості закріплюються в теоретичній свідомості в якості пояснювально-прогностичних теорій, концепцій і гіпотез.

Одною з провідних тенденцій останніх років у дослідженні суспільної свідомості є виокремлення змішаних, синтетичних видів: геополітична (О. Дроздов, П. Корнілов та інші); національна (А. Баронін, М. Боришевський, С. Домбровський; С. Литвин; О. Савицька); політична (Д. Ольшанський, Л. Кияшко); правова (Ж. Доржисєв, І. Фарбер, В. Чефранов) [9; 22; 60; 110; 171; 177; 178; 199].

Для нашого дослідження важливим є аналіз підходів до визначення категорій «політична свідомість», «правова свідомість». Значний період їх досліджували в політології, юриспруденції, юридичній психології як невзаємопов'язані [52; 75; 86; 89; 167; 218; 219]. Зрозуміло, що філософський, політологічний, соціально-психологічний підходи різняться, однак розгляд всього спектру наукових позицій надає можливість поглибленого розуміння сутності.

Щодо терміну «політична свідомість», в науковому середовищі відсутня одностайність його трактування (далі - ПС). Її розглядають: як засіб специфічного відображення людиною, групою, суспільством процесу саморегулювання суспільного життя, який реалізується завдяки феномену влади і владно-політичних відносин [92]; сукупність ментальних явищ, в яких відображається сприйняття політики індивідуальним суб'єктом політичного процесу [56]; як систему політичних знань, цінностей та ідейно-політичних переконань особистості (групи або спільноти), на основі яких кристалізуються його найбільш стійкі та значущі політичні орієнтації та настанови стосовно політичної системи та його місця в ній» [83]; сприйняття суб'єктом тієї частини реальності, пов'язаної з політикою, а також його дії і стани, зумовлені політикою [152]; сукупність усіх існуючих в епоху теоретичних і стихійно виникаючих у людей політичних уявлень і настанов. Змістом політичної свідомості визначають політичні норми, цінності,

переконання та уявлень індивідуальних або групових суб'єктів [95, 202].

Правову свідомість (далі - ПрС) здебільш досліджують в рамках юриспруденції, юридичної психології [46, 52, 61]. Її визначено як сукупність уявлень, що мотивують правомірну (або протиправну) поведінку; як систему поглядів [205; 217]; як сукупність поглядів, ідей, які виражають ставлення людей, соціальних груп, націй до права, законності, правосуддя, їхнє уявлення про те, що є правомірним і неправомірним [167].

Отже, політична і правова свідомості є формами суспільної свідомості, змістом яких є індивідуальні або спільні для групи процеси відображення політико-правової дійсності (погляди, ідеї, знання, цінності, переконання, уявлення, настанови, сприйняття особистістю політико-правової дійсності). Їх носіями є особистість або групові суб'єкти (наприклад, політичні партії, органи державної влади або спільноти). Процес виокремлення поширених для певного групового суб'єкту уявлень, настанов і ставлення до політико-правової взаємодії зумовлений подібністю соціально-психологічних умов життєдіяльності і психологічних характеристик. Внаслідок цього формується комплекс загальноприйнятих усвідомлених і неусвідомлених групових норм поведінки щодо політики і права, моделей поведінки, узвичаєних юридичних і політичних практик а також емоційно-чуттєвого ставлення до політико-правових процесів.

Синтез категорії «політико-правова свідомість» здійснено наприкінці двадцятого сторіччя і закріплено в юридичній літературі, що відображає взаємопов'язаність політичного і правового процесів [29; 97; 129; 184; 185; 224]. Політична взаємодія в рамках певного суспільства регулюється нормативно-правовими актами. У той же час законодавча творчість зумовлена політичним ландшафтом суспільства, може виступати засобом збереження домінуючої позиції певних групових суб'єктів. Отже, формування групових норм, поширених практик у галузі політики і права можна розглядати як перманентний процес формування суспільного договору між владними і підвладними спільнотами, при якому отримання

права визначати вектор розвитку суспільства є наслідком взаємоузгодження потреб та інтересів різних суб'єктів політико-правової взаємодії, що закріплюється як у законодавчому полі, так і в неформальних юридичних і політичних практиках.

У той же час, існує низка практичних і теоретичних соціально-психологічних явищ, які складно або неможливо досліджувати лише при використанні концептів «політична» або «правова» свідомість. Найбільш актуальні з них є: поєднання правового нігілізму і високого рівня обізнаності для представників юридичних спеціальностей [186]; політична корупція можновладних еліт [113]; множинні стандарти юридичних практик щодо представників різних верств населення, відсутність правової рівності; соціальні моделі взаємодії між владними і підвладними суб'єктами [50]; умови і процес формування конструктивного суспільного договору при нерівних владних позиціях різних суб'єктів політико-правового процесу.

Одним з перших концепцію ППС розроблено А. Хасановим, який визначає її як «комплекс ідей, теоретичних концепцій, поглядів, уявлень, оцінних суджень, емоційних станів суб'єктів політичних взаємовідносин» [215]. Автором деталізована структура, зміст, рівні, класифікація ППС за декількома параметрами (за суб'єктністю носія свідомості; за якісно-змістовним параметрам; за галуззю застосування тощо). Роль засобів масової комунікації (далі - ЗМК) визначено як один з чинників становлення та, водночас, одним з основних соціальних інститутів державотворення. Автор вважає, що внутрішні динамічні процеси в суспільстві відображаються у медійному просторі, і впливають на них. Монополізацію доступу до ЗМК владних суб'єктів названо інструментом впливу на суспільну свідомість [97].

В подальшому науковий пошук продовжено у роботах О. Баталова, Ю. Замошкіна Г. Муромцева, Ю. Черкасенко. Ю. Черкасенко зазначає, що ППС включає в себе «ставлення до влади та закону зі сторони різних політичних груп, організацій та окремих індивідів, усвідомлення та засвоєння ними в різній мірі політичних ідей та правових інститутів, форм і способів

управління конкретною політичною та правовою діяльністю» [224]. Ю. Замошкіна і Е. Баталов запропонували типологію ППС за принципом ідеологічно-політичного напрямку, якого дотримується суб'єкт: 1) ліберально-технократичний, 2) ліберально-реформістський, 3) ліберальний, 4) традиціоналістський, 5) неоконсервативний, 6) радикально-ліберальний, 7) радикально-етатистський, 8) правопозитивістський, 9) радикально-демократичний, 10) радикально-бунтарський, 11) радикально-романтичний, 12) радикально-соціалістичний та інші [9].

Названі роботи стали підґрунтям для досліджень ППС у соціальній психології. Теоретико-методологічні засади вивчення обґрунтовано В. Духневичем, який розглядає ППС як «сферу суспільної чи індивідуальної свідомості, що охоплює знання і розуміння права та політики, ставлення до права та політики, правової і політичної діяльності, суспільно-правових інститутів тощо» [69]. Автор запропонував функціонально-динамічну модель становлення, в рамках якої визначені внутрішні регулятори процесів саморегуляції: система взаємовпливів образів, оцінок, упереджень, стереотипів і настанов, мотиваційно-ціннісних уподобань та досвіду суб'єкта, а також його ставлень, знань, уявлень стосовно політики, держави й права. Погоджуємося із тезою, що динамічні процеси становлення ППС особистості, зумовлені внутрішньо-психологічними регуляторами особистості та середовищними факторами. Вони можуть бути ідентифіковані завдяки вимірюванню рівня політико-правової компетентності особистості, яку визначено як здатність особистості ефективно вирішувати різні завдання в площині політико-правових відносин [70].

О. Осадько розглядає становлення ППС як процес прийняття особистістю відповідальності за здійснені вибори і саморозвиток, що полягає у пошуку та засвоєнні смислових альтернатив [158]. Автором обґрунтовано, що завдяки діалогічним інтенціям у спілкуванні з інакодумцями здійснюється взаємовплив. Отже, ППС особистості можна вважати суб'єктивною моделлю політико-правової дійсності, сформованої в процесі комунікації. Чинниками

уникання політико-правової участі названі некомпетентність, протиставлення себе владі [155; 156; 157]. О. Кудерміною проаналізовані ознаки дисгармонійного становлення ППС, що призводить до ускладнень політико-правової соціалізації молоді [109]. О. Васильченко теоретично обґрунтувала тезу про політико-правову культуру, як елемент соціального простору, походження якого обумовлено роллю та значимістю правових інститутів, завдяки яким здійснюється реалізація політико-правових відносин [31].

Щодо змістовного наповнення ППС, З. Сіверс виділено структурні компоненти: уявлення щодо політико-правового процесу; комплекс соціальних настановлень; міру свободи у суспільстві, зафіксованої у вигляді прав людини і громадянина; наявність уявного сценарію активності у політико-правовій сфері [187].

Узагальнення наукових здобутків дозволяє виокремити структурно-змістовний і динамічно-функціональний підходи дослідження ППС. Для першого підходу притаманно розглядати ППС як сталу систему суб'єктивного відображення політико-правової дійсності, тому доречне виділення рівнів ППС, галузей застосування, форм, різновидів тощо (Е. Баталова, Ю. Замошкіна, А. Хасанов та інші).

Представники динамічно-функціонального підходу зосереджені на безперервному процесі інтеракцій «суб'єкт – мікрооточення – суспільство – держава», при якому процеси становлення ППС підтримуються завдяки динамічній саморегуляції особистості, що відбувається завдяки трансформації окремих складових ППС (В. Духневич, З. Сіверс, О. Осадько, Ю. Черкасенко та інші). І структурно-змістовний, і динамічно-функціональний підходи мають право на існування, вибір позиції науковця залежить від предмету дослідження.

Найбільш продуктивною позицією у нашому дослідженні вважаємо розгляд ППС як процесу, зумовленого зовнішніми і інтрасуб'єктивними чинниками. Множинні впливи, які здійснюються на особистість, в процесі когнітивного опрацювання інформації інтегруються у політичну картину світу

людини. У подальшому вони призводять до структуризації політико-правових уявлень і настанов, оформлення специфічного ставлення до політико-правової дійсності.

Вважаємо доречним акцентувати увагу на відмінності становлення та формування ППС. На наш погляд, формування є процесом, зумовленим цілеспрямованими впливами з метою ініціації заздалегідь спланованих трансформацій структурних компонентів ППС особистості або певної соціальної групи. Виходячи зі сказаного, формування ППС підтримує фіксацію владно-підвладної взаємодії, при якому певні уявлення, настанови і ставлення формуються задля утримання досягнутого балансу влади або отримання бажаного певними суб'єктами політико-правової взаємодії.

Натомість, становлення ППС розглядаємо як динамічне взаємоузгодження політико-правових настанов, уявлень та ставлення із особистими цінностями і смислами людини, так із загальноприйнятими нормами, цінностями її соціального середовища та соціуму в цілому. Ознаками становлення ППС вважаємо:

- ускладнення змістовно-сислового наповнення політико-правових уявлень;
- раціоналізація і демістифікація політико-правових настанов;
- відхід від неусвідомленого, ірраціонального, міфологічного ставлення до політико-правової дійсності в сторону раціонально-логічного ставлення, зумовленого знаннями і поінформованістю в цій сфері;
- зменшення фрагментарності структури ППС;
- зростання взаємної узгодженості між структурними компонентами ППС;
- поява нових інтерпретаційних моделей і смислових інтенцій щодо політико-правової дійсності;
- розширення репертуару сценаріїв поведінки у політико-правових ситуаціях;

- підвищення рівня політико-правової компетентності особистості;
- зростання суб'єктності в політико-правових ситуаціях.

Вважаємо, що становлення ППС доречно ідентифікувати і аналізувати через вимірювання названих процесів. Цей підхід буде реалізовано при побудові емпіричного дослідження. Нашу увагу буде спрямовано на динамічну зміну уявлень і настанов особистості, а також її ставлення до політико-правової дійсності. Завдяки аналізу структурної організації ППС стає можливим формулювання висновків щодо процесуальних соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик студентів.

Щодо детермінант становлення ППС, науковці виокремлюють процесуально-комунікативні, феноменологічні, структурно-змістовні, соціально-психологічні чинники [70; 80; 158; 184].

В якості *процесуально-комунікативних чинників* становлення ППС названо: побудову взаємозв'язків з державою і правом; способи розв'язання політико-правових ситуацій. *Феноменологічними чинниками* визначено: громадянськість, законослухняність, політичну активність особистості (у тому числі і у медійному просторі) [184]; ідентифікаційні процеси, в процесі яких відбувається набуття особистістю певних ідентичностей (дифузна, відстрочена, присвоєна ідентичності тощо) [158]. *Структурно-змістовними чинниками* становлення ППС названо уявлення, ставлення, упередження, стереотипи, образи, ідентифікація і т.д. Положеннями про структурно-змістовні чинники використано нами під час теоретичного та емпіричного етапів як базові.

Отже, політико-правова свідомість є видом суспільної свідомості, яка формується під впливом і в рамках певних соціальних умов та відбиває політико-правові процеси й явища; включає пізнавальний, оцінний і регулятивний компоненти і відповідні їм функції. ППС є елементом системи більш високого рівня – системи суспільної свідомості; тому не може розглядатися відокремлено від інших її видів. На наш погляд, специфічною ознакою політико-правової свідомості є її нормативно-світоглядний

характер, що визначає поведінку особистості у політико-правовій сфері. У процесі регуляції індивідуальної поведінки ППС одночасно діє і як механізм правового примусу, і як світоглядно-моральний орієнтир. В подальших етапах роботи соціальну нормативність цього виду свідомості вважаємо доречним ідентифікувати завдяки використанню якісних методів дослідження.

Щодо *соціально-психологічних чинників* становлення ППС, І. Задорін, Ю. Булова, А. Сюткіна виокремлюють чотири групи [80]:

- життєвий досвід особистості (у тому числі і соціально-економічні умови життєдіяльності) (Н. Володарська, І. Гусєв, М. Дроздова, О. Пенькова, Т. Яблонська та інші);
- міжособові комунікації, які розширюють індивідуальний досвід до сумісного досвіду груп або спільнот, в які входить особистість (В. Васютинський, О. Кафарська та інші);
- медіа, які надають можливість ознайомитись із досвідом інших соціальних груп, спільнот та прошарків, з якими відсутні контакти у житті особистості (І. Білоус, О. Бойко, А. Краснякова, О. Кочарян, І. Панарін, І. Шестакова, А. Хасанов та інші).
- суспільні інститути (церква, заклади освіти, партії, громадські об'єднання тощо), які цілеспрямовано тиражують досвід різних соціальних груп (у тому числі і у вигляді пропаганди або ідеологій) (Ю. Калиновський, Д. Кобрисенко, Г. Мозолева, Л. Кияшко, Т. Федоренко та інші).

Зауважимо, що політико-правова соціалізація студентів в значній мірі визначає їх подальше функціонування в якості громадян [27; 35; 81; 91; 93; 95; 96; 119; 163]. При чому, для політико-правової соціалізації молоді людини роль освітнього середовища закладу освіти визначається як одна з провідних [134; 144; 148]. С. Flanagan, J. E. Kahne обґрунтовують важливість соціальних знань та вмінь, опанованих під час навчання, як чинника активізації соціальної участі молоді у різних формах громадської активності [242; 240]. Характерною ознакою сучасних ЗВО є їхня інтегрованість в

медійному середовищі завдяки сайтам, тематичним групам в соціальних-мережах. Поява нових інтерактивних форм навчання (дистанційна, очно-заочна) також є прикладом цієї інтеграції. Отже, виокремлення узвичаєних каналів політико-правового інформування (у тому числі в умовах освітнього середовища ЗВО), з'ясування соціально-психологічних особливостей впливу медіа порівняно з іншими джерелами дозволить впритул наблизитися до розуміння ролі медіапрактик для становлення ППС студентів. При емпіричному дослідженні особливу увагу буде зосереджено на вивченні буденної свідомості студентської молоді, як стихійного організованого знання про політику і право, що оформлене як політико-правові уявлення, настанови і ставлення людини до політико-правової дійсності.

1.2. Психологічні особливості впливу медіа на становлення політико-правової свідомості особистості

Інформатизація сучасного суспільства породжує нові форми комунікації та взаємодії суб'єктів політико-правового процесу. Рух від віртуальності до реальних дій та навпаки став буденністю, що зумовлює реальність окремих спільнот, регіонів і врешті-решт всієї країни. Розширення ролі медіа в суспільстві стало можливим завдяки поширенню сучасних технологій у всіх галузях життя, що призвело до зміни характеру, змісту та форм комунікацій у політико-правовій сфері. Розмаїття медійних ресурсів та широкий діапазон сучасних гаджетів, які здатні в цілодобовому режимі утримувати користувачів у певному інформаційному контексті – реальність сучасного медіапростору. В ньому неможливо контролювати та рецензувати усі масиви інформації політико-правового змісту. Можливість для суб'єктів політико-правового процесу, які у владній ієрархії займають підлеглі позиції, без значних фінансових ресурсів пропагувати власні політико-правові позиції суттєво розширює можливості знаходження прихильників, впливу на політичні процеси в суспільстві. Наслідком чого стає збільшення політичної

конкуренції.

Більшість авторів розглядає медіа-впливи на свідомість, які здійснюються через провладні або приватні ЗМК, в контексті еволюціонування технологій захвату, утримання влади та полегшення контролю над суб'єктами, які займають підлеглі позиції [50; 208; 217]. У цьому сенсі медіапрактики політико-правового змісту (далі - МП ППЗ) можна розглядати як множинні інтеракції, в процесі яких закріплюється владна-підлегла диспозиція суб'єктів політико-правової взаємодії [36; 50; 59].

Цієї позиції дотримуються низка науковців. А. Хасанов обґрунтовує положення про роль ЗМК як одного з головних соціальних інститутів, що впливає на становлення ППС особистості [213]. І. Негодяєв приходиться до висновку, що володіння інформацією і доступ до каналів її розповсюдження, тотожні владі [133]. В. Татенко акцентує увагу на усвідомленості і цілеспрямованості впливів, які здійснюються провладними медіа на свідомість споживачів. Інструментами впливу названо: рекламу (актуалізація потреб споживача в обхід свідомих захисних механізмів); пропаганду (актуалізація свідомості задля загострення критичності і переконання); агітацію (спонукання до певних вчинків або виборів в політико-правовій сфері); часткове інформування, посилене інтерпретаціями [201]. С. Бухарін, В. Циганов розглядають інформаційні війни як багатопланових засіб геополітичного, внутрішньополітичного, економічного тиску в ситуаціях конкурентної взаємодії [220].

Узагальнення наукових джерел дозволяє зробити висновок, що метою панування в медійному просторі є створення образу ситуації і комунікативних стратегій, що здатні призвести до втрати суб'єктності одними спільнотам та посідання домінуючих позицій іншими. Метою домінування є збереження або отримання влади, що є запорукою доступу до ресурсів різних типів. У цьому сенсі МП ППЗ можна розглядати як засіб і процес забезпечення у медійному просторі певної політико-правової позиції

[183; 201].

Іншою важливою умовою успішної конкуренції в політико-правовій площині є рівень медіакомпетентності, притаманний групам або спільнотам. Цей висновок збігається із позицією Г. Маркля, який висуває тезу про розподіл сучасного суспільства на інформаційну еліту та інформаційних паріїв, причому саме медіакомпетентність при аналізі інформації визначає, до якої категорії належить споживач медійного контенту. Автор наголошує, що свідомість особистості відіграє роль фільтру, який забезпечує можливість здійснювати аналіз і усвідомлений вибір в умовах інформаційного перевантаження [243]. Концепція цифрової нерівності підтверджена роботами інших авторів [20; 82; 217].

Описані вище тенденції у повній мірі розповсюджуються на освітнє середовище ЗВО. Узвичаєне використання медіа у навчальному процесі зумовлює стрімку віртуалізацію багатьох видів навчальної діяльності, студентського побуту та дозвілля. Незалежно від профілю професійної освіти студенти є одними з найбільш кваліфікованих користувачів персональними комп'ютерами та іншими гаджетами, які надають можливість оперативного доступу до інформаційного контенту у будь-якій точці простору та часу. Виявлено, що стратегії взаємодії в медійному просторі, які застосовують студенти, відрізняються більшим розмаїттям, порівняно з іншими спільнотами [37; 39].

Окрім того, навчальним закладам, факультетам або групам зазвичай відповідають медійні ресурси або віртуальні спільноти в соціальних мережах, які виступають багатофункціональним осередком студентського самоврядування. Це створює розгалужену мережу осередків молодіжної комунікації, для якої характерний високий мобілізаційний потенціал, що неодноразово продемонстровано під час проблемних політико-правових ситуацій як в Україні, так і в інших країнах [137; 138; 139]. В результаті чого студентська спільнота без представництва в органах державної влади, без власної політичної структури, без потужних фінансових ресурсів

неодноразово впливала на соціально-політичні процеси в державі («Революція на граніті», «Мовний майдан», «Помаранчева революція», «Євромайдан»). Закономірно, що дослідження ролі медіа для становлення ППС особистості, набувають популярності. Цей напрям розкрито в роботах І. Гусєва, Т. Білоус, А. Александрова, А. Краснякової та інших. Зауважимо, що молодь (і студенти зокрема) як соціально активна, мобільна група, перебувають в зоні уваги фахівців, які працюють у напрямку політичної реклами [111].

Проте вивчення ролі МП ППЗ переважно зосереджено на виокремленні наслідків впливів медіа певного типу на окремі структурні компоненти ППС. Динаміку комплексного впливу стереотипізованої активності студентів у медійному середовищі, соціально-психологічні особливості впливу на становлення ППС дотепер здійснено не було.

Аналіз ролі медіа для становлення свідомості умовно можна розподілити на дві групи. Перша об'єднує роботи, в яких розглядають стратегії, засоби, прийоми маніпулювання або впливу на свідомість особистості. Роботи другого напрямку зосереджені на вивченні способів протидії маніпулюванню свідомістю, які може застосовувати особистість при зіткненні з епізодами маніпулювання.

Зауважимо, що маніпулювання, як прихований вплив на свідомість особистості, поширене і у політико-правовій сфері, і в галузі споживацької поведінки. Г. Франке під маніпулюванням свідомістю розуміє такий вплив, який здійснюється таємно і приносить певні збитки особам, на яких він спрямований [211]. Виділені критерії маніпулювання свідомістю: ставлення до об'єкта маніпулювання, як до засобу досягнення власних цілей; бажання отримати односторонній вигреш; прихований характер впливу (як самого факту впливу, так і його спрямованості); використання психологічної вразливості реципієнта повідомлень; заохочення та формування штучних потреб і мотивів для зміни поведінки в інтересах ініціатора маніпулятивного впливу, усвідомлення ініціатором власних цілей, прихованість кінцевих

цілей та засобів від реципієнта повідомлення, прийняття адресатом відповідальності за подальший розвиток подій [50; 88; 182].

Аналіз механізмів маніпулювання свідомістю у політико-правовій сфері, опис стратегій, прийомів і засобів маніпулювання свідомістю розкрито в роботах Г. Грачова, С. Кара-Мурзи, І. Негодяєва, Г. Почепцова та інших [116; 168]. Тема інформаційних війн, метою яких є вплив на суспільну свідомість великих груп у політико-правовій сфері представлено у роботах Д. Брайанта, С. Томсона, К. Г. Флаха, Я. Шмідта та інших. В українському сегменті медіапсихології дослідження політико-правових комунікації розкрито у роботах О. Боришпольця, О. Вознесенської, О. Ліщинської, Л. Найдьонові, Н. Череповської, П. Фролова та інших. Стратегії протидії маніпулюванню свідомістю розкрито в роботах О. Ліщинської, О. Мерзлякової, О. Сидоренко та інших [62; 112; 123; 182].

О. Ліщинська розглядає інформаційну безпеку, як запоруку збереження психічного здоров'я людини в умовах тотального інформаційного маніпулювання свідомістю. Автором виокремлено типи інформаційних впливів: інформаційно-психологічні; психогенні; нейролінгвістичні; корекційні впливи на свідомість людини [112]. Мішенями маніпулятивного впливу на свідомість людини у політико-правовій сфері названо: 1) мотиваційну сферу (потреби, інтереси тощо); 2) регулятори активності (групові норми, самооцінка, переконання тощо); 3) когнітивні структури (знання, стереотипи, упередження, вірування тощо); 4) операціональний спосіб мислення (звички, уміння, навички, стиль поведінки та спілкування тощо); 5) психічні стани (фонові, функціональні, емоційні) [24; 50; 220].

П. Фролов розподілив наслідки впливу медіа на свідомість в групі, що об'єднують ефекти в когнітивній емоційній, мотиваційній, психофізіологічній, поведінковій сферах особистості [213]. Більш детально висвітлено роботи, в яких досліджуються медійні стратегії і прийоми впливу на *когнітивну, мотиваційну, емоційно-чуттєву, поведінкову* сфери особистості.

Для впливу на *когнітивну* сферу з метою трансформації знань, уявлень, упереджень, вірувань, фантазій, міфів застосовують широкий спектр стратегій: цілеспрямовані повтори, які сприяють закріпленню в свідомості особистості політичних стереотипів; тиражування множинних сцен насильства задля закріплення уявлень про розповсюдженість та буденність насильства [16; 17; 91]. Ю. Романенко вважає, що «на тлі насильства набагато простіше індокринувати ті чи інші інтерпритативні конструкти політміфології» [173]. Щодо опанування знаннями політико-правового змісту, погоджуємося із В. Духневичем, який визначив роль проблемної політико-правової ситуації, як каталізатора становлення ППС. В умовах неможливості фонового функціонування особистості задля відновлення рівноваги та комфорту суб'єкт здійснює пошукові інтеракції (у тому числі і через медіа-ресурси), які розширюють його знання та поінформованість про політико-правове середовище та дозволяють бути більш ефективним в умовах нової політико-правової ситуації [70]. О. Осадько вважає, що рушійним поштовхом для розвитку когнітивної складової ППС є проблемна комунікація з опонентом, який дотримується інших світоглядних поглядів [145; 157].

Вплив на свідомість здійснюється шляхом маніпулювання інформаційними потоками (розпорошення інформації; надмірне її накопичення; відхилення або переривання інформаційних потоків, приховування частини інформації тощо) [128]. Ускладнення обробки інформації політико-правового змісту досягається завдяки створенню штучної мозаїчності, переривчастій подачі інформації [30]; поширенню чуток та фейків; замовчуванню, напівправді, кліше, навішуванню ярликів тощо [11; 24]. Названі прийоми ускладнюють когнітивну обробку інформації, підвищують вразливість споживачів інформації політико-правового змісту щодо сугестивних впливів.

При маніпулюванні мотиваційною сферою особистості найчастіше апелюють до потреб, інтересів, цінностей, пріоритетів особистості, що може

стимулювати певний політичний вибір в проблемній політико-правовій ситуації, спонукати до певних дій або поведінки [4; 7; 13; 20; 104; 161]. Визначено, що мотивація є одним з чинником політико-правової соціалізації молоді [94; 179]. Задля чого використовують емоційно привабливі образи, що формують високий рівень узагальнених очікувань і зумовлюють політичний вибір людини [79]. На мотивацію електоральної поведінки впливає врахування соціально-психологічних особливостей спільнот [20]. Мотивація політичного вибору в значній мірі залежить від висвітлення ЗМК досвіду практичної діяльності, виконання передвиборчих обіцянок політичного лідера [13]. Отже, задля ефективного впливу на мотивацію політичного вибору і поведінку представників певних цільових груп важливим є попереднє вивчення психологічних особливостей і мотиваційного профілю цільової аудиторії і їх врахування при розробці політико-правового контенту. Впливи здебільшого здійснюються опосередковано, завдяки використанню образів та нав'язуванню когнітивних конструктів, бажаних для ініціаторів інформаційного повідомлення.

Впливи на *емоції, почуття* здійснюється задля підвищенню емоційної вразливості особистості, що спрощує маніпулятивні і сугестивні впливи. Для цього застосовують емоційні удари (різка зміна зображення, звуку на стиках різнохарактерних сюжетів); методу сенсацій (подію патологічного характеру витісняють іншою, що не дає часу на осмислення та емоційне відреагування); методичній демонстрації сцен насильства, смертей, трупів, що призводить до психологічної адаптації та емоційного знецінення інформації подібного характеру [30]. Використання привабливих, сексуальних або еротичних сцен також використовують для емоційної афіляції певного політичного суб'єкта з привабливим образом [173]. Нами описано поетапну стратегію дегуманізації особистості співрозмовника, внаслідок якої провокується широкий спектр негативних емоцій, які сприяють проявам вербальної і невербальної агресії у медійному і реальному просторі [141].

Наслідком масованих впливів на емоційну сферу особистості названо

запуск адаптаційних механізмів, підвищення порогу чутливості щодо стресогенних сцен, емоційна дестабілізація користувача медійної продукції, що в цілому впливає на здійснення політичного вибору [13; 30; 247].

Отже, завдяки застосуванню названих стратегій підвищується емоційна вразливість, дезорієнтацію користувачів медіа. Це спрощує інкапсуляцію ідеологічних, пропагандистських ідей і гасел в свідомість. Надмірна адаптація до стресогенних повідомлень або подій призводить до притуплення почуття страху, втрати пильності, надмірної адаптації до кривавих новин та врешті-решт до ігнорування окремих галузей суспільного життя. Вважаємо, що аполітичність може бути одним з проявів описаних процесів.

При побудові стратегій впливів на *поведінкову* сферу особистості (сценарії поведінки у політико-правовій сфері) поширеним є використання механізмів соціального наочання [8]. Завдяки регулярним показам інформаційних сюжетів, що презентують певні поведінкові моделі, відбувається їх узвичаєність сприймання у суспільній свідомості. У цьому випадку можна казати про механізми ідентифікації, завдяки яким особистість ототожнюється з медійним героєм (особливо у випадку подібності соціально-психологічних характеристик), що сприяє наслідуванню поведінки, що демонструється у сюжеті [120].

Узагальнення наукової літератури дозволяє зробити висновок: масоване використання інформації політико-правового змісту в медійному просторі здатне суттєво впливати на когнітивну, мотиваційну, емоційну та поведінкові сфери особистості. Використання маніпулятивних стратегій впливу на свідомість може призводити до втрати суб'єктної позиції, відмови від прагнень посісти рівноправну або домінуючу позицію, перешкоджати відстоюванню психологічних, соціальних та матеріальних потреб певної особи, соціальної групи або спільноти в політико-правовій взаємодії.

Вважаємо, що спонтанна активність учасників медійного простору сприяє відновленню суб'єктності. Окремі стратегії протидії маніпулюванню свідомістю розкрито в роботах О. Сидоренко (протидія маніпуляціям у

міжособистісному спілкуванні), В. Татенко (теорія соціального впливу). Проте особливості медійної активності та поведінки студентів, завдяки яким відбувається оперування значними масивами інформації політико-правового змісту, принципи відновлення суб`єктності, що реалізують окремі користувачі медіа або спільноти в умовах воєнного протистояння розкрито недостатньо.

Вважаємо доцільним огляд наукових робіт, зосереджених на вивченні особливостей стереотипізованої поведінки особистості або спільнот у медійному просторі. В концепції впровадження медіа-освіти в Україні, розробленій в лабораторії психології засобів масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної і політичної психології НАПН України розкрито сутність термінів «медіакомпетентність», «медіаграмотність», «медіаобізнаність», «медіакультура», які використовують при описі рівня продуктивної функціональності особистості у медійному просторі. При цьому медіакомпетентність розглядається як «рівень медіакультури, що забезпечує розуміння особистістю соціокультурного, економічного і політичного контексту функціонування медіа, засвідчує її здатність бути носієм і передавачем медіакультурних смаків і стандартів, ефективно взаємодіяти з медіапростором і створювати нові елементи медіакультури сучасного суспільства» [99].

Згідно з названою концепцією одним з важливих напрямів медіаосвіти є широке впровадження навчальних програм і курсів для підготовки широкого загалу майбутніх фахівців для функціонування в умовах інформатизованого суспільства. В цьому контексті вбачаємо доречним розглядати МП ППЗ особистості як складову медіакомпетентності особистості [99; 194].

1.3. Соціально-психологічний зміст терміну «медіапрактика» в контексті політико-правової комунікації

Теоретичне обґрунтування та операціоналізація конструкту «медіапрактика» базується на наукових здобутках медіапсихологів: О. Боришпольця, О. Вознесенської, І. Жилавської, Л. Найдьонової, Н. Малєєвої, Г. Мироненко, В. Посохової, А. Федорова, Н. Череповської, Н. Шишко, Я. Шмідта та інших. Визначено, що завдяки комплексним освітнім заходам особистість набуває медіаграмотності та медіакомпетеності, що передбачає опанування знаннями, навичками та уміннями аналізувати медійні тексти та вміннями адекватно задовольняти власні інформаційні потреби. На думку І. Жилавської, медіа-освіта стає можливою завдяки суб'єктній активності у медійному просторі особи і має форми: пошук, отримання, споживання, передача, виробництво, поширення медійного контенту. Реалізація різних форм медіаактивності зумовлена рівнем компетентності молодшої людини. За ступенем інтенсивності автор вирізняє високий, середній, низький рівні медіаактивності [78]. Г. Мироненко при дослідженні індивідуальних стилів поведінки у медійному просторі вказує про пасивний/деструктивний; активний; конструктивний типи медіаактивності людини [124; 125; 126, 127].

Згідно концепції О. Вознесенської, медіаактивність є чинником соціалізації і становлення особистості студентів. Це положення стане підґрунтям для подальшого дослідження. Автором виділено три рівні медіаактивності (пасивний, середній, високий) та критерії її класифікації: контактний: (часова тривалість контакту з медіа); комунікативний (активність комунікації із іншими людьми); когнітивний (розуміння, аналіз, усвідомлення, оцінювання, фільтрація, селекція, класифікація контенту), творчий (створення медійного контенту)., які описують поведінку особистості [37; 38; 39].

Узагальнення проаналізованих класифікацій дозволило нам виокремити пасивні, реактивні та активні медіапрактики. Пасивні МП виявляються у пасивному споживанні контенту, реактивні – у реагуванні на медіапродукцію, створену іншими; активні – у створенні власного контенту з

подальшим її розміщенням у медійному просторі. Попри значний науковий доробок в галузі медіапсихології дотепер у повній мірі не здійснено аналіз практик користувачів, завдяки яким відбувається оперування значними масивами інформації політико-правового змісту у медійному просторі.

Хоча в психології термін «медіапрактики» є загальноновживаним, одностайність його трактування відсутня. Дослідження соціально-психологічних особливостей впливу МП на становлення структурних компонентів ППС особистості носять фрагментарний характер. Тому операціоналізація конструкту «медіапрактика» і дослідження особливостей їх реалізації студентами, як соціально активної спільноти, є своєчасною. В цьому сенсі вважаємо доречним аналіз підходів до визначення понять, які мають спільні смислові конотації («практики», «соціальні практики», «політичні практики») та виокремлення тих, які можливі виключно завдяки використанню медіа різних типів.

Вперше термін «практика» ввів К. Маркс, яку визначав як специфічно людську, свідому, доцільну, чуттєво-предметну діяльність: «Практика – це матеріальна діяльність, від якої залежить інші діяльності: розумова, політична, релігійна тощо...» [117]. Теоретичний конструкт «практика» активно розвивали П. Бурд'є, Е. Гідденс, І. Гофман, Н. Каваліско, В. Волков, А. Шюц та інші [26; 45; 49; 232]. Е. Гідденс вводить поняття «практична свідомість», яке передбачає активне втручання діями, а не тільки нереклексивне слідування настановам та рутині [45]. Важливим є розрізнення рутини та звички при аналізі практик. До рутини відноситься повторювані дії, які до певної міри рефлексуються і в результаті повторювань стають звичкою (що передбачає суттєве зниження рефлексії і носить неусвідомлений характер) [204].

Однак практики дозволяють не тільки підтримувати сталі соціальні структури, а і креативно реагувати на перманентно змінні умови існування. І. Гофман аргументує необхідність відхилень від рутинізованого, звичного способу взаємодії у певних галузях людського буття потребою взаємодіяти у

невизначених умовах, що зумовлює необхідність адаптації та взаємоузгодження. Також акцентовано увагу на складній структурній ієрархії різних практик і мікропрактик [49]. Я. Шмідт зазначає, що практики стосуються не тільки певних форм знання, а і охоплюють тілесність акторів взаємодії, що зачіпає виконання дії та поведження з артефактами [230].

Для нашої роботи важливою є теза про рутинізацію, яка призводить до зниження рівня рефлексії. Вважаємо, що в умовах потужних інформаційних впливів це може призвести до складнощів усвідомлення епізодів маніпулювання свідомістю під час при користуванні медійними ресурсами. Подальше виокремлення «соціальних практик», «політичних практик», «комунікативних практик», а тепер і медіапрактик відбувається задля фокусного дослідження структурування соціальної реальності, зумовленої комунікативними процесами у певних галузях життєдіяльності людини.

Дослідження соціальних, комунікативних практик розкрито в роботах соціальних психологів (Н. Іванової, О. Кочубейник, В. Орлової, Т. Титаренко, К. Черемних, Н. Шматко та інші). Визначено, що для набуття статусу «практики» діяльність має бути повторюваною та прийнятною для значної частини суспільства, групи або спільноти, що її реалізує [204]. Н. Малєєва визначає соціальні практики як спосіб взаємодії особистості із собою та медійним середовищем, який представляє собою сукупність дій або навичок поведження з предметами та людьми, як щоденну звичну діяльність, результатом якої є вміння виконувати певні дії. [114; 115]. В. Орлова вважає, що впорядкованість сукупності навичок доцільної діяльності, які сприяють задовільному функціонуванню в соціумі закріплюють діяльність в статусі практики [154]. Н. Шматко розглядає практику як взаємодією суб'єкта із соціальним світом, що не зводиться ні до цілеспрямованого перетворення світу, ні до суб'єктивного досвіду пізнання світу, а як зміну, що впроваджується агентом змін [217].

Узагальнення напрацювань науковців дозволяє зробити висновок: для практик притаманні повторюваність, рутинізація, зниження порогу

усвідомлення, спрощення комунікації, прийнятність для груп або спільнот, що їх реалізують.

В контексті становлення ППС аналіз підходів до визначення політичних практик набуває особливої значущості, тому розглянемо їх більш детально. Їх аналіз знаходимо у роботах С. Айвазова, Д. Будко, А. Матвеева, О. Скар та інших. На думку науковців для політичних практик притаманна діяльнісна природа; орієнтація на перетворення суспільних інститутів для створення сприятливих умов буття і розвитку [118]; відтворення законів, стереотипів, правил, що визначають життєдіяльність певних політичних інститутів; структуризація взаємодії між суб'єктами політико-правової взаємодії [25; 164]. Метою політичних практик, вважає М. Підхомутнікова, є збільшення ресурсів влади у суб'єкта політики, який ці практики застосовує.

Найбільш вичерпне визначення політичних практик надано О. Скар: «Політичні практики - усталені, узвичаєні в суспільстві способи взаємодії, що передбачають певний набір правил, конвенцій поведінки суб'єктів, застосованих з метою реалізації власних цілей та інтересів. Вони передаються та формуються в процесі політичної соціалізації завдяки інтеракціям між суб'єктами соціальної взаємодії та відтворюються ними». Автор класифікує різновиди політичних практик наступним чином: а) за характером та насиченістю застосування; б) за суб'єктністю (вертикальні-горизонтальні; формальні-неформальні; явні-латентні; політичні практики професійних політичних виробників – політичні практики різних суб'єктів політики – політичні практики споживачів, конфліктні-компромісні; авторитарні-демократичні) [190, с.279-290].

Узагальнення мультидисциплінарних підходів до визначення «політична практика» дозволяє констатувати діяльнісний, повторюваний характер взаємодії в політико-правовій сфері, метою якої є оптимізація умов життєдіяльності суб'єктів політико-правового процесу та досягнення ними своїх цілей. За своїм характером практики можуть мати різний ступень усвідомленості.

Проаналізовано стереотипізовану активність особистості у медійному просторі. Вона має різне функціональне навантаження: медійна взаємодія, спрямована на пониження або насильницьке цькування віртуального співрозмовника (кібербулінг, «тролінг») [131]; вірусний маркетинг в Інтернет-комунікаціях [231]; використання медіа в освіті, медицині та інших сферах життєдіяльності людини [127]. Виразною тенденцією є зростання уваги науковців до комунікативної взаємодії в Інтернет-середовищі [114; 115; 181]. Зазначимо, що психологічне цькування, вірусний маркетинг, побудова спільного віртуального простору широко використовуються в медійній політико-правовій комунікації. Що визначає важливість названих наукові здобутків для подальшого розкриття теми дослідження і з'ясування поширеності названих стратегій у медійних політико-правових комунікаціях.

Медійний простір став узвичаєним середовищем реалізації політико-правової взаємодії, про що свідчать події під час Євромайдану (2013-2014 р.) [137; 138; 231]. Це зумовлює науковий інтерес щодо МП в контексті політико-правової комунікації. Аналіз цих аспектів наведено в роботах А. Гнедаш, І. Гусева, Л. Найдюнової, Г. Михайльової, Н. Рябченко, М. Шульги, Я. Шмідта та інших [47; 54; 55; 105; 116].

А. Гнедаш та Н. Рябченко здійснили огляд конструктивних та деструктивних МП, серед яких розглянуті механіки зворотного зв'язку (гостьові книги, форуми, лайки тощо) [47]. Ф. Мамчуєва визначила, що формальні і неформальні політичні практики у медійному просторі доречно розглядати в контексті владно-підвладної взаємодії суб'єктів політико-правової взаємодії [116]. Ці висновки узгоджуються з позицією І. Гусева, який виокремив вплив МП на ставлення до владних суб'єктів [54; 55]. Д. Яровий теоретично обґрунтував і емпірично довів роль психологічних практик у соціальних мережах як чинника розгортання у суспільстві громадянського протистояння [234]. Активність молоді в інтернет-мережі визначають як чинник становлення політичної суб'єктності особистості [14; 105], про наслідки політичної реклами на політичний вибір і поведінку

описано в роботах Н. Литовченко , А. Александрової [111].

Узагальнення названих здобутків дозволяє зробити висновок, що сукупність соціальної взаємодії молоді у медійному просторі може розглядатися як чинник підвищення політичної культури молоді, сприяти підвищенню громадянської компетентності [18; 19]. Це дозволяє на теоретичному рівні визначити МП чинником становлення ППС молоді [136].

Отже, огляд наукових джерел, в яких висвітлені дослідження практик у медійній політико-правової комунікації, дозволяє нам сформулювати висновок про доречність виокремлення особливої групи медіапрактик, а саме: медіапрактик політико-правового змісту (далі - МП ППЗ), які розглядаються як внутрішньогрупова та міжспільнотна комунікація у медійному просторі, метою якої є адаптація до політико-правових реалій, здійснювана за допомогою медійного контенту. МП ППЗ за своєю сутністю є цілеорієнтованими, адже сприяють самоорганізації та досягненню індивідуальних, групових цілей у цій сфері [146]. В цьому контексті доречно розглядати МП ППЗ як одну з можливих форм політичної участі індивідуального або колективних суб'єктів політико-правових процесів [189].

Попри значний науковий доробок і загальноприйняте вживання терміну «медіапрактика», його операціоналізація дотепер в повній мірі не відбулася. В найбільш широкому сенсі МП визначають як узвичаєний спосіб взаємодії суб'єктів з медіа, які формують середовище існування [120]. Щодо принципів класифікації МП виявлена широка варіативність підходів: 1) за сферою застосування (повсякденно-побутові, освітні, професійні, суспільно-політичні, економічні, розважальні та особисті соціальні Інтернет-практики); 2) за функціональністю спрямованості інформаційні, комунікативні та інформаційно-комунікативні Інтернет-практики; 3) за принципом мети перебування у медійному просторі; 4) за рівнем популярності; 5) реальні та віртуальні практики; 6) конструктивні і деструктивні; 7) за метою перебування в он-лайн-просторі (навчальний процес, комунікація, розваги,

пошук інформації не навчального характеру тощо); 8) за позицією суб'єкта стосовно контенту (створення або споживання контенту); 9) за місцем реалізації медіапрактик: он-лайн/офф-лайн; 10) творчі; критичні; класифікаційні; комунікативні; споживацькі; активні/пасивні; цільові/безцільові; 11) за принципом функціональності (менеджмент ідентичності, менеджмент міжособистісних взаємин, інформаційний менеджмент) [12; 25; 47; 228; 229].

Обмеженістю запропонованих підходів, на наш погляд, є фіксованість уваги на МП, які реалізуються виключно із застосуванням певного типу медіа. Вважаємо доречним розглядати МП як комплексну, стереотипізовану і впорядковану поведінку особистості або певної спільноти при комбінаторному використанні медіа різних типів.

Узагальнення опрацьованих наукових джерел дозволяє розглядати *медіапрактики* як стереотипізовану та впорядковану активність, метою якої є створення або оперування контентом, який несе інформацію про події, соціальні явища і процеси в соціумі через залучення суб'єкта у взаємодію з інформаційними ресурсами завдяки застосуванню медійних засобів.

Нами визначено наступні критерії класифікації МП:

- 1) *суб'єктність* (індивідуальні, групові; практики спільнот);
- 2) *динаміка розгортання* у часовому вимірі (короткотривалі, довготривалі);
- 3) *якість впливу* на особистість та соціальне середовище ((конструктивні, деструктивні);
- 4) *функціональність* (поліфункціональні, монофункціональні);
- 5) *вид діяльності* (гра, навчання, діяльність, творчість);
- 6) *тип медіа*, в комунікативному просторі якого реалізується МП;
- 7) *тип технічного засобу*, завдяки якому реалізується контакт з медійним простором;
- 8) *канал сприймання* контенту (аудіальне, текстове, візуально-статичне, візуально-динамічне, комбіноване сприймання);

9) *ступінь медійної активності* особистості (активність, реактивність, пасивність).

Розмаїття підходів до класифікації надає дослідникам можливість вибору, зумовленого предметом дослідження.

Зважаючи на положення про медіаактивність особистості (О. Вознесенська), останній критерій застосовано для подальшого деталізованого вивчення соціально-психологічних особливостей впливу МП на становлення ППС студентів. Вважаємо, що для пасивного рівня активності притаманне одноосібне споживання медійного контенту (читання, перегляд, прослуховування). Реактивна медіаактивність характеризується реагуванням на медійну продукцію, створену іншими (коментування, лайки-вподобання, перепост, обговорення тощо). Найвищим ступенем медіаактивності визначено створення медіа-продукції з подальшим її розміщенням, просуванням в інформаційному просторі. Вибір даного критерію зумовлено процесами інтенсифікації комунікації молоді завдяки сучасним гаджетам.

Під *пасивними МП ППЗ* (далі – ПМП ППЗ) розуміємо споживання користувачем інформації політико-правового змісту завдяки медійним ресурсам (читання, перегляд, прослуховування або комбіноване сприйняття) без подальших операцій з цим контентом у медійному просторі.

Реактивні МП ППЗ (далі – РМП ППЗ) розглядаємо як реагування споживачем у медійному просторі на контент, створений іншими (коментування, перепостінг, обговорення, поширення, лайки-вподобання, «тролінг» політичних опонентів, блокування). На відміну від ПМП при реагуванні здійснюється певний вплив на медійне середовище. Іншою особливістю РМП вважаємо можливість вияву емоцій і почуттів, викликаних певним контентом або політико-правовою ситуацією. В процесі інтеракцій, які виникають при реалізації РПМ, користувач має можливість отримати безпосередній зворотній зв'язок щодо поширеного, прокоментованого контенту, віднаходить прихильників власної політико-правової позиції та ідеологічних опонентів. В процесі такого спілкування відбувається обмін

інформацією, що може ініціювати процеси становлення ППС особистості;

Активними МП ППЗ (далі – АМП ППЗ) вважаємо створення, популяризацію, поширення створеного користувачем контенту політико-правового змісту або дії, спрямовані на активну зміну медійного простору. АМП ППЗ можуть бути застосовані у тому числі і задля впливу на політико-правову реальність в соціумі. Вважаємо, що ознаками АМП є цілеорієнтованість створення медійного продукту з метою декларації і відстоювання політико-правової позиції автора контенту.

Припускаємо, що вплив медіапрактик на ППС студентів детермінується декількома чинниками: 1) поширеністю використання певних видів медіа окремими студентськими спільнотами та її представниками; 2) психологічними особливостями та індивідуальними потребами користувачів медіа; 3) особливостями оперування інформацією політико-правового змісту (споживання, реакція, створення); 4) соціально-психологічними особливостями студентської спільноти та специфічністю завдань, притаманних юнацькому вікові тощо.

Дотепер медіа розглядалися нами, як цілісна сукупність. Проте дослідники виділяють чотири типи: мас-медіа, директ-медіа, медіа-носії, соціальні медіа. Практики пов'язані з різними медіа можуть суттєво різнитися, адже їх використання зумовлює особливості комунікаційних процесів, переваги та обмеження застосування МП. Деталізований опис особливостей, які можливі при комунікації за допомогою різних типів медіа наведено у Додатку А.

Схематичне зображення узагальненого впливу всіх джерел політико-правового інформування (опосередковане реалізацією медіапрактик) проілюстровано на Рисунку 1.1. Подвійні двосторонні стрілки відображають медійні інтеракції, яким притаманні паритетність, взаємовплив між учасниками політико-правового процесу (реактивні, активні МП). Наприклад, будь-який сучасний соціальний інститут (релігійні або громадські організації, заклади освіти тощо) представлені у медійному

просторі та поширюють власну політико-правову позицію для широкого загалу користувачів медіа. Такі комунікативно-інформаційні інтеракції виконують подвійні функції. По-перше, вони забезпечують розвиток соціальної системи завдяки динамічним регулятивним взаємовпливам, що реалізуються через медійну комунікацію. По-друге, таким чином здійснюється пошук взаємоприйняттого балансу у владно-підвладній взаємодії, що сприяє збереженню цілісності та стабільності соціальної системи. Односторонньо спрямованими стрілками позначено медійні комунікації, в яких відсутня паритетність, реалізується односторонній вплив (реципієнт може реалізувати лише пасивні МП). Зазначимо, що значне поширення Інтернет-мережі, соціальних медіа та доступність створення власних медійних ресурсів уможливило самопрезентацію політико-правової позиції для пересічної людини. Це суттєво розширює коло творців незалежного контенту політико-правового змісту. Тому на рисунку двома тотожними схематичними блоками позначено соціальні мережі (в які включено у тому числі і тематичні інтернет-ресурси, створені незалежними користувачами або груповими суб'єктами). Таким чином відображена можливість присутності у медійному середовищі і пересічного користувача, і будь-якого соціального інституту, і відомих політичних персон, і представництва іншого суб'єкта політико-правової взаємодії. Сукупність всіх можливих політико-правових впливів, набуваючи статусу життєвого досвіду особистості, інтегрується в процесі становлення ППС людини.

Представлена модель політико-правових комунікацій, здійснюваних у медійному просторі, демонструє його інтегральність, завдяки якій відбувається когеренція впливу всіх згаданих чинників. Медійні інтеракції є засобом отримання, передавання, поширення та популяризації інформації політико-правового змісту та реалізується завдяки пасивним, реактивним, активним МП.

Рис. 1.1 Система впливів на політико-правову свідомість особистості, опосередкована реалізацією медіапрактик.

Отже, поширене використання медійних технологій активізує розвиток інноваційних форм активності та політико-правової взаємодії. Інформаційний простір стає не просто інструментом, а середовищем апробації та застосування новітніх соціально-політичних практик. Специфіка ж МП студентської спільноти, соціально-психологічні особливості, зміст, структура цих МП в сучасних умовах не повністю визначені, тому потребують більш ретельного аналізу.

Висновки до першого розділу

Детальний огляд концепцій та емпіричних досліджень проблематики політико-правової свідомості особистості з позицій динамічно-функціонального і структурно-функціонального підходів дозволив констатувати міждисциплінарний характер проблеми та їх теоретичну неузгодженість. Для подальшої роботи нами обрано динамічно-функціональний підхід, який дозволяє виокремити водночас процесуально-

змістовні особливості становлення політико-правової свідомості і кількісні параметри цього процесу.

На основі аналізу існуючих підходів, політико-правову свідомість визначено як вид суспільної свідомості, яка формується під впливом певних соціальних умов, відбиває політико-правові процеси й явища та має пізнавальний, оцінний і регулятивний компоненти. Співставлення наукових позицій щодо структурної організації дозволило виокремлено компоненти ППС: політико-правові настанови, уявлення особистості та її ставлення до політико-правової дійсності.

Визначено, що становлення ППС особистості детерміновано процесуально-комунікативними, феноменологічними, структурно-змістовними, соціально-психологічними чинниками. У соціально-психологічному вимірі становлення зумовлено досвідом участі людини у політико-правових ситуаціях, інформаційними інтервенціями медіа, системою настановлень, переконань та цінностей близького соціального оточення та політичною спрямованістю соціальних інститутів, з якими взаємодіє особистість. У медійному середовищі названі впливи опосередковуються реалізацією медіапрактик та набувають інтегрального характеру.

Проаналізовані соціально-психологічні підходи до типологізації медіапрактик дозволили констатувати обмеженість підходів, зумовлену зосередженістю на практиках у просторі медіа певного типу. Натомість, ми визначаємо медіапрактики як комплексну, стереотипізовану та впорядковану активність, метою якої є оперування або створення контенту, який несе інформацію про події, соціальні явища і процеси в соціумі через включеність суб'єкта у взаємодію з інформаційними ресурсами, користування медіапродуктами завдяки використанню медійних засобів.

Запропоновано критерії класифікації медіапрактик, які дозволяють здійснювати всебічний аналіз їх впливу на особистість: суб'єктність; динаміка розгортання у часовому вимірі; якість впливу; функціональність;

вид діяльності; тип медіа; тип технічного засобу; канал сприймання контенту; ступінь медіаактивності особистості.

Враховуючи високий рівень залучення молоді у медійні комунікації завдяки сучасним гаджетам, в якості основного критерію стратифікації медіапрактик обрано рівень медіаактивності особистості (пасивність, реактивність, активність).

Виокремлення соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на ППС доречно реалізувати у двох площинах. Насамперед через співставлення впливу медіапрактик порівняно із іншими визначеними агентами впливу. Другим напрямом обрано аналіз динаміки становлення ППС студентів, що реалізують різні типи медіапрактик (де опціями стратифікації визначено «тип медіапрактики», «інтенсивність реалізації медіапрактики певного типу»).

Основні результати та положення даного розділу висвітлені автором в наукових працях [132; 134; 135; 141; 143; 144].

РОЗДІЛ 2

ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ МЕДІАПРАКТИК НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

Обґрунтовано доцільність застосування процедур якісного і кількісного підходів, представлено емпіричну програму дослідження соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів. Описано методи та процедуру дослідження. Подано характеристики вибіркового сукупностей, уточнено вибірку та виокремлено проміжні змінні дослідження.

2.1. Методичні засади дослідження соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів

Аналіз стратегій вивчення стереотипізованої поведінки молоді у медійному просторі (МП ППЗ зокрема) представлено у роботах І. Білоус, О. Вознесенської, І. Гусєва, А. Краснякової, С. Коноплицького, І. Лучинкіної, Н. Малєєвої, Г. Мироненко, Л. Найдьоновой, В. Посохової, Г. Почепцова, Ю. Романенко, А. Радкевич, Н. Шишко, Я. Шмідта та інших науковців. Теоретичні і практичні підходи до емпіричного дослідження МП ППЗ цих авторів використано при розробці програми емпіричного дослідження.

Проведені наукові розвідки дозволили зробити висновок про доцільність одночасного застосовування при вивченні соціально-психологічних особливостей впливу МП ППЗ на становлення ППС двох дослідницьких стратегій, а саме: кількісної та якісної.

Основним аргументом на користь такого поєднання є констатація складності досліджуваних феноменів, що виникає внаслідок їхньої полідетермінативної природи. Так, І. Жадан, працюючи у полі вивчення

політичної соціалізації особистості, зазначає, що поєднання колективного й індивідуального, загальнолюдського і культурно-специфічного, ментального, історично-ситуативного, робить процес дослідження проявів політико-правової свідомості (політичної картини світу зокрема) багатоплановим процесом, який передбачає потребу ідентифікації інваріативної і варіативної складових свідомості. Тим самим І. Жадан захищає позицію, за якою визнається доцільність поєднання класичної, некласичної, постнекласичної парадигм для дослідження процесів політико-правової соціалізації [77; 76].

Подібної позиції щодо методологічних стратегій при вивченні ППС особистості дотримуються З. Сіверс, В. Духневич, О. Осадько. Колектив авторів досліджував становлення ППС особистості, із застосуванням якісних і кількісних методів. Це поєднання забезпечило валідність та надійність отриманих результатів. Було використані анкетування, тест вільної асоціації, глибинні інтерв'ю, семантичний диференціал, феноменологічний аналіз політико-правових комунікацій особистості. Аргументом щодо продуктивності обраної стратегії є ефективність розроблених авторами технологій сприяння процесів політико-правової соціалізації, що центровані навколо активних методів розвитку політико-правової компетентності (а саме: проблемних лекцій; курсових проектувань; використання групових дискусій; кейсів; технології «Відкритий простір» тощо) [187].

Другим аргументом на користь одночасного використання двох дослідницьких стратегій є успішний досвід поєднання номотетичного і ідеографічного підходів, приміром, у дослідженні Г. Олпортом інтрапсихологічних процесів [151]. Так, номотетичний підхід передбачає визначення позиції окремої особистості у досліджуваному емпіричному полі, насамперед її «координату» поміж вимірів інших членів вибіркової сукупності. Перевагами згаданого підходу є точність, відтворюваність, можливість прогнозування для великих вибірок. Ці дві особливості – увага до вибіркової сукупності та преференція точного вимірювання – споріднює, на наш погляд, номотетичний підхід із кількісними стратегіями дослідження.

Натомість ідеографічний підхід передбачає прицільну увагу до внутрішнього світу окремої людини, зосередженість на її особливому баченні картини світу. Перевагами такого підходу є глибина, яскравість, життєвість, насиченість у реконструкції особистісних особливостей, сплетеність отриманих результатів у контекст психічної реальності. Своєю чергою, ми вбачаємо паралель між ідеографічним підходом та якісною стратегією дослідження.

Можливість паралельного застосування номотетичного та ідеографічного підходів для самоідентифікації молоді, що є одним з проявів становлення ППС, розглядала І. Остапенко [159]. Зокрема, на думку дослідниці, поєднання проєктивних методик і стандартизованих опитувальників дозволяє обійти обмеження номотетичного та ідеографічного підходів при дослідженні процесів становлення ППС особистості.

Отже, комбінування двох дослідницьких стратегій при вивченні соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості сприятиме всебічності аналізу досліджуваних феноменів та підвищуватиме надійність та валідність отриманих результатів.

Тепер розглянемо переваги та недоліки кожної із дослідницьких стратегій окремо, визначимо їхні ресурси у дослідженні соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості.

Якісні методи дослідження дозволяють гнучко ідентифікувати особливості досліджуваної емпіричної площини. В цю групу відносять дискурс-аналіз (І. Жадан, О. Кочубейник, І. Остапенко, О. Скнар та інші), побудову обґрунтованої теорії (А. Страус, Дж. Корбін); контент-аналіз; феноменологічний підхід (О. Осадько); глибинні інтерв'ю, фокус-групи (С. Белановська, Н. Богомолова, І. Гусев, І. Остапенко, О. Мельнікова, Т. Фоломеєва); анкетування (С. Кравчук, З. Сіверс, С. Позняк).

Поширеність застосування якісної стратегії зумовлена її перевагами: можливість досліджувати скороминущі, мало усвідомлені особистістю або

групою психологічних явища і процеси. Об'єктом дослідження можуть бути процесуальні особливості певного психологічного феномену або явища, смисли і значення, які їм приписує особистість. Для цих об'єктів дослідження неможливо або ускладнено виміряти кількість, інтенсивність або частоту проявів. Також якісні методи дозволяють досліджувати суб'єктивний світ окремої особистості у всьому розмаїтті і складності, робити змістовні висновки про індивідуальні особливості людини.

Крім того, застосування якісної стратегії виявляється іноді єдино можливим шляхом отримання емпіричного матеріалу. Йдеться про ті ситуації, коли ускладнюється безпосередній «доступ» дослідника до респондентів цільової групи з різних причин (закритість групи, віддаленість у просторі і часі тощо). У такому випадку дослідження особливостей психологічного явища можливе лише через аналіз текстових продуктів життєтворчості.

Ще однією перевагою методів якісного дослідження є їхня чутливість до «малодосліджених зон» (тобто пошукових дослідженнях) та тенденцій, що «лише народжуються» (за недостатністю власної потужності їх ідентифікація є ускладненою лише за використання процедур, ґрунтованих та застосованні індуктивної статистики).

Зазначимо, що обмеженнями якісного підходу в психології є трудоємність процедур збору і аналізу даних; складність аналізу тенденцій, притаманних великим вибіркам респондентів; потреба у значних організаційних, часових та фінансових ресурсах; залежність якості дослідницьких висновків від рівня кваліфікації науковця тощо.

Тим не менше, ми вважаємо доцільним застосувати методу глибинних індивідуального та групового інтерв'ю, анкетування, контент-аналізу транскриптів аудіозаписів глибинних і групових інтерв'ю. Зауважимо, що завдяки анкетуванню можливо отримувати і якісну, і кількісну інформацію, що є додатковим аргументом для її використання. За задумом у нашому дослідженні анкета і гайд для глибинних інтерв'ю мають тотожну структуру,

завдяки чому до отриманих результатів застосовуються процедури міжметодної тріангуляції, тобто процедури підвищення надійності та валідності дослідження.

Глибинні індивідуальні інтерв'ю та групові інтерв'ю є доволі поширеними дослідницькими інструментами у площині вивчення політико-правової соціалізації особистості. Вони надають можливості в процесі розмови виокремлювати поширені або, навпаки, табуйовані настанови, уявлення, ставлення, притаманні особистості або поширені в спільноті.

Групове інтерв'ю, зокрема, дозволяє ідентифікувати процеси групової динаміки у студентському середовищі. Зазначимо, що глибинні інтерв'ю, фокус-групи активно використовують як при дослідженні політико-правової соціалізації, у тому числі задля ідентифікації ролі МП в процесах політико-правової соціалізації особистості [54; 72; 73; 172]. Тому вважаємо доречним поєднання у структурі гайда блоків, спрямованих на вивчення структурних складових ППС особистості та МП ППЗ.

Контент-аналіз як метод аналізу транскриптів (даних глибинних і групових інтерв'ю) обрано через можливість виокремлювати генеральні значення і смисли, які надає респондент в досліджуваній темі. Ідентифікація уявлень, настанов, ставлень особистості до певного аспекту дійсності може бути здійснена завдяки застосуванню різних процедур. Аналіз усних наративів може здійснюватися за заздалегідь розробленою схемою, яка дозволяє виокремлювати найбільш поширені смисли, значення, уявлення, настанови, ставлення, міфи, стереотипи, притаманні певній людині, групі або спільноті. Приклади такого застосування у сфері політичної психології знаходимо у роботах В. Духневича [69]. Іншою можливою процедурою контент-аналізу є побудова сітки смислових конструктів, ідентифікація їх в усних або письмових наративах, кількісний підрахунок абсолютної і відносної частоти згадування. Підхід, запропонований С. Шалаком, дозволяє отримати кількісні показники проявів досліджуваних параметрів дослідження (абсолютні і відносні частоти, відсотки) [227]. Для виконання

завдань дослідження застосовані різні процедури контент-аналізу.

Анкетування обрано через розширену можливість ідентифікації і аналізу якісних, кількісних тенденцій. Включення в анкету відкритих запитань, вибір декількох опцій з багатьох ознак ситуації спрямовано на виявлення спектру поширених у студентському середовищі уявлень, смислів, значень і оцінок політико-правової ситуації. Окрім того, анкетування надає можливість застосування методів математичної статистики, що, по-перше, збагачує дослідницькі можливості щодо встановлення зв'язків між досліджуваними феноменами, по-друге, зменшує «навантаження» на досліджуваного, зменшуючи кількість поставлених питань.

Проективний підхід. Використання проективних методик при дослідженні інтрапсихологічних та внутрішньо-групових процесів в галузі політичної психології є достатньо поширеним. Так, Л. Снігур з метою вивчення уявлень про громадянську ідентифікацію та свою державу використовує методику «Символ» [195]. Про використання колажів як засобу отримання дослідницької інформації деталізовано в роботах А. Branthwaite та L. Toiati [235]. Колажі як засіб ідентифікації і аналізу процесів національної та громадянської самоідентифікації, особливостей уявлень студентів про владно-підвладну взаємодію використовували І. Остапенко, О. Скар [159; 189; 188]. Досвід успішного використання проективного малюнку як інструменту вивчення уявлень, що детермінують політичні практики і етносоціальні уявлення молоді, презентовано в роботах О. Скар, О. Вознесенської [41; 42]. О. Бліновим представлено методи використання асоціативних карт у діагностуванні та корекції психоемоційних станів військових, що брали участь в бойових діях [15].

Для дослідження уявлень респондентів про поточну політико-правову ситуацію нами обрано методику «Незавершені речення». Вона дозволяє виокремити найбільш поширені уявлення завдяки процедурам контент-аналізу [135].

Тепер звернімося до аналізу ресурсів *кількісних методів дослідження*.

Дослідження соціально-психологічних особливостей впливу МП ППЗ на становлення ППС респондентів з їх використанням передбачає застосування процедур, що опрацьовують дискретні та вимірювані дані. Переважно у такий спосіб працюють із емпіричною реальністю стандартизовані психометричні інструменти (тести, опитувальники). Після збору первинних та дискретних даних формується єдиний масив, який підлягає статистичному аналізу.

Огляд наукових джерел з дотичної проблематики показав широкий діапазон опитувальників, завдяки яким відбувається первинний збір кількісних даних щодо політико-правових уявлень, настанов, ставлення до окремих аспектів політико-правової реальності особистості.

Становлення громадянської ідентичності досліджували В. Степаненко («Експрес-методика для діагностики валентності громадянської ідентичності особистості»); Г. Циганенко («Опитувальник рівня політико-ідеологічного самовизначення»); І. Жадан («Тест-опитувальник для вивчення основних тенденцій політичної ідентифікації»); О. Дейнеко (опитувальник «Громадянин»). Задля ідентифікації політико-правових уявлень широко застосовують семантичний диференціал (М. Сідоркіної, І. Остапенко, С. Поздняк, З. Сіверс.). Політичну участь, мотивацію політичної участі особистості вивчали Л. Кияшко («Опитувальник рівня політичної активності респондентів»), А. Краснякова («Опитувальник мотивації політичної участі»).

Зазначимо, що особиста участь у політико-правових ситуаціях є одним з важливих чинників становлення ППС особистості. Вивчення соціально-психологічних наслідків цього впливу дозволяє виокремити соціально-психологічні особливості впливу МП у порівнянні з іншими чинниками становлення ППС особистості. Вважаємо, що в умовах тотальної віртуалізації МП ППЗ також можуть розглядатися як вид політичної участі.

Політико-правові настанови особистості досліджують завдяки стандартизованим методикам: «Опитувальник ідейно-політичних настанов

особистості» (П. Фролов); («Опитувальник рівня патерналізму щодо інститутів влади» (Т. Стефаненко, О. Тихомандрицька, О. Белінська); «Методика дослідження політичних настанов особистості» (Г. Бієрбраур); «Тест соціальних і політичних позицій» (Г. Айзенк, Г. Вілксон); шкала «Ідейно-політичні настанови особистості» (М. Білик).

Толерантність, як особистісну настанову, вивчали Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хулаєв, Л. Шайгерова (Опитувальник «Індекс толерантності»); І. Жадан («Методика дослідження політичної толерантності»); О. Вознесенська (дослідження соціального оптимізму особистості).

Отже, психологічний арсенал наявних методик є доволі розробленим, що надає можливість вибору, адекватного щодо дослідницьких завдань і вимірювання змінних дослідження.

2.2. Програма емпіричного дослідження: етапи і процедури

Усвідомлюючи складність досліджуваного предмету та багатоплановість дослідницьких інтересів, вважаємо за потрібне висвітлити детально програму емпіричного дослідження та завдання, які ми вирішували на кожному з них. Зауважимо, що задля реалізації поставлених завдань, програма емпіричного дослідження побудована за принципами наступності та комплексності. На етапі теоретичного дослідження констатовано полідетермінованість становлення ППС. Тому, насамперед, мали на меті уточнити вибірку дослідження задля врахування ролі проміжних змінних, які потенційно могли впливати на залежну змінну (а саме структурні компоненти ППС студентів).

Відсутність актуальних наукових даних щодо медіапрактик політико-правового змісту студентів у сучасних умовах, зумовила потребу з'ясування загального тренду медійного практикування у студентській спільноті. Тому здійснено аналіз стереотипізованої медійної поведінки студентів,

виокремлення усталених поведінкових моделей в студентському середовищі, що відповідають критеріям МП ППЗ.

Наступним кроком було виокремлення усталених каналів політико-правового інформування студентів задля розуміння особливостей впливу інформації, отриманої завдяки медіа різного типу порівняно із іншими джерелами. Це також дозволило з'ясувати особливості та семантичну структуру інформаційного середовища студентів. Особливу увагу приділено медійному простору ЗВО та політико-правовим комунікаціям (і МП зокрема), які в ньому розгортаються.

Узагальнення попередніх здобутків здійснено на наступному етапі, спрямованому на ідентифікацію соціально-психологічних особливостей впливу МП пасивного, реактивного, активного типів на становлення структурних компонентів ППС. Додаткова диференціація за критерієм «інтенсивність реалізації МП певного типу» дозволила завдяки статичним зрізам виокремити динаміку становлення ППС під впливом реалізації МП ППЗ.

З метою втілення отриманих наукових напрацювань у практичну діяльність, а також задля підвищення обізнаності студентів щодо МП ППЗ розроблена і апробована тренінгова програма. Її ефективність емпірично підтверджено, що є науковим підґрунтям для подальшого пошуку у напрямку формування компетентності студентів щодо медійної політико-правової комунікації. Запропонована логіка презентована у вигляді короткого опису дизайну дослідження, з наступною деталізацією зміст етапів. Отже:

Перший етап. Розробка структури дослідження, визначення змінних та способів їхньої операціоналізації, уточнення вибірки дослідження.

Другий етап. Визначення стратегій, що реалізують студенти при оперуванні масивами інформації політико-правового змісту в медійному просторі.

Третій етап. Визначення ролі різних джерел інформації політико-правового змісту.

Четвертий етап. З'ясування соціально-психологічних особливостей впливу МП ППЗ на ППС студентів.

П'ятий етап. Розробка і апробація тренінгу, спрямованого на підвищення компетентності учасників у сфері політико-правових комунікацій у медійному просторі.

Розкриємо зміст кожного з етапів деталізовано.

Перший етап . Розробка структури дослідження, визначення змінних та способів їхньої операціоналізації, уточнення вибірки дослідження.

Метою цього етапу було розроблення дизайну дослідження.

Завдання етапу: 1) визначення незалежної, залежної, проміжної змінних дослідження; 2) добір методів та методик отримання емпіричних даних; 3) розробка й апробація анкети і гайду для інтерв'ю; 4) збирання первинних емпіричних даних; 5) попередня обробка отриманих емпіричних даних (формування масиву даних у статистичному пакеті; переведення матеріалів глибинних і групових інтерв'ю у письмові транскрипти); б) уточнення вибірки дослідження.

Визначаючи змінні та способи їхньої операціоналізації, насамперед зазначимо, що висновок про «вплив» переважно отримується у процедурах експерименту (квазі-експерименту), а тому формалізуємо змінні дослідження через поняття незалежних, залежних, проміжних змінних. Формально ми маємо визначити «вплив» медіапрактик на структурні компоненти ППС, а далі визначити й деталізувати соціально-психологічні особливості цього впливу.

Таким чином, *незалежними змінними дослідження* визначено пасивні, реактивні, активні МП ППЗ і джерела інформації політико-правового змісту (особистий досвід участі у політико-правових ситуаціях; близьке соціальне оточення; різні соціальні інститути; освітнє середовище ЗВО (деталізовано розшифровано нижче).

Відповідно, *залежними змінними* є компоненти ППС, а саме:

1) політико-правові уявлення про: державний устрій; роль громадянина

в житті суспільства; ролі та функції різних соціальних груп, державних структур та гілок влади; сценарії поведінки в політико-правовій сфері; можливі варіанти політико-правової участі.

2) політико-правові настанови особистості щодо політико-правової дійсності;

3) ставлення до різних аспектів політико-правової дійсності (політиків, групових суб'єктів політичної активності, політико-правових процесів, окремих спільнот задіяних у політико-правовий процес тощо).

Окрім того, особливістю дослідження є наявність проміжних змінних, які можуть впливати на становлення політико-правової свідомості студентів. Тому їхнє врахування є необхідними задля забезпечення внутрішньої валідності дослідження. **Проміжними змінними** визначено: «Особисту участь у політико-правових подіях», «Фах», «Стать», «Вік», «Курс». Проміжні змінні обрані з метою уточнення особливостей вибіркової сукупності. При перевірці ролі проміжних змінних залежною змінною визначено політико-правові уявлення респондентів.

Відповідно до викладеного, окреслимо процедурні засади вимірювання незалежної та залежної змінних.

Зазначимо, що для **вимірювання МП ППЗ** ми використовували три процедури: анкетування, глибинне та групове інтерв'ю. Розроблення алгоритму дослідницьких процедур тривало паралельно, оскільки ми мали на меті узгодження змісту гайду і анкети таким чином, щоб вони досліджували тотожні смислові блоки, забезпечуючи можливість проведення міжметодної триангуляції.

За отриманим гайдом проведено цикл глибинних інтерв'ю з подальшим переведенням аудіо-файлів в текстовий формат, обробка отриманих матеріалів за процедурами контент-аналізу. Паралельно проведено анкетування з подальшою статистичною обробкою отриманих даних.

Процес розробки складався з етапів:

1) створення першого варіанту гайду, бланку анкети;

2) експертна апробація та уточнення змісту гайду, бланку для анкети (15 експертів).

Анкета і гайд містили по три структурні блоки. Їх деталізовану структуру з поясненнями наведено у Додатку Б. Як зазначено вище, запитання анкети й гайду інтерв'ю тотожні, що дозволило підкріплювати кількісні тенденції якісними.

Перший блок спрямовано на виявлення смислів та значень респондентів щодо політико-правової ситуації в країні. Його завданнями визначено:

1) Виділити ряд значимих для респондентів ситуацій в політико-правовій сфері, проранжувати їх за ступенем суб'єктивної значимості для студентів (запитання № 1, 2, 3, 5)

2) Виявити уявлення студентів про динаміку політико-правового процесу в Україні (запитання № 1, 2, 3, 5).

3) з'ясувати роль особистої участі для становлення політико-правових уявлень респондента (запитання № 6, 8).

Другий блок спрямовано на з'ясування поширеності використання студентами різних джерел інформації політико-правового змісту та співставлення ролі цих джерел порівняно із МП ППЗ. Джерелами, з якими поводилося порівняння визначено: особистий досвід участі у політико-правових ситуаціях; близьке соціальне оточення; різні соціальні інститути; освітнє середовище ЗВО.

Інформація, отримана завдяки другому блоку, дозволила вирішити завдання:

1) з'ясувати поширеність користування джерелами інформації політико-правового змісту (запитання № 10);

2) з'ясувати ступінь довіри до джерел інформації політико-правового змісту (запитання № 11);

3) з'ясувати роль освітнього середовища ЗВО для політико-правової соціалізації студентів (у тому числі виявити узвичаєні канали політико-правової комунікації) (запитання № 8, 9, 10, 11);

Третій блок анкети та гайду спрямовано на з'ясування особливостей стереотипізованої активності студентів у медійному просторі (у тому числі МП ППЗ). Для цього визначено завдання:

1) з'ясувати інтенсивність користування різними медійними засобами (запитання № 20);

2) з'ясувати орієнтовну кількість часу, періодичність користування інтернет-мережею, соціальними медіа (запитання № 21);

3) виявити найбільш популярні серед студентів інформаційні ресурси з контентом політико-правового змісту (запитання № 22, 23, 24);

3) виявити, які потреби задовольняють студенти завдяки користуванню інтернет-мережею, соціальними мережами, віртуальними аналогами навчальних груп (запитання № 28, 31);

4) з'ясувати інтенсивність реалізації студентами пасивних, реактивних, активних МП ППЗ (запитання № 30).

Процедура проведення глибоких індивідуальних інтерв'ю і групових інтерв'ю передбачала наявність ізолюваного приміщення (у випадку глибоких інтерв'ю – одноосібно). Вступна частина інтерв'ю передбачала знайомство, з'ясування загальних відомостей про респондента. Потім послідовно обговорювалися теми, окреслені гайдом. Запитання, які ставив дослідник тотожні запитанням з анкети. За згоди респондентів процес розмови фіксувався на диктофон. Після чого усні відповіді були запротокольовані в письмові повнотекстові транскрипти, які надалі підлягли смислового аналізу. Групові інтерв'ю проведено в рамках сталих студентських малих груп, що дозволило виокремити процеси групової динаміки при обговоренні політико-правових тем. Ідентифікація відбувалася завдяки спостереженню за процесом комунікації (теми, що викликали значний емоційний відгук, зони табуйованого для обговорення тощо). Глибоке інтерв'ю проводилося за стандартизованими процедурами.

Процедура проведення анкетування, опитування. Анкетування проводилося в рамках ЗВО анонімно і на добровільній основі. У заздалегідь

призначений час студенти мали змогу заповнити анкету в ізолюваному приміщенні. Дослідник знаходився поряд, що надавало можливість респонденту у разі потреби задавати уточнюючі запитання.

В анкету були включені запитання різного типу: відкриті і закриті; вибір декількох варіантів з багатьох. Окремі запитання сформовані за принципом 5-ти бальної шкали Лайкерта, що в подальшому уможливило застосування процедур індуктивної статистики та інших процедур математичної обробки даних. Зауважимо, що успішне використання цих процедур при аналізі медійної активності респондентів описано в роботах О. Вознесенської, І. Гусєва, Л. Найдьонової, Н. Шишко [38, 54, 55, 225].

Для *вимірювання структурних компонентів ППС* – (політико-правові уявлення, політико-правові настанови, ставлення до політико-правової дійсності) використано процедури анкетування, опитування із застосуванням стандартизованих методик.

Анкета дозволила ідентифікувати політико-правові уявлення і ставлення респондентів (контент-аналіз, 5-бальна шкала Лайкерта). Опитувальники містять шкали для кількісного вимірювання параметрів ППС респондентів.

Виходячи з потреб ідентифікації політико-правових настанов, уявлень і ставлень особистості до політико-правової дійсності на четвертому етапі обрано методики, які у повній мірі задовольняють дослідницьким завданням:

1) «Опитувальник рівня патерналізму щодо інститутів влади» (Додаток В), [166];

2) «Особливості політичної соціалізації особистості» (Додаток Д), автор Є. Чорний [225];

3) «Методика дослідження політичних настанов особистості», автор Г. Бієрбраур (Додаток Е), [122];

4) «Тест соціальних і політичних позицій», автори Г. Айзенк, Г. Вілксон (Додаток Ж), [2].

Завдяки *«Опитувальнику рівня патерналізму щодо інститутів влади»*

(автори: Т. Стефаненко, О. Тихомандрицька, О. Белінська) отримано можливість ідентифікувати політико-правові настанови особистості щодо владних інститутів і політичних персон. Методика має чотири шкали, які дозволяють ідентифікувати патерналістичні настанови особистості щодо влади: «Містифікація влади», «Бажання опіки, турботи», «Зняття з себе відповідальності», «Ставлення до закону».

Опитувальник складається з двадцяти тверджень, які респондент оцінює за 7-бальною шкалою. Опції вибору такі: 1 – «абсолютно не згоден»; 2 – «не згоден»; 3 – «скоріше не згоден»; 4 – «не знаю, щось середнє»; 5 – «скоріше згоден»; 6 – «згоден»; 7 – «абсолютно згоден». Методику дослідження рівня патерналізму використано задля ідентифікації політико-правових настанов респондентів.

Методика дослідження політичних настанов особистості (автор Г. Бієрбраур) має три шкали: «Схильність схвалювати політичний авторитаризм»; «Ставлення до політиків», «Настанова на політичну активність». Остання шкала також є засобом контролю проміжної змінної «Особиста участь у політико-правових подіях».

Опитувальник складається з 13 тверджень, які респондент оцінює за 7-бальною шкалою таким чином: 1 – «абсолютно не згоден»; 2 – «не згоден»; 3 – «скоріше не згоден»; 4 – «не знаю, щось середнє»; 5 – «скоріше згоден»; 6 – «згоден»; 7 – «абсолютно згоден». Вимірюються такі шкали: «настанова на політичну активність респондентів», «ставлення до діючих політиків», «схильність схвалювати політичний авторитаризм».

Дана методика дозволяє дослідити полюс політико-правової активності респондентів, сприяє ідентифікації політико-правових настанов у особистості, тому її включення до програми емпіричного дослідження вважаємо обґрунтованим.

Опитувальник «Особливості політичної соціалізації» Є. Чорного обрано через можливість виокремлення ставлення особистості до різних аспектів політико-правової реальності, мотивації політичної участі,

когнітивного блоку політичної свідомості. Методика містить шкали: «Сприймання влади та її окремих характеристик»; «Ставлення до політики»; «Ставлення до інститутів влади»; «Мотиваційний блок політичної свідомості»; «Когнітивний блок політичної свідомості». Шкала «Мотивація політичної участі» надає можливість з'ясувати роль проміжної змінної «Особиста участь у подіях політико-правового змісту». Опитувальник складається з 48 тверджень, які респондент оцінює за бінарною шкалою (опції вибору: «згоден із твердженням», «не згоден із твердженням»).

Як видно з опису шкал, методика «Особливості політичної соціалізації» дозволяє аналізувати політико-правові уявлення, ставлення респондентів до політико-правової реальності і мотивацію політичної участі. Тому вважаємо доречним її використання в емпіричному дослідженні.

Тест соціально-політичних позицій (автори Г. Айзенк, Г. Вільсон) дозволяє деталізовано виокремити політико-правові настанови респондентів [2]. Методика вимірює сім шкал («Соціалізм», «Расизм», «Дозволеність», «Релігійність», «Лібералізм», «Реакційність», «Пацифізм»), які у подальшому інтегруються у два незалежних фактори «Жорсткість», «Консерватизм».

Опитувальник складається з 176 тверджень, які респондент оцінює за 7-бальною шкалою, обираючи одну із запропонованих відповідей: «повністю підтримую твердження», «згодний/згодна в цілому», «складно зробити вибір/запитання поставлене так, що на нього складно надати відповідь», «не згодний/не згодна в цілому», «абсолютно не згодний/не згодна».

Включення даної методики вважаємо обґрунтованим, адже вона дозволяє виявити політико-правові настанови, які відображають актуальні настрої представників студентів в умовах геополітичних коливань України і збройного конфлікту РФ і України.

Комплекс цих чотирьох методик дозволяє ідентифікувати всі структурні компоненти ППС, що є необхідним і достатнім для виконання поставлених завдань. Перевагою обраних методик є можливість деталізованого вивчення індикаторів політичної і правової свідомості. Шкали

«Мотивація політичної участі», «Настанова на політичну активність» дозволяють здійснити контроль проміжної змінної «Особиста участь у політико-правових подіях». Деталізований опис параметрів незалежної і залежної змінних наведено у Додатку 3.

Задля уточнення *вибірки* дослідження і виключення впливу проміжних змінних «Фах», «Курс», «Вік», «Стать», «Особиста участь у подіях політико-правового змісту» застосовано математичні процедури: 1) критерій χ^2 Пірсона, однофакторний дисперсійний аналіз «ANOVA» - для перевірки ролі параметрів «Фах»; 2) критерій Краскела-Воліса - «Курс», «Вік»; 3) критерій U-Манна-Вітні для перевірки змінних: «Стать», «Особиста участь у подіях політико-правового змісту»; 4) контент-аналіз за процедурою, запропонованою С. Шалаком – змінна «Фах». Залежними змінними у цих випадках визначено політико-правові уявлення про динаміку розвитку політико-правової ситуації в Україні.

Після отримання заповнених бланків сформовано масив даних у статистичному пакеті «SPSS Statistic 20», який в подальшому підлягав математичному аналізу та інтерпретації отриманих даних.

Другий етап. Визначення стратегій, що реалізують студенти при оперуванні масивами інформації політико-правового змісту у медійному просторі.

Мета: з'ясувати особливості поведінки студентів у медійному просторі у галузі політико-правових комунікацій.

Завдання етапу: 1) з'ясувати інтенсивність та частоту реалізації студентами активних, пасивних, реактивних МП у політико-правових ситуаціях; 2) визначити стратегії, що реалізують студенти в медійному просторі. Деталізована операціоналізація змінних другого етапу наведена в Додатку 3.

Виокремлення пасивних, активних, реактивних МП ППЗ здійснено завдяки змістовному контент-аналізу письмових транскриптів (індивідуальні, групові інтерв'ю) анкетування. Було з'ясовано процесуальні та змістовні

особливості МП ППЗ; деталізовано функції, що виконують МП ППЗ для респондентів і для студентської спільноти в цілому. Зафіксовано описи медійної політико-правової комунікації студентів. Була здійснена диференціація за типом використаного медіа та мірою активності в медійному просторі (пасивні, активні, реактивні МП ППЗ). Кількісний і якісний аналіз стратегій стереотипізованої поведінки студентів у медійному просторі доповнено завдяки анкетуванню. Це дозволило здійснити аналіз особливостей стереотипізованої поведінки студентів у медійному просторі (популярність різних типів інформаційних ресурсів, частота використання різних гаджетів, інтенсивність користування інтернет-мережею тощо).

Під час анкетування з'ясовано поширеність певних МП ППЗ у студентській спільноті завдяки описовій статистиці (частотний розподіл, відсотки). для оцінки вираженості інтенсивності реалізації певної МП ППЗ застосована шкала Лайкерта.

Виконання завдань етапу дозволило виявити особливості реалізації студентами МП ППЗ різних типів, здійснити їх деталізований опис і приклади застосування у сучасних соціально-політичних умовах.

Третій етап. Визначення ролі різних джерел інформації політико-правового змісту.

Метою етапу було визначення ролі різних джерел інформації політико-правового змісту (у тому числі медіа різного типу).

Технічно завдання вирішувалося через реконструкцію семантичних просторів джерел політико-правового змісту, що використовують студенти та довіри до них.

На етапі здійснено обробку і аналітичне узагальнення даних анкетування. В якості методу обробки дослідницьких матеріалів застосовано процедури факторного аналізу (побудова просторів із ортогональними факторами). Також на цьому етапі здійснено аналіз інтенсивності користування різними джерелами ППЗ із застосуванням описової статистики (абсолютні частоти, відсотки). Анкетні запитання цього блоку побудовані за

принципом шкали Лайкерта, що дозволило з'ясувати інтенсивність реалізації окремих МП ППЗ. Подальше застосування процедур факторного аналізу обрано задля побудови семантичного простору користування студентами різними джерелами політико-правового інформування і їхньої довіри до них.

Реалізація етапу дозволила виокремити соціально-психологічні особливості впливу МП ППЗ, які практикують студенти завдяки використанню медіа різного типу порівняно з іншими джерелами політико-правового інформування. Особливої уваги ми надавали аналізу політико-правових комунікацій в умовах освітнього середовища ЗВО, яке є важливим осередком процесів соціалізації студентів. Важливим джерелом інформації були письмові транскрипти проведених інтерв'ю. Завдяки ним аналізувалися змістовно-процесуальні особливості політико-правової комунікації в умовах медійного простору ЗВО.

Четвертий етап. З'ясування соціально-психологічних особливостей впливу МП ППЗ на ППС студентів.

Мета етапу: з'ясувати соціально-психологічні особливості впливу пасивних, реактивних, активних МП ППЗ на структурні компоненти ППС респондентів.

Завдання: 1) здійснити аналіз соціально-психологічних особливостей впливу МП ППЗ на структурні компоненти ППС особистості в залежності від типу МП ППЗ; 2) здійснити порівняльний аналіз структурних компонентів ППС за параметром «Інтенсивність реалізації МП ППЗ певного типу». Деталізований опис змінних четвертого етапу наведено в Додатку 3. На цьому етапі здійснено анкетування (варіант 2) для ідентифікації незалежних змінних (пасивні, реактивні, активні МП ППЗ) використано п'ятибальну шкалу Лайкерта. Залежні змінні вимірювалися за допомогою шкал чотирьох наукометричних методик: 1) «Опитувальник схильності до патерналізму»; 2) «Методика дослідження політичних настанов особистості»; 3) «Методика дослідження політичних настанов особистості», 4) «Тест соціальних та політичних позицій».

Оскільки на попередніх етапах було виокремлено незалежні змінні: «пасивні МП ППЗ», «реактивні МП ППЗ» та «активні МП ППЗ», то надалі ми мали можливість розрізняти студентів за мірою інтенсивності реалізації кожної з цих типів МП. Іншими словами, для кожного типу МП загальна вибірка розподілялася за медіанним показником на дві незалежні субвибірки таким чином:

1) Субвбірка 1 (далі – С1) – низька інтенсивність реалізації пасивних МП / Субвбірка 2 (С2) – висока інтенсивність реалізації пасивних МП.

2) Субвбірка 3 (С3) – низька інтенсивність реалізації реактивних МП / Субвбірка 4 (С4) – висока інтенсивність реалізації реактивних МП.

3) Субвбірка 5 (С5) – низька інтенсивність реалізації активних МП / Субвбірка 6 (С6) – висока інтенсивність реалізації активних МП.

Деталізований опис кожної із субвбірок надано в описі результатів емпіричного дослідження у Розділі 3.4. Завдяки попарному порівнянню між субвбірками визначено відмінності структурних зв'язків і змістовних особливостей ППС для осіб, що реалізують різні стратегії поведінки у медійному просторі. Для здійснення цієї частини дослідження застосовано критерій U-Манна-Вітні для двох незв'язаних вибірок.

Також на цьому етапі здійснено аналіз кореляційних зв'язків (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена) між структурними компонентами ППС для кожної з шести названих вище субвбірок (С1, С2, С3, С4, С5, С6). Побудова кореляційних плеяд, їх змістовних аналіз дозволив виокремити соціально-психологічні особливості ППС студентів, зумовлені реалізацією пасивних, реактивних, активних МП ППЗ.

Для перевірки виявлених тенденцій здійснено порівняння субвбірок, сформованих за наступним принципом: субвбірка S1 включала у себе всіх респондентів, які часто або постійно реалізують АМП ППЗ. Субвбірка S2 включала у себе всіх респондентів, які часто або постійно реалізують РМП ППЗ. Субвбірка S3 включала у себе всіх респондентів, які часто або постійно реалізують ПМП ППЗ. Субвбірка S4 включала решту

респондентів. Необхідність подібного сегментування вибіркової сукупності II зумовлена потребою уникнення перехресного потрапляння респондента у декілька субвбірок одночасно. Застосування критерію Н-Краскала-Уоліса для К-незалежних вибірок виявило тотожні тенденції, як і при попередньому способі сегментації вибіркової сукупності II. Проведення аналізу соціально-психологічних особливостей структурних компонентів ППС при різних варіантах сегментації вибіркової сукупності дозволяє підвищити валідність і надійність висновків.

Проведений аналіз дозволив зробити *висновки щодо соціально-психологічних особливостей впливу МП пасивного, реактивного, активного типу на становлення структурних компонентів ППС респондентів в залежності від інтенсивності реалізації кожного з цих типів МП ППЗ.*

П'ятий етап. Розробка і апробація тренінгу, спрямованого на підвищення компетентності учасників щодо медійних політико-правових комунікацій.

Метою етапу є проведення тренінгу, спрямованого на підвищення компетентності учасників щодо медійної політико-правової комунікації.

Завдання етапу: 1) розробка деталізованої тренінгової програми, спрямованої на підвищення компетентності учасників щодо МП ППЗ; 2) апробація тренінгу; 3) аналіз його ефективності. Деталізована операціоналізація змінних етапу 5 наведена в Додатку 3.

Незалежною змінною визначено тренінгову дію (її наявність або відсутність). Залежними змінами визначені пасивні, реактивні, активні МП ППЗ (ідентифіковано через шкалу Лайкерта).

В експериментальній групі здійснено тренінгову дію. В плацебо-групі проведено цикл лекцій на тему «Негативні явища в політико-правовій сфері». В контрольній групі жодних впливів не здійснювалося. Задля перевірки однорідності сформованих груп за параметром «МП ППЗ» застосовано критерій Н-Краскала-Уоліса для К-незалежних вибірок. Контроль залежних змінних здійснено із застосування критерію Вілкоксона для двох зв'язаних

вибірок. Поєднання цих математичних процедур дозволяє підтвердити ефективність застосування тренінгової дії з метою підвищення компетентності студентів щодо медійної політико-правової комунікації.

Послідовне виконання описаних вище п'яти етапів дослідження у повній мірі забезпечують досягнення мети дослідження і виконання всіх дослідницьких завдань, поставлених в дисертації.

2.3. Опис і уточнення вибірки дослідження

Насамперед, визначимо, що саме ми розуміємо під термінами «студентство», «студентська молодь», які в подальшому будемо використовувати як тотожні. Термін «студент» (від лат. *studens (studentis)*) – такий, що старанно працює; той, що займається, опановує знання, вивчає (студіює) науку. Згідно із Законом України «Про вищу освіту»: «Студент (слухач) – особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого навчального закладу і навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання з метою здобуття певного освітнього та кваліфікаційного рівнів вищих навчальних закладів I-II та III-IV рівнів акредитації (відповідно 14-17 і 17-22 річні)». [170]. Б. Ананьєвим виокремлено два періоди студентського віку: стандартний (17-22 роки) та нестандартний (від 23-х рр. і далі). Згідно цієї класифікації категорія учнівської молоді, що опановує професію в коледжах, також підпадає під визначення «студентство». Автор визначає період студентства як «час для виховання спеціаліста, суспільного діяча і громадянина. Опанування та консолідація багатьох соціальних функцій, формування професійної майстерності – все це становить особливий і найважливіший для суспільного розвитку та становлення особистості у цей період життя» [5]. Ми вважаємо обґрунтованим виділення трьох умовних підгруп в студентській спільноті: 1) 15-18 років (студенти коледжів); 2) 17-22 років (вищі навчальні заклади); 3) від 23 років та вище (друга вища та післядипломна освіти). Отже,

студентська спільнота неоднорідна за своїм складом. Врахування вікового параметру, типу навчального закладу дозволяє з'ясувати вплив вікових відмінностей (підлітки, юнацтво, молодь, дорослість) та освітнього рівня на становлення ППС молодій людини.

Основною групою, на яку спрямована наша увага, є студенти, що навчаються на стаціонарній формі навчання ЗВО. Вибір саме цієї групи для подальшого дослідження зумовлений їх активною роллю у різноманітних громадянських рухах та політико-правових подіях як в Україні, так і в інших країнах. Ця категорія студентів може брати участь не лише у спонтанних і неформальних акціях, метою яких є тиск на державні інституції з метою оптимізації політико-правової взаємодії держави і громадян. Студенти ЗВО набувають право голосувати на виборах. Це якісно нова ситуація, яка потребує навичок аналізу, співставлення можливих опцій вибору, прогнозування наслідків вибору тощо.

За місцем розташування ЗВО обрано м. Київ, що надає можливість дослідити роль особистісного досвіду та різних соціальних інститутів в процесі самовизначення в проблемних політико-правових ситуаціях. Адже столиця є центром політичного життя країни і респонденти мають можливість обирати між спостереженням, униканням або активною участю в політико-правових подіях. Дослідницькі процедури були проведені на базі дванадцяти навчальних закладів різного професійного профілю, що дозволяє говорити про тенденції, притаманні студентській спільноті в цілому, а не окремому навчальному закладу. Ще одним аргументом на користь такого способу формування вибірки є те, що в столичних ЗВО навчаються вихідці з різних регіонів України. Сукупно це дозволяє розглядати вибірку як репрезентативну.

Особливості вибірових сукупностей. З огляду на те, що під час проведення дослідження виконувалося кілька різнопланових завдань, ми працювали з трьома вибіровими сукупностями. Результати, отримані на вибірці I та вибірці II, не порівнювалися між собою, проте їх слід

розцінювати як взаємодоповнюючі.

Необхідність використання трьох вибірових сукупностей зумовлена великим обсягом діагностичного матеріалу, що викликало би втому та втрату мотивації до участі у дослідженні. Це могло впливати на надійність отриманих даних, значна частина яких є неформалізованими. Таким чином, застосування трьох окремих вибірових сукупностей слід розглядати як процедуру підвищення надійності отримуваних даних (відповідно, й валідності). Зауважимо, що для вибірок I та II застосовувалися спільні критерії формування.

Загальна кількість респондентів, задіяних в емпіричному дослідженні – 770 осіб. З них у глибинних інтерв'ю задіяні 20 осіб (10 дівчат, 10 юнаків). 16 осіб задіяні в чотирьох групових інтерв'ю, які були проведені в рамках навчальних груп. В анкетуванні брали участь 428 осіб, в опитуванні – 256 особи. При апробації тренінгової програми залучені 50 осіб. Деталізований опис параметрів вибірки надано нижче.

Опис вибіркової сукупності I. Були задіяні 464 особи, з них 428 респондентів брали участь в анкетуванні. В індивідуальних глибинних інтерв'ю – 10 дівчат, 10 юнаків. 16 осіб задіяні в групових глибинних інтерв'ю.

Майбутня професія. Вибіркова сукупність I розділена на чотири рівнозначні за чисельністю субвибірки: 1) «студенти медійних спеціальностей», 2) «студенти юристи і політологи» 2) «студенти психологи та соціальні працівники»; 4) «студенти різних спеціальностей». Вибір цих спеціальностей зумовлений необхідністю визначення ролі професійного навчання на становлення ППС особистості.

Іншими словами, чотири спеціальності слугували окремими рівнями змінної «Майбутня професія», і за допомогою критерію χ^2 Пірсона, який дозволяє порівнювати незв'язані вибірки за обраним параметром. Критерій обрано через те, що «Фах» є номінальною шкалою і чотири субвибірки кількісно представлені достатньо для застосування обраного критерію.

Завдяки цим математичним процедурам ми ставили на меті виявити відмінності політико-правових уявлень студентів.

В групу «Студенти медійних спеціальностей» увійшли майбутні журналісти; фахівці зі зв'язків із громадськістю; рекламисти; фахівці видавничої справи (24,8%, 106 осіб). Підвибірка обрана для з'ясування впливу навичок критичного мислення; вміння створювати та ідентифікувати інформаційні приводи; здатність створювати, професійно поширювати та блокувати медійний контент певного змісту тощо.

Група «Студенти юристи, політологи» сформована із майбутніх юристів, правознавців, політологів (25,2 %, 108 осіб). Її обрано для з'ясування ролі навичок аналізу нормативно-правових документів; розуміння засад державотворення та логіки політико-правового процесу для набуття більш високого рівня політико-правових компетенцій, необхідних для аналізу медійного контенту політико-правового змісту.

Група «Студенти психологи, соціальні працівники» (106 осіб, 24,8 %) обрана для з'ясування ролі навичок рефлексивно орієнтованого спілкування та протидії маніпулюванню свідомістю (чому навчають при опануванні названих професій) для становлення ППС.

Група «Студенти різних спеціальностей» (108 осіб, 25,2 %) за професійним складом гетерогенна: майбутні інженери, технологи харчової промисловості, медики, режисери, економісти, менеджери, філологи, історики тощо. Виокремлення контрольної групи зумовлено потребою з'ясування зон потенційної інформаційної, емоційної, вразливості, зумовленої відсутністю необхідних навичок та знань.

До отриманого масиву даних з метою ідентифікації впливу проміжних змінних «Фах» (однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA) і «Особиста участь у проблемній політико-правовій ситуації» (критерій U-Мана-Вітні) Це дозволило уточнити цільову вибірку дослідження, виокремити вплив участі в проблемній політико-правовій ситуації на ППС особистості.

За параметром «Стать» вибіркова сукупність І не врівноважена

внаслідок реального статевого розподілу у навчальних групах. В анкетуванні задіяні 112 юнаків (25,7%), 316 дівчат (74,3%). В глибинних інтерв'ю кількість юнаків і дівчат збалансована (19 дівчат, 17 юнаків).

За параметрами «Вік», «Курс» розподіл у вибірковій сукупності I такий: 17-18 р. – 10 осіб (0,8%); 19-20 р. – 250 осіб (19,5%); 21-22 р. – 145 осіб (11,3%); 23 р. і старше – 16 осіб (1,2 %).

«Курс». Для участі обрано студентів 3, 4, 5 курсів. Ці студенти на момент анкетування були уже соціалізовані в середовищі закладу вищої освіти та отримали певний набір професійних знань, установок, що дозволяє нам з'ясувати роль впливу освітнього середовища і професійного навчання для становлення ППС особистості.

Особисту участь у проблемній політико-правовій ситуації при теоретичному аналізі виокремлено одним важливих з чинників становлення ППС особистості. З'ясування ролі цієї змінної на першому етапі дослідження дозволило уникнути змішування впливу на ППС особистості незалежної і проміжної змінної.

Опис вибіркової сукупності II. В її складі задіяні 256 студентів різних спеціальностей, окрім юристів і політологів. Цю категорію респондентів було виключено через виокремлення на першому етапі специфічних особливостей становлення політико-правових уявлень ППС, зумовлених професійним навчанням у ЗВО.

«Стать». У вибірковій сукупності II розподіл такий: 179 дівчат (70,5 %), 77 юнаків (29,5 %), що відповідало реальному статевому розподілу у навчальних групах.

За параметрами «Вік», «Курс» друга вибіркова сукупність розподілена так: 17-18 р. – 78 осіб (30,5 %); 19-20 р. – 120 осіб (46,9 %); 21-22р. – 47 осіб (18,4%); 23 р. і старше – 9 осіб (3,5%).

Курси: 1 курс (бакалаври) – 57 осіб (22,3%); 2 курс (бакалаври) – 47 осіб (18,4 %); 3 курс (бакалаври) – 93 особи (36,3%); 4 курс (бакалаври) – 54 осіб (21,1%); 1 курс (магістри) – 2 особи (0,8 %); 2 курс (магістри) – 1 особа

(0,4 %).

Опис вибіркової сукупності III. Ця вибіркова сукупність сформована з врахування застосованих вище принципів добору. Респонденти цієї групи задіяні для апробації тренінгової програми, спрямованої на підвищення компетентності студентів у сфері політико-правових медійних комунікацій. Для чого було сформовано три субвибірки.

У першу увійшли студенти, які брали участь у тренінговій програмі (9 осіб). Друга субвибірка – група «плацебо» (16 осіб). Для студентів цієї групи прочитано курс лекцій на тему «Негативні явища у політико-правій сфері в умовах воєнного конфлікту». Третя субвибірка – контрольна група, до якої не здійснено жодних експериментальних впливів (25 осіб). Всього в етапі залучені 50 респондентів. З метою перевірки еквівалентності груп перед проведенням тренінгового впливу застосовано критерій Н-Краскала-Уоліса. Отримані показники свідчать про однорідність сформованих груп, що надає можливість здійснювати моделюючий і плацебо-вплив для подальшого з'ясування ефективності тренінгової програми.

З метою врахування інших факторів освітнього середовища ЗВО, що можуть впливати на становлення ППС обрано студентів перших курсів. Проміжні змінні «Вік», «Стать» не контролювалися через попередньо доведену відсутність статистично значущої ролі.

В подальшому йдеться про результати уточнення вибірки з метою врахування проміжних змінних на незалежну змінну дослідження. На *першому* етапі для ідентифікації політико-правових уявлень студентів про динаміку політико-правової ситуації в Україні обрано запитання анкети, побудовані за принципом п'ятибальної шкали Лайкерта (запитання № 1, 2, 3, Додаток В). В подальшому для кожної проміжної змінної застосовано математичний критерій, який дозволив зробити висновок про наявність або відсутність статистично значущих відмінностей між субвибірками, сформованими за цим критерієм. Зазначимо, що перший етап дослідження (анкетування і цикл глибинних і групових інтерв'ю) проведено в період 2014-

2015 років, тому викладені в параграфі тенденції і висновки відображають політико-правові позиції студентів на той період.

«*Стать*». За результатами порівняльного аналізу, проведеного за допомогою критерію U-Мана-Вітні для вибіркової сукупності I з'ясовано, що «*Стать*» не впливає на політико-правові уявлення студентів ($p > 0,05$).

«*Вік*». Для аналізу ролі віку застосовано критерій Н-Краскела-Воліса для К-незалежних вибірок. Статистично значущої відмінності уявлень студентів про динаміку політико-правової ситуації в Україні не виявлено ($p > 0,05$). Для проміжної змінної «*Курс*» зафіксовано статистично значущу відмінність ($p < 0,05$) при оцінюванні політико-правової ситуації в Україні у минулому. Студенти старших курсів схильні оцінювати минулу ситуацію більш негативно, ніж студенти молодших курсів.

Співставлення ролі проміжних змінних «*Вік*» і «*Курс*» дозволяє зробити висновок про значущість сукупного впливу освітнього середовища ЗВО на становлення ППС студентів.

«*Фах*». Для виокремлення ролі цієї змінної для становлення структурних компонентів ППС (зокрема політико-правових уявлень про соціально-політичну ситуацію в Україні) застосовано контент-аналіз, математичний критерій χ^2 Пірсона, однофакторний дисперсійний аналіз «ANOVA».

Перший варіант контент-аналізу передбачав виокремлення поширених політико-правових уявлень студентів отриманих завдяки відповідям на відкрите запитання: «Просимо Вас визначити події в соціальному житті (період 2013-2015 рр.), які змінили Ваші уявлення про можливі сценарії в політико-правовій сфері. Запишіть, будь ласка, ці події за ступенем значимості для Вас (1 – найбільш важлива подія, 5 – найменш важлива)». Отримані відповіді були проаналізовані за параметром «абсолютна частота згадування». В подальшому, відносні частоти переведено у відсотки та проранжовано (Табл. 2.3.1). Це дозволило виокремити особливості політико-правових уявлень студентів, зумовлених компетенціями медійного, політико-

правового, психологічного напрямів, набутих студентами різних спеціальностей в процесі професійного навчання. Окрім того, ми отримали зріз політико-правових уявлень, смислів та індивідуальних значень, поширених в студентській спільноті про поточну політико-правову ситуацію в Україні.

Таблиця 2.3.1

**Частотний розподіл смислових категорій для студентів
різних професійних груп (%)**

Смислова категорія	ЮП	Ме	ПсС	А	По всій вибірці
1. Війна	29,07 (1)	27,8 (1)	28,7 (1)	38,38 (1)	30,6 (1)
2. Євромайдан	22,06 (2)	24,8 (2)	25,6 (2)	20,88 (2)	23,36 (2)
3. Перезавантаження влади	13,5 (3)	18,1 (3)	14,07 (3)	14,14 (3)	15 (3)
4. Економічна криза	7,01 (7)	12 (4)	12,6 (4)	8,75 (4)	10,02 (4)
5. Негативні оцінки дій влади	9,01 (4)	4,8 (6)	5,99 (6)	6,73 (5)	6,6 (5)
6. Міжнародне співробітництво України	7,8 (5,5)	6,4 (5)	2,1 (8)	6,06 (6)	5,7 (6)
7. Реформи, законодавча активність влади	7,8 (5,5)	3,9 (7)	6,55 (5)	2,02 (7)	5,3 (7)
8. Різне	3 (8)	0,8 (9)	2,09 (9)	2,02 (8)	2,02 (8)
9. Інформаційна війна	0,75 (9)	1,4 (8)	2,3 (7)	1,02 (9)	1,4 (9)
Всього, %	100	100	100	100	100

Примітки:

1. У круглих дужках поряд із відсотком відображено пріоритет, який категорія посіла у підгрупі.

2. Використані такі позначення: ЮП – студенти правничих, політологічних спеціальностей; Ме – студенти медійних спеціальностей; ПсС – студенти психологи, соціальні працівники; А – субвибірка, в яку увійшли студенти різних спеціальностей.

В результаті обробки масиву даних із застосуванням цього варіанту контент-аналізу виокремлено 9 смислових категорій, які об'єднують описи значимих для студентів подій і суспільних процесів: «Війна»; «Євромайдан»; «Переавантаження влади»; «Негативні оцінки дій влади»; «Реформи, законодавча активність влади»; «Економічна криза»; «Міжнародне співробітництво України»; «Інформаційна війна»; «Різне». Для кожної з виділених смислових категорій нижче наведено приклади висловлювань (без

редагування стилістики).

«Війна»: окупація територій України; війна; транспортна блокада окупованих регіонів; мобілізація; військова і політична агресія РФ; розрив соціально-економічних, культурних стосунків із РФ; (збройний конфлікт) на сході України; формування добровольчих батальйонів; бої під донецьким аеропортом; іловайський котел; мінські домовленості; зміна місця навчання через війну; війна в рідному місті; невизнання війни владою; громадянська війна тощо.

«Євромайдан»: Євромайдан; Революція Гідності; побиття студентів; мітинг студентів; силовий розгін Майдану; пожежа у будинку Профспілок, «Небесна Сотня»; роль церкви на Майдані; розвиток волонтерського руху і громадські організації; державний переворот; силове повалення влади; бунт населення тощо.

«Перезавантаження влади»: вибори президента; перезавантаження влади; дострокові вибори до ВРУ; переобрання В. Кличка; обрання президентом співзасновника «Партії Регіонів» П. Порошенка; залучення іноземців в органи влади України; втеча-відставка старого уряду та президента Януковича; імпічмент Януковича; зміна однієї диктатури на іншу; поява нових облич в політичних партіях тощо.

«Економічна криза»: підвищення цін; інфляція; погіршення соціально-економічного захисту населення; економічна криза; безробіття; дефолт; малі стипендії; підвищення комунальних платежів тощо.

«Негативні оцінки дій влади»: корупція, свавілля, безвідповідальність, бездіяльність, неадекватність дій нової влади; бездіяльність влади щодо військових дій; руйнація демократії; бездіяльність влади коли Янукович вивозив Камазами матеріальні цінності; мажоритаризм та олігархи при владі; невиконання передвиборчих обіцянок новообраної влади (П. Порошенком, В. Кличком); розчарування політикою новообраної влади тощо.

«Міжнародне співробітництво України»: підписання та ратифікація асоціації з ЄС; не підписання асоціації з ЄС; важкість виїхати в

Європейського Союзу (ЄС); можливе введення безвізового режиму; євроінтеграція; боргова залежність України; договір від кредиторів МВФ (Міжнародний Валютний Фонд), ЄС; підтримка України іншими країнами; байдужість до долі України зовнішнього світу тощо.

«Реформи та законодавча активність влади»: реформування правоохоронних органів; нова поліція; люстрація; заборона комуністичної партії; декомунізація; знесення пам'ятників; реформа в сфері освіти; процес децентралізації (закон, тенденції тощо); неефективні реформи, провалення реформ; внесення змін у конституцію, боротьба з корупцією, створення антикорупційного бюро; прийняття законів 16 січня; судові справи щодо учасників масових протестів; політично обумовлені арешти (членів ВО «Свобода», Г. Корбан) тощо.

«Інформаційна війна»: інформаційна війна; дезінформація; недостатнє інформування населення щодо реальних подій в державі; поява вільного інформаційного простору; утиски свободи слова; інформаційні маніпуляції громадянами тощо.

«Різне»: активізація політичного життя в Україні; культурно-соціальний розвиток суспільства; зростання патріотизму в країні; нові напрями у внутрішній політиці; паніка суспільства; різке зниження народжуваності; більше розповсюдження української мови; введення другої державної мови в Україні; входження в ЄС; люди стали трішки ближчими, єднання людей тощо.

Виявлено, що для всіх чотирьох професійних підгруп порядок перших смислових категорій тотожний. Найбільш значущими подіями, які змінили уявлення респондентів про можливі сценарії в політико-правовій сфері, стали «Війна» (1 місце), «Євромайдан» (2 місце), «Перезавантаження влади» (3 місце). На наш погляд, таке смислове наповнення політичної картини світу студентів може впливати на подальшу політико-правову соціалізацію, зумовлювати політичний вибір і поведінку у проблемних ситуаціях.

З'ясовано, що для деяких смислових категорій («Війна», «Негативні

оцінки дій влади», «Реформи, законодавча активність влади»). притаманне більше різноманіття висловлювань або емоційна забарвленість відповідей. Іншим смисловим категоріям («Економічна криза», «Інформаційна війна») притаманна смислова однорідність. Такі розбіжності трактуємо як один із індикаторів значущості для студентів.

Найбільш значущою подією студентами усіх підгруп названо категорію «Війна». Висловлювання, віднесені до цієї категорії, дозволяють говорити про декілька тенденцій. В уявленнях студентів образ типового українця як мирного землероба, мирну людину поступово доповнюється уявленнями про українця як представника нації воїнів, здатної за лічені місяці відродити армію і протистояти могутньому ворогові. Позитивні висловлювання стосуються фактів створення добровольчих батальйонів, які стали на захист держави в умовах дезорієнтованості та періоду безвладдя. Також студенти відзначають епізоди воїнського подвигу (наприклад, захист «кіборгами» донецького аеропорту), фіксують факти масових втрат серед українських військових (Іловайський, Дебальцевський котли). Особливе емоційне забарвлення притаманне відповідям, в яких респонденти констатують факти окупації Російською Федерацією українських територій (Автономна Республіка Крим, окремі райони Донецької і Луганської областей). На наш погляд, анексія призвела до зміни уявлень про образ держави України як геополітичного утворення. Згідно концепції О. Дроздова, геополітична свідомість особистості є результатом ототожнення певного географічного простору із соціально-психологічними процесами, які там відбуваються [63]. Вважаємо, що сталість геополітичної свідомості особистості в ситуації неочікуваного відторгнення територій, зумовлює запуск адаптаційних процесів, в результаті яких відбувається узгодження ідеального, доокупаційного образу України із сучасною геополітичною реальністю. Тому нездатність або неготовність сприймати студентів реальність такою, якою вона є, емоційне відторгнення мешканців, що проживають на окупованих територіях, розглядаємо як ознаки проживання втрати: «Анексія Криму стала

шоком. Раніше думала: «Ну що Крим і Крим». Я раніше до нього ставилася як до частини України, такий же як і всі: як Львів, такий же, як і Донецьк. Я в Криму ніколи не була, але все одно таке відчуття, що втратила, як руку в тілі...» (студентка 3 курсу, спеціальність «Практична психологія»). На наш погляд, названі процеси пояснюють емоційну забарвленість відповідей, прояви стигматизації щодо вимушених переселенців [65; 66].

В контексті вищесказаного закономірно, що образ РФ та її громадян як дружньої для України держави та братерського народу трансформується. В короткий проміжок часу образ цієї країни набув ознак ворожої, агресивної щодо України держави. Зауважимо, що контекст економічної, культурної або іншої співпраці із РФ студентами не згадується, взаємодія з цією державою категоризується виключно смислами війни. На думку О. Блінової формування образу «Вони» сприяє більш глибокому осмисленню образу «Ми» [16]. Яскравою ілюстрацією цього твердження є вірш А. Дмитрук «Ніколи ми не будемо братами!», який знайшов широкий відгук у користувачів медіа [58]. На наш погляд, популярність та резонанс твору (кількість переглядів на каналі «YouTube» 13204893 разів на 22.03.2019) зумовлена поширеністю подібних інтрапсихологічних процесів серед значної кількості українців (і молоді зокрема). Формування образу РФ як ворожої для України держави підтверджено в дослідженнях В. Васютинського, О. Дроздова, які зафіксували тенденцію зростання антиросійських настроїв серед студентів в період 2014-2015 р. [32; 63].

Щодо стратегій протидії військовій агресії, які реалізовує керівництво держави, студенти підкреслюють її неприйняття або незрозумілість. Це стосується Мінських домовленостей, неповного публічного визнання військової агресії РФ (військове протистояння на момент дослідження мало статус антитерористичної операції).

Описи конкретних життєвих ситуацій, коли окупація територій України РФ або військові дії змінили життєву ситуацію студентів також розглядаються нами в категорії «Війна» (наприклад, зміна місця навчання у

зв'язку із окупацією; війна у рідному місті тощо). (Нагадаємо, що цей блок дослідження проводився в період 2014-2015 рр.).

Найбільшу значимість категорії «Війна» виявлено в групі, гетерогенній за професійною ознакою (38,38 %). Припускаємо, це зумовлено відсутністю у студентів медійних, політико-правових, психологічних компетенцій, які набуваються представниками інших підгруп під час навчання у ЗВО. Вони підвищують критичність мислення та психологічну опірність маніпуляціям в даній темі. Припущення потребує подальшого емпіричного підтвердження.

Наступна за значимістю для студентів смислова категорія – «Євромайдан». Її основними смислами виділено несправедливість фізичного насильства щодо учасників протестів; згуртованість представників громадянського суспільства; зростання ролі громадських утворень у політико-правовій взаємодії.

Описи фактів фізичного насильства представників органів влади щодо громадян (побиття студентів, розстріл «Небесної Сотні», пожежа у Будинку Профспілок тощо) емоційно забарвлені. Студенти акцентують увагу на несправедливості, неадекватності дій представників органів влади щодо учасників протесту: «Жорстокість з якою розганяли студентів, як вони проганяли людей ... насильство. Це був шок, шок і просто я не розумів просто, якась дезорієнтація. Щоб таке сталося просто на головній вулиці .. просто людей били. За що? За мітинг...» (студент 3 курсу, спеціальність «Практична психологія»). Зауважимо, що в роботах З. Сіверс обґрунтовано положення, що уявлення особистості про справедливість є невід'ємною складовою ППС [186].

Напевне через те, що раніше масові акції протесту в Україні завжди проходили спокійно і зміна влади відбувалася мирним шляхом, події Євромайдану стали неочікуваними для студентів. В категоріях теорії А. Маслоу [244], цінності самореалізації та свободи вибору значної кількості осіб (що було лейтмотивом початку Євромайдану) у короткий термін були зміщені цінностями особистої безпеки, питаннями життя і смерті.

Природно, що це викликало потребу у самозахисті й агресії, як способі реагування на загрозу фізичному знищенню або позбавленню волі значної кількості осіб (що передбачалося законом від 16 січня 2014 р.).

У деяких відповідях події Євромайдану характеризувалися студентами як антиконституційні, протизаконні. Під час опитувань та глибинних інтерв'ю було зафіксовано складність позиціонування в студентському середовищі такої політико-правової позиції. Респонденти заявляли про потужний психологічний тиск зі сторони опонентів. Про активні спроби переконання сокурсників або груповий тиск повідомляли і революційно налаштовані студенти. (Додаток II, глибинні інтерв'ю № 1, 3, 4).

Актуальним смислом категорії «Євромайдан» є позитивні оцінки згуртованості та взаємодопомоги, яку проявляли учасників масових протестів, представники громадянського суспільства. Це підтверджується даними іншого блоку опитування. Лідерами позитивних оцінок студентів стали волонтерські рухи (84,8%), неурядові громадські організацій (74,6%). Суттєво підвищилася і самооцінка студентів, як громадян України (42,1% від усіх опитаних). Згідно досліджень О. Камінської позитивне самосприйняття сприяє успішній політико-правовій соціалізації, тому сприймаємо отримані дані оптимістично [87]. Виявлені тенденції дають нам підстави стверджувати, що події «Євромайдану» інтенсифікували становлення ППС і процеси соціалізації студентів.

Порівняно з двома попередніми категоріями, «*Перезавантаження влади*» (за частотою 3 місце, 15%) характеризується більшим плюралізмом політико-правових уявлень, які іноді мають протилежні смислові конотації. Простір категорії поєднує декілька актуальних смислів. По-перше, це важливість права переобирати владу на демократичних виборах. Аналіз висловлювань дозволяє говорити про дихотомію «змінність – незмінність владних еліт» як критерій оцінювання студентами названих процесів. На полюсі «змінність еліт» респонденти відмічають появу нових партій, облич в політиці (у тому числі й іноземців). «Незмінність еліт» характеризують

ремарками про «заміну однієї диктатури на іншу» або коментарями про роль П. Порошенка, як одного з співзасновників «Партії Регіонів».

У той же час з'ясовано, що позачергове переобрання влади, здійснене під тиском масових протестів, стало несподіваним для деяких студентів (попри існування подібних прикладів в новітній історії України (Помаранчева Революція, 2004 р.). Також студенти підкреслюють неочікуваність таємної втечі В. Януковича, членів дореволюційного уряду та лояльних до них високопосадовців. У відповідях зафіксовано іронію, зневагу та насмішки над колишнім президентом (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 8).

Можемо зробити висновок, що попри недосконалість українських політичних еліт усіх рівнів (державний, регіональний, місцевий) право переобирати владу для студентів є однією з важливих політико-правових процедур. Найбільшу значимість категорії «Перезавантаження влади» зафіксовано для субвибірки студентів медійних спеціальностей. Вважаємо це наслідком більш високого професійного включення журналістської спільноти у виборчий процес (значна частина студентів старших курсів паралельно з отриманням освіти працює за фахом).

Подальший розподіл пріоритетів зберігає тотожність для підгруп «студенти медійних спеціальностей», «студенти психологи, соціальні працівники» і контрольної групи. Пріоритети підгрупи «студенти юристи, політологи» відрізняються (див. Табл. 2.1). Подальший аналіз наведено для сукупної вибірки (428 осіб).

«Економічна криза» – четверта за значимістю категорія, при описі якої студенти виявили смислову лаконічність. Опитані підкреслюють суттєве підвищення цін на більшість споживацьких товарів, погіршення матеріального стану не тільки студентства й всього населення України. Значущість категорії «Економічна криза» для професійної підгрупи «майбутні психологи, соціальні працівники» була вищою. Припускаємо, що це зумовлено фактором професійного середовища. Адже майбутні психологи і соціальні працівники частіше за інших стикаються з вразливими верствами

населення, які потерпають від економічної кризи. Студенти медійних спеціальностей в професійній діяльності часто висвітлюють проблемні теми, значимі для окремих верств та суспільства в цілому. Тобто фокус уваги студентів обох груп під час навчання спрямований на ідентифікацію, аналіз, вирішення проблемних ситуацій в окремих спільнотах, групах, родинях або в суспільстві в цілому. Найменше висловлювань з теми «Економічна криза», представлено у відповідях юристів, політологів (7 місце). Вважаємо це результатом розуміння причинно-наслідкових зв'язків між глобальними політико-правовими процесами, економічним станом в державі та матеріальним становищем окремих спільнот, груп або осіб.

Висловлювання, які увійшли у категорію «*Негативні оцінки дій влади*» в загальній вибірці, були на п'ятому місці за значимістю (6,6 %). Студенти ідентифікують організаційні, військові, політичні помилки, допущені представниками новообраної влади, зони некомпетентності, бездіяльності або навіть злочинної халатності. Найбільша частота та різноманіття негативних оцінних висловлювань щодо владних суб'єктів зафіксовано в групі юристів, політологів (4 позиція). На наш погляд, це пов'язано з більш глибоким розумінням політико-правових процесів в державі, зумовлених навичками аналізу нормативно-правових актів, які ці процеси підтримують. Опосередковано це припущення підтверджуються порядком розташування наступних категорій в цій підгрупі («Міжнародне співробітництво», «Реформи та законодавча активність влади»).

Категорія «*Міжнародне співробітництво України*» студентами розглядається як один з другорядних пріоритетів. Всього 5,7 % в загальній вибірці відзначають події та факти цієї категорії як значущі. В отриманих відповідях домінують смислові полюси, згідно яких опитані аналізують політико-правові процеси: 1) достатня/недостатня інтенсивність руху в євроінтеграційному напрямку; 2) прийняття/неприйняття світовою спільнотою в якості рівноправного партнера України; 3) надання/ненадання допомоги і підтримки Україні під час внутрішньополітичних, військових

викликів.

Нагадаємо, що приводом для початку масових протестів 2013-2014 р. стала саме відміна підписання угоди про асоціацію з ЄС. Тому достатньо низький рівень значимості євроінтеграційних процесів для студентів, виявлений під час дослідження, дає підстави розглядати їх скоріше як привід для запуску процесів перезавантаження влади.

«Реформи та законодавча активність влади» за загальною вибіркою є однією з найменш актуальних категорій. Всього 5,3 % студентів розглядають реформи, як значимий для себе політико-правовий процес. Найменша значимість виявлена у контрольній групі (2,02 %). Сміслові наповнення категорії об'єднує негативні оцінки законодавчих дій попередньої владної еліти, позитивні і негативні оцінки законодавчої активності новообраної влади.

Щодо дій старої влади, студенти виділили прийняття закону 16 січня, яке суттєво обмежувало права та свободи громадян України на мирні зібрання та судові переслідування учасників масових протестів. Решта законодавчих ініціатив «попередників» залишилася поза зоною уваги опитаних.

Законотворчість новообраної влади студенти усіх підгруп оцінюють рівномірно позитивно. Схвальні оцінки стосуються створення нової поліції; посилення боротьби з корупцією; декомунізації; люстрації тощо. У негативних висловлюваннях зазначається імітаційний характер реформ або їх недостатньо швидкі темпи.

Найбільш деталізовано законодавчі ініціативи описали юристи, політологи (7,8 %). Різноманіття вважаємо наслідком більш глибокого і усвідомленого розуміння окремих аспектів політико-правової реальності, зумовленого професійним знаннями та навичками, отриманими завдяки навчанню у ЗВО певного профілю.

Найменш значимою для студентської спільноти визначено *«Інформаційну війну»*. Згідно концепції, авторство якої приписують

В. Герасімову, однією з головних ознак сучасних війн є переважання інформаційних заходів над військовими у пропорції 4:1 [59]. Найнижчий рейтинг смислової категорії вважаємо ознакою відсутності усвідомлення та ідентифікації студентами епізодів маніпулювання свідомістю в інформаційному просторі. Психологи, на відміну від студентів інших спеціальностей, надали більш різноманітні означення та характеристики інформаційної війни. На наш погляд, це зумовлено навичками ідентифікації та протидії епізодам маніпулювання свідомістю, які набуваються під час професійного навчання.

Категорія «Різне» об'єднує вислови, які не набрали достатньої ваги для виділення в окрему групу. В цю категорію також включені відповіді, що можуть бути трактовані як міфологеми або події, яких не було (наприклад, «вступ до Євросоюзу», «прийняття другої державної мови»); описи емоційних настроїв у суспільстві («підвищення патріотизму», «паніка в суспільстві») тощо.

Отже, в результаті контент-аналізу з'ясовано, що для студентів усіх професійних підгруп найбільш значимими смисловими категоріями, які структурують політико-правову картину світу, є «Війна»; «Євромайдан», «Перезавантаження влади». Найменш значуща для студентів є категорія «Інформаційна війна», що свідчить про низький рівень усвідомленості студентами епізодів маніпулювання свідомістю людини в медійному просторі.

Виявлено, що зміст та структура політико-правових уявлень для студентів різних професійних груп має подібний характер, хоча політико-правові пріоритети юристів, політологів відрізняються від інших підгруп. Вважаємо, це відбувається завдяки набутими у ЗВО професійним компетенціям.

Контент-аналіз 2 проведено для аналізу смислових рядів, отриманих внаслідок вибору з шістнадцяти запропонованих варіантів трьох. Студентам було запропоновано стимульний ряд висловів-ознак: ситуація розвитку;

стабілізація; відродження; модернізація; трансформація; ситуація невизначеності; виживання; революційна ситуація; криза; хаос; протистояння; зовнішня агресія; громадянська війна; стагнація; застій; інше.

Таблиця 2.3.2

Абсолютна частота вибору висловів-ознак та їх ранговий розподіл в різних професійних групах

	ЮП	Ме	ПсС	А	Разом
Криза	82 (1)	78 (1)	75 (1)	84 (1)	319 (1)
Невизначеність	65 (2)	56 (3)	62 (2)	56 (1,5)	239 (2)
Зовнішня агресія	53 (4)	59 (2)	57 (3)	56 (1,5)	225 (3)
Хаос	55 (3)	35 (4)	39 (4)	52 (4)	181 (4)
Громадянська війна	19 (5,5)	30 (5)	24 (5)	29 (5)	102 (5)
Революційна ситуація	19 (5,5)	11 (7)	17 (6)	20 (6)	67 (6)
Ситуація розвитку	5 (8)	13 (6)	14 (7)	9 (7)	41 (7)
Відродження	7 (7)	10 (8)	3 (9)	8 (8)	28 (8)
Модернізація	4 (9)	6 (9)	5 (8)	4 (9)	19 (9)
Стабілізація	1 (10)	3 (10)	1 (10)	1 (10)	6 (10)

Примітки:

1. Цифра, що стоїть перша позначає відсоток. У дужках відображено ранг, який категорія обійняла у підвибірці.

2. Використані позначення: ЮП – студенти правничих, політологічних спеціальностей; Ме – студенти медійних спеціальностей; ПсС – студенти психологи, соціальні працівники; А – субвибірка, в яку увійшли студенти різних спеціальностей.

Респондентам запропоновано обрати три характеристики, які найбільш точно характеризують сучасну політико-правову ситуацію в Україні. Отриманий спектр відповідей відображено у Табл. 2.2 та Рис. 2.1.

Найбільш поширеним висловами-означеннями поточної політико-правової ситуації є «криза» та «невизначеність» (74,5 % та 55,8% відповідно). Зауважимо, що даний етап проведено в період 2014-2015 років. На наш погляд, такі вибори свідчать про ситуацію складно прогнозованості теперішнього та майбутнього, у якій перебуває переважна більшість

студентів, що може суттєво ускладнювати виконання провідного завдання молодості, а саме побудови та первинної апробації перспективного життєвого плану.

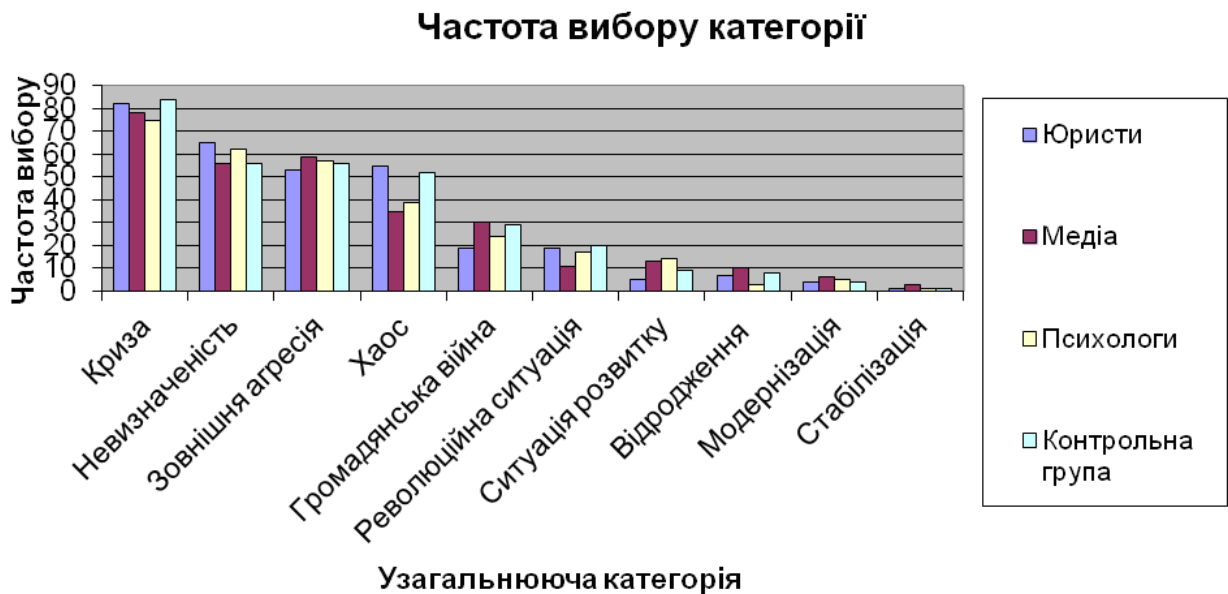

Рис. 2.1 Абсолютна частота вибору студентами висловів-ознак політико-правової ситуації в Україні

Зазначимо, що з метою ідентифікації ролі майбутнього фаху для частоти вибору слів-ознак, що ідентифікують політико-правові уявлення студентів, застосовано критерій χ^2 Пірсона. Статистично значущу відмінність констатовано лише для означення «хаос» ($p < 0,05$). В цілому, смислові ряди, притаманні різним професійним субвибіркам подібні, як наочно видно з Рисунка 2.1. На наш погляд це свідчить про подібність політико-правових уявлень для студентів різних фахових спеціалізацій.

Як і при оцінці динаміки розвитку політико-правової ситуації в Україні більш значимим виявився фактор політичної участі в подіях Революції Гідності (2013-2014 р.). За цим параметром виявлена відмінність на високому рівні статистичної значущості (Табл. 2.3.3, Таб. 2.3.4).

Іншою тенденцією, притаманною усім субвибіркам, є відсутність вибору слів-означень «стагнація», «застій». На наш погляд, це свідчить про

сприйняття студентами політико-правової ситуації як динамічної і стрімко змінюваної. Проте студентській спільноті не притаманне позитивне прогнозування майбутнього України, як держави. Всі вислови, які мають позитивне смислове навантаження («ситуація розвитку», «відродження», «модернізація», «стабілізація») обиралися студентами набагато рідше, ніж ті, що мають негативне смислове навантаження. (Див. Рис. 2.3.1).

Також спільним для всіх підвбірок є відсутність вибору слова-ознаки «трансформація», що може свідчити про низьку оцінку реформаторських зусиль влади або неідентифікацію студентами реформ та їх наслідків у власному житті. Проте, студенти зрідка характеризували сучасну політико-правову ситуацію в Україні висловом «модернізація», тобто осучаснення існуючої раніше державної системи. Вибір, на наш погляд, міг свідчити про усвідомлення, ідентифікацію студентами структурного переформатування органів влади або держави в цілому.

Відсутність виборів слова ознаки «виживання», на нашу думку, свідчить про можливість для студентів та їх родин забезпечувати базові потреби. Зауважимо, що в іншому блоці дослідження, побудованому за принципом вільних асоціацій, конструкт «Економічна криза» посів за значимістю 4 місце. На наш погляд, це свідчить про складні та дискомфортні, однак терпимі для респондентів, економічні умови життя в Україні.

Щодо частоти вибору ознак «зовнішня агресія» та «громадянська війна» у процентному співвідношенні, перша майже вдвічі переважає (52,6 %, 23,8 %). Однак, відсоток вибору ознаки «громадянська війна» достатньо суттєвий, що може свідчити про ефективність пропагандистського гасла про громадянську війну в Україні. Відсутність вибору означення «протистояння» трактуємо як усвідомлення та прийняття студентами факту війни, якій притаманний вищий рівень взаємної агресії.

Одним із завдань дослідження була перевірка гіпотези про наявність статистично значущих відмінностей політико-правових уявлень про сучасну Україну у студентів різних професійних груп: «студенти медійних

спеціальностей»; «студенти юристи, політологи»; «студенти психологи, соціальні працівники». Група порівняння («студенти різних спеціальностей», за цим параметром була гетерогенною і об'єднувала студентів різних спеціальностей (технічні, гуманітарні, економічні, артистичні, медичні тощо). Такі професійні групи обрані для з'ясування ролі політико-правових, медійних, психологічних компетенцій для становлення ППС особистості. Через те, що змінна «Фах» є номінальною шкалою, кількісний вимір слів-означень представлено через абсолютні частоти і вибірки представлені достатньою кількістю респондентів обрано критерій χ^2 Пірсона.

Таблиця 2.3.3

Вплив проміжної змінної «Фах» на уявлення студентів про поточну політико-правову ситуацію в Україні

(критерій χ^2 Пірсона)

Слово-означення	Відсоток по вибірці	Фах
Невизначеність	55,8 %	$p > 0,1$
Зовнішня агресія	52,6 %	$p > 0,1$
Хаос	42,3 %	$p < 0,05$
Громадянська війна	23,8 %	$p > 0,1$
Револьюційна ситуація	15,7 %	$p > 0,1$
Ситуація розвитку	9,6 %	$p > 0,1$
Інше	7,2 %	$p > 0,1$
Відродження	6,5 %	$p > 0,1$
Модернізація	4,4 %	$p > 0,1$
Стабілізація	1,4 %	$p > 0,1$

Задля уточнення отриманих висновків щодо політико-правових уявлень студентів було застосовано однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA. Для ідентифікації уявлення студентів про динаміку соціально-політичної ситуації в Україні (минуле, теперішнє, майбутнє) респондентам запропоновано оцінити політико-правову ситуацію в Україні до Револуції Гідності, в теперішньому та оцінити перспективи розвитку політико-правової ситуації у майбутньому. Для субвбірок різного професійного спрямування статистично значущі відмінності виявлено лише при оцінках минулого (див.

Табл. 2.3.4). Відмінностей уявлень про теперішнє, майбутнє за параметром «Фах» не виявлено.

Узагальнення результатів контент-аналізу, застосування критерію χ^2 Пірсона, однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA дозволили зробити висновок про подібність політико-правових уявлень студентів субвибірок «медійники», «психологи, соціальні працівники», «контрольна група».

Таблиця 2.3.4

Вплив проміжної змінної «Фах» на політико-правові уявлення студентів про динаміку соціально-політичної ситуації в Україні

(однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA)

	Фах
Три роки назад соціально-політична ситуація, в якій протікало Ваше життя, була кращою, ніж тепер	$p < 0,01$
Події в Україні розвиваються у правильному або неправильному напрямку?	$p > 0,05$
Надалі соціально-політична ситуація буде змінюватись на краще?	$p > 0,05$

Натомість для субвибірки «студенти юристи, політологи» виявлено особливості, зумовлені набуттям професійних компетенцій в рамках навчальної діяльності у ЗВО. Тому студенти правничого, політологічного напрямку у подальших етапах емпіричного дослідження не задіяні.

«Особиста участь у політико-правових подіях». З метою детальної оцінки динаміки уявлень студентів про політико-правову ситуацію в Україні у минулому, теперішньому та майбутньому застосовано критерій U-Манна-Вітні та виявлено статистично значимі відмінності на рівні $p \leq 0,001$. Образ минулого студенти схильні оцінювати більш позитивно, ніж теперішнє (48,2% від опитаних). Сучасну політико-правову ситуацію значна кількість студентів характеризує як рух у неправильному напрямку (52,8% від опитаних повністю або частково згодні з цим). На думку студентів, майбутньому притаманна невизначеність (40,9% від опитаних). Вважаємо це наслідком військового конфлікту в Україні як найбільш значимої для

студентів політико-правової події за останній період [139]. Окрім того, були виявлені статистично значущі, достовірні відмінності на рівні $p \leq 0,001$ в оцінках минулого та майбутнього у студентів, які брали участь у подіях Революції Гідності та тих, які не брали. Перші схильні більш оптимістично сприймати майбутнє і негативно оцінювати дореволюційний період. Останні більш позитивно оцінюють період до революції та більш негативно теперішнє та перспективи розвитку країни у майбутньому (Табл. 2.3.5).

Таблиця 2.3.5

Вплив проміжної змінної «Особиста політична участь в подіях Революції Гідності (2013-2014 р.)» на політико-правові уявлення студентів про динаміку політико-правової ситуації в Україні

(критерій U-Манна-Вітні)

	Особиста участь у подіях політико-правового змісту
Три роки назад соціально-політична ситуація, в якій протікало Ваше життя, була кращою, ніж тепер	$p \leq 0,001$
Події в Україні розвиваються у правильному або неправильному напрямку?	$p \leq 0,001$
Надалі соціально-політична ситуація буде змінюватись на краще?	$p \leq 0,001$

Отже, виявлено статистично значущий вплив особистої участі на уявлення студентів про динаміку розвитку політико-правової ситуації в Україні. Уточнення вибірки, здійснене на першому етапі дослідження дозволило зробити висновок про необхідність врахування в подальших етапах проміжної змінної «Особиста участь в подіях політико-правового змісту».

Порівняння ролі проміжних змінних «Курс», «Вік», дозволило констатувати статистично значущі відмінності політико-правових уявлень при аналізі ролі проміжної змінної «Курс» при їх відсутності для змінної «Вік». Це дозволило зробити висновок про комплексний вплив освітнього середовища ЗВО на ППС студентів. Тому в подальшому вважаємо доречним

здійснити детальний огляд широкого спектру політико-правових комунікацій в умовах освітнього середовища ЗВО. Особливу увагу привернуто на МП ППЗ в умовах освітнього середовища та роль, яку вони відіграють в процесі політико-правового інформування студентів.

Отже, в якості незалежних змінних визначено МП ППЗ пасивного, реактивного, активного типів. Залежними змінними визначені структурні компоненти ППС: політико-правові уявлення; політико-правові настанови; ставлення до різних аспектів політико-правового процесу. Проміжними змінними, вплив яких варто враховувати є «Особиста участь респондента у політико-правових подіях», «Курс». У зв'язку зі значущістю проміжної змінної «Курс», роль політико-правових медійних комунікацій в умовах освітнього середовища потребує особливо ретельного аналізу.

Виявлено, що політико-правові уявлення студентів правничих професій і політологів мають змістовні статистично значущі відмінності політико-правових уявлень, зумовлені набуттям в процесі навчання професійних компетенцій. Тому вони не включені в подальші етапи дослідження. Студенти інших професій розглядається нами як гомогенна група.

Ідентифіковано низький рівень усвідомлення студентами інформаційних впливів, що відбуваються у медійному просторі в умовах воєнної агресії, що підтверджує актуальність дослідження та зумовлює необхідність побудови тренінгової програми, спрямованої на опанування компетентціями, необхідним студентам для ідентифікації і протидії маніпуляціям в медійній політико-правовій комунікації.

Висновки до другого розділу

У представлений програмі емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів реалізовано принцип міжметодної триангуляції,

що зумовлено потребою дослідження процесуально-змістовних особливостей і кількісних параметрів дослідження впливу МП ППЗ на ППС особистості.

Беручи до уваги результати теоретичного аналізу, незалежними змінними дослідження визначено пасивні, реактивні, активні МП ППЗ та джерела політико-правового інформування студентів. Залежними змінними дослідження є структурні компоненти ППС, а саме: політико-правові уявлення та настанови особистості, а також її ставлення до політико-правової дійсності.

Досягнення мети дослідження і виконання поставлених завдань реалізується завдяки програмі емпіричного дослідження, яка містить п'ять етапів. Перший етап спрямовано на розробку структури дослідження, уточнення вибірки, визначення змінних та способів їхньої операціоналізації. На другому етапі досліджуються стратегії, які реалізують студенти при оперуванні масивами інформації політико-правового змісту в медійному просторі. Третій етап спрямовано на визначення ролі різних джерел інформації політико-правового змісту та довіри до них. Четвертий етап присвячено з'ясуванню соціально-психологічних особливостей впливу пасивних, реактивних, активних на ППС студентів. П'ятий етап присвячено розробці і апробації соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на підвищення компетентності учасників щодо МП ППЗ.

Сформована програма та визначені емпіричні показники зумовили вибір надійного та валідного діагностичного інструментарію, до якого увійшли якісні методи (анкетування (за авторською методикою), глибинні індивідуальні і групові інтерв'ю, проективна методика «Незавершені речення»). Задля ідентифікації та аналізу кількісних тенденцій обрано опитування із використанням чотирьох валідизованих методик, спрямованих на вимірювання залежних змінних дослідження.

Обрана програма емпіричного дослідження та вибраний методичний інструментарій надасть змогу отримати надійні і достовірні результати та реалізувати мету і завдання дослідження.

Основні результати та положення даного розділу висвітлені автором в наукових працях [132; 133; 139; 142; 145; 146].

РОЗДІЛ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ МЕДІАПРАКТИК НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

Представлено результати емпіричного дослідження. Описано медіапрактики політико-правового змісту різних типів, проаналізовано роль джерел інформування студентів, виокремлено соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик різного типу на структуру і зміст політико-правової свідомості студентів. Представлено результати апробації тренінгу, спрямованого на підвищення компетентності студентів у медійній політико-правовій комунікації.

3.1. Психологічні особливості медійної комунікації студентів

Другий етап емпіричного дослідження присвячено аналізу стратегій, що реалізують студенти при оперуванні масивами інформації політико-правового змісту у медійному просторі. Початковий моніторинг соціальних мереж, узагальнення напрацювань науковців, смисловий аналіз транскриптів, отриманих завдяки глибинним і груповим інтерв'ю дозволили виокремити стратегії користувачів медіа, які відповідають критеріям медіапрактик політико-правового змісту. Виокремлено пасивні, реактивні, активні МП ППЗ, що реалізують студенти у сучасних умовах, їх поширеність та особливості реалізації проаналізовано нижче.

Пасивні медіапрактики політико-правового змісту: читання статей у «Вікіпедії»; читання новин України та світу; прослуховування, перегляд або комбіноване сприймання передач політико-правового змісту; читання анекдотів про політику та владу; читання експертних блогів; перегляд відеозвернень політико-правового змісту; прослуховування каналів оперативного зв'язку «Zello».

Загальною ознакою ПМП ППЗ є споживання користувачем контенту без подальших зовнішніх дій із ним у медійному просторі. Осмислення, аналітична обробка, співставлення дійсності і сприйнятого матеріалу відбувається без фіксації або прояву реакції. Проте в подальшому отримана інформація може бути обговорена із іншими значимими людьми поза медійного простору. Частоту реалізації кожної з названих МП з'ясовано під час анкетування на попередньому етапі і представлено у Таблиці 3.1.1. Потреба підсумовування опцій «ніколи» і «часто» у Табл. 3.1.1, Табл. 3.1.2, Табл. 3.1.3 зумовлена необхідністю виокремлення стереотипізованої, рутинізованої поведінки у медійному просторі, що є одним з критеріїв МП.

Таблиця 3.1.1

Інтенсивність реалізації студентами пасивних МП ППЗ (%)

ПАСИВНІ МЕДІАПРАКТИКИ	1	2	3	4	5
1. Читання статей у «Вікіпедії»	6,9	29,3	44,0	19,9	63,9
2. Читання новин України та світу	5,9	34,5	33,3	26,2	59,5
3. Прослуховування, перегляд передач про політику в Україні та світі	25,8	48,9	18,1	7,2	25,3
4. Читання анекдотів про політику та владу	38,1	38,3	18,4	5,2	23,6
5. Читання експертних блогів політико-правового змісту	32,4	46,3	12,5	8,7	21,2
6. Перегляд медіазвернень політико-правового змісту	37,0	48,2	11,5	3,3	14,8
7. Прослуховування каналів оперативного зв'язку «Zello»	87,4	8,3	1,9	2,4	4,3

Примітка. Колонки позначено так: 1 - ніколи, 2 – рідко, 3 – інколи, 4 – часто; 5 – сума 3 і 4 колонки (по горизонталі).

Під час контент-аналізу письмових транскриптів ідентифіковано два протилежних типа поведінки респондентів при пасивному споживанні медійного контенту політико-правового змісту. Якщо події та їх відображення у медійному просторі було емоційно складним для респондента та бракувало навичок когнітивного опрацювання інформації, частина студентів обирала тактику свідомого уникання цієї інформації: «Мені не подобається політика, не хочу туди залазити. Якщо залізеши -

абсолютно незрозуміло: «Кого слухати? Хто винуватий?» Це для мене це дуже складно. Я намагаюся бути віддаленою від цієї теми, цікавлюся якимось іншими подіями культури, для того, щоб абстрагуватися», (студентка 4 курс, «Соціологія»). У цьому сенсі перегляд гумористичних передач, художніх фільмів або серіалів про політику є засобом подолання психологічного супротиву та дозволяє донести бажані інформаційні меседжі. Інтенсивне споживання розважального контенту, на наш погляд, відіграє компенсаторну роль, метою чого є зниження психологічного стресу, зумовленого складними політико-правовими подіями.

Проте, студенти деколи все ж таки ідентифікують цілеспрямовані впливи на свідомість, здатні визначати їх мету та ініціаторів: «Я обожаю «95 Квартал». Мені подобаються їхні серіали і ток-шоу, які вони роблять. Але те, що відбувається зараз... Вони просто беруть і нав'язують свою думку про політику. Ми вже все зрозуміли те, що це актуально, що це нормально, що це смішно. Але це дійсно вже не смішно з того, що як крім політики вони не мають над чим пожартувати. І це факт. А чий продакшн? Коломойського. 1 + 1 та 2 + 2», (студентка 3 курс, спеціальність «Режисура»).

Протилежна стратегія адаптації до психологічно травмуючих політико-правових подій полягає у намаганні подолати невизначеність шляхом перманентного включення особи у медійний простір. Для цієї групи респондентів саме невизначеність та відсутність достатньої, об'єктивної інформації зазначалася, як стресогенний фактор. У цьому випадку завдяки постійній присутності у просторі медіа компенсувалися інформаційні прогалини і для користувача, і для його соціального оточення: «У нас в кімнаті весь час, цілодобово працювало громадське телебачення, і будь-який ноутбук був включений» (студент 3 курсу, спеціальність «Соціальна робота»).

Зауважимо, що на момент дослідження в анкету не було включено опції: «Перегляд гумористичних передач, в яких висвітлюють політику», «Перегляд художніх серіалів, в яких розкриваються політико-правові теми»,

«Перегляд мультиплікаційних фільмів про політику». В подальших дослідженнях впливу ПМП ППЗ на ППС включення цих пунктів вважаємо обов'язковим.

Виявлені якісні тенденції дозволяють сформулювати припущення про значущість навичок когнітивного опрацювання інформації політико-правового змісту та психологічної стійкості у ситуаціях невизначеності для вибору студентами першої чи другої стратегії при реалізації ПМП ППЗ.

Реактивні медіапрактики політико-правового змісту: поширення інформації про перебіг дій на Сході України; коментування; перепост статей про політико-правовій тематиці; обговорення, коментування передач про політику; інформаційна протидія неправдивим повідомленням; поширення інформації про корупційну діяльність представників органів влади; про акції протесту (Табл. 3.1.2).

Таблиця 3.1.2

Інтенсивність реалізації студентами реактивних МП ППЗ (%)

РЕАКТИВНІ МЕДІАПРАКТИКИ	1	2	3	4	5
1. Поширення інформації про перебіг дій на Сході України	36,7	29,8	23,1	10,5	33,6
2. Коментування, поширення статей про політику	53,8	28,3	14,0	3,8	17,8
3. Обговорення, коментування передач про політику	55,1	27,7	13,1	4,1	17,2
4. Інформаційна протидія неправдивим повідомленням	45,7	38,5	11,2	4,5	15,7
5. Поширення інформації про корупційну діяльність представників органів влади	57,9	28,7	9,1	4,3	13,4
6. Поширення інформації про акції протесту	64,0	23,9	8,8	3,3	12,1

Примітка. Колонки позначено так: 1 - ніколи, 2 – рідко, 3 – інколи, 4 – часто; 5 – сума 3 і 4 колонки (по горизонталі).

Загальною ознакою РМП ППЗ є наявність реакції користувача у медійному просторі на політико-правовий контент, створений іншими. Варіативність реакцій може суттєво різнитися. Позначення «подобається» або «не подобається», схвальне або негативне коментування та обговорення, популяризація певних матеріалів надають можливості респонденту

відобразити у медійному просторі власну політико-правову позицію. Наслідком чого можуть бути сформовані групи віртуальних однодумців, здатні у медійному або реальному просторі спільно відстоювати певну політико-правову позицію.

Аналіз письмових транскриптів глибинних та групових інтерв'ю показав, що реалізація РМП зумовлена потребою респондентів відреагувати сильні почуття та емоції щодо політико-правових подій та процесів; намірами здійснювати вплив на медійне середовище з метою поширення певної політико-правової позиції; компенсація прогалин в інформаційному просторі або спростування неправдивої інформації; пошук однодумців та емоційної підтримки; засобом самопрезентації власної політико-правової позиції людини.

Для *активних медіапрактик політико-правового змісту* притаманний дії, спрямовані на трансформацію медійного простору з метою просування певної політико-правової позиції, яка іноді може мати на меті зміну реального політико-правового ландшафту. Діапазон АМП ППЗ досить різноманітний, що дозволяє виконувати одноосібні і групові завдання.

Таблиця 3.1.3

Інтенсивність реалізації студентами активних МП ППЗ (%)

АКТИВНІ МЕДІАПРАКТИКИ	1	2	3	4	5
1. Організація та підтримка волонтерства	41,8	38,2	16,2	3,8	20
2. Оприлюднення власних робіт та їх популяризація	73,1	18,0	5,8	3,1	8,9
3. "Тролінг" політичних опонентів	74,4	17,9	4,1	3,6	7,7
4. Гра в ігри, в яких дійові особи – політики, державні діячі	83,7	10,5	3,6	2,2	5,8
5. Поширення власних текстів політико-правового змісту	77,4	16,8	3,4	2,4	5,8
6. Координація груп самооборони	80,7	14,0	3,4	1,9	5,3
7. Ведення експертних блогів	88,4	6,5	3,6	1,5	5,1
8. Блокування політичних опонентів	87,1	9,3	2,2	1,4	3,6
9. ДДОС-атаки на сайти органів влади або політиків	88,1	9,2	1,7	1,0	2,7

Примітка. Колонки позначено так: 1- ніколи, 2 – рідко, 3 – інколи, 4 – часто; 5 – сума 3 і 4 колонки (по горизонталі).

В процесі аналізу змісту глибинних, групових інтерв'ю було

виокремлено наступні АМП ППЗ: медіазвернення; групи координації; «стьобінг» [137]; поширення соціально-значимої інформації; гра в комп'ютерні ігри, в яких розгортається політико-правовий контекст; ведення експертних блогів; атаки на віртуальне враження опонентів. Частоту їхнього застосування студентами у розкрито у Табл. 3.1.3.

Розкриємо зміст, приклади і особливості застосування студентами АМП ППЗ у період 2013-2015 років більш розгорнуто. Адже саме це стало важливим фактором соціальної мобілізації українського суспільства в умовах воєнного конфлікту РФ і України.

«Групи координації» – самоорганізовані віртуальні медійні спільноти, створені для розв'язання значимих для її членів проблемних ситуацій (у тому числі і політико-правового характеру). За класифікацією це поліфункціональна, комбінована МП активного типу, в межах якої можуть бути реалізовані інші типи МП. У медійному просторі групи координації представлені у вигляді сайтів або тематичних груп у соціальних мережах.

Зазначимо, що в кожному навчальному закладі переважна більшість ЗВО, факультетів і навчальних груп мають власні групи координації в соціальних мережах, що створює множинність осередків оперативної комунікації молоді. 93,4% опитаних повідомили, що їх навчальні групи мають віртуальні групи у соціальних мережах. Вважаємо, це значно підвищує мобілізаційний потенціал молодіжних спільнот і може бути використаним як для вирішення конструктивних політико-правових завдань, так і маніпулятивно нав'язаних деструктивних або провокаційних акцій (більш детально цей аспект розкрито у параграфі 3.2).

Приклади. Впродовж останніх двох років групи координації активно використовують для організації життєдіяльності спільнот в складних життєвих умовах: в період військових дій; вимушеного переселення з окупованих територій; організації життя в окупації (групи «Донбас SOS»; «Волонтерська сотня» тощо). Про таке застосування під час глибинних інтерв'ю розповідали студенти, які перевелися на навчання у м. Київ з

тимчасово окупованих територій. З'ясування безпечних шляхів евакуації; можливості отримання соціальної, правової, юридичної допомоги; організація волонтерської активності; формування нових мереж особистої підтримки; підтримка стосунків з тими, хто залишився в окупації; професійна соціалізація на новому місці проживання – всі ці життєві завдання реалізуються молоддю завдяки групам координації [136]. Використовували студенти групи координації і під час Революції Гідності (2013-2014 рр.): «Була координація груп самооборони і організація волонтерської допомоги. Була наша студентська група. Ми вибирали главу, і це усе координували через соціальні мережі. У нас дуже активно усе це було. Ми були одними з перших, хто намет свою поставив і свій прапор і своє міні-управління таке було. Ну і обов'язкове поширення власних текстів політико-правового змісту. Особливо в листуваннях з людьми», (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 3).

В умовах воєнної агресії групи координації також використовуються для розвідувальної діяльності щодо осіб, груп або спільнот, безпосередньо або опосередковано задіяних у військових операціях (наприклад, сайт «Миротворець»). Прикладом реалізації молоддю цієї МП є сайт «Армия Новоросии», яку створив 15-річний школяр, завдяки чому за короткий проміжок часу була зібрана інформація про особисті данні близько 2000 прихильників тимчасово окупованих районів Донецької, Луганська областей [169].

«Медіазвернення» – це створення, оприлюднення та популяризація контенту з метою декларування політико-правової позиції; пояснювально-агітаційної роботи та самовираження; спонукання користувачів медіа до певних дій, поведінки або політичного вибору. За класифікацією це індивідуальна або групова МП активного типу.

Медіазвернення активно використовується під час воєнного протистояння РФ і України як досвідченими політиками, так і студентською молоддю. Особливостями реалізації в сучасних умовах цього типу МП є

дискурс конфлікту цінностей та військового протистояння, що виявляється у закличках чинити або не чинити опір військовій агресії; спростування певних ідеологічних гасел, що «служать» війні.

Приклади. Промова предстоятеля Російської Православної Церкви Кирила (В. Гундяєва) щодо окупації Автономної Республіки Крим демонструє використання медіазвернень в умовах гібридної війни [150]. Заклик до віруючих Московського Патріархату Російської Православної Церкви не чинити опір збройній агресії РФ ґрунтувався на пропагандистському гаслі про українців та росіян як єдиний народ, навіки об'єднаний спільною долею. А. Дмитрук з віршованим медіазверненням «Никогда мы не будем братьями!» [58]. Суттєво послабила вплив цієї тези, що викликало в російському медійному просторі бурхливі обговорення та потребу у нейтралізації даного твору (відомо принаймні чотири віршовані відповіді, створені російськими користувачами медіа).

Створення медіазвернень може бути централізовано ініційоване керівництвом навчального закладу або певними партійними організаціями в якості інституціонального заходу (винагорода – залік або інші види заохочення). Медіазвернення бурятських студентів («Бойові буряти Путіна») до мешканців України щодо участі представників бурятської народності у бойових діях на Сході України – приклади застосування цієї МП в такому контексті [149].

В силу щирості і креативності контент, створений представниками молодіжних спільнот (і студентами зокрема), здатен впливати та змінювати дискурс обговорень суспільно-політичних тем як у внутрішньодержавному, так і геополітичному інформаційних просторах.

«Поширення соціально-значимої інформації» – створення та оприлюднення медійного контенту, що містить інформацію, яка актуалізує увагу суб'єктів політико-правової взаємодії та широкого загалу користувачів медіа до значимих або проблемних політико-правових ситуацій. За класифікацією це комбінована МП активного типу, яка може бути

реалізована індивідуально, певним груповим суб'єктом або спільнотою.

Прикладом реалізації студентами цієї МП є фіксація та оприлюднення інформації у медійному просторі про примусовий привід у військкомат студентів гуртожитків Національного технічного університету ім. І. Сікорського («Київський політехнічний університет») із застосуванням протизаконних дій (вторгнення у помешкання без надання належних документів; використання кайданок; вивід на вулицю без надання можливості вдягнути відповідний до погоди одяг тощо). Результатом застосування МП був публічний скандал та вибачення представників військового комісаріату [28].

Інколи під виглядом поширення соціально-значимої інформації оприлюднюється контент, спрямований на дезінформацію, емоційну дестабілізацію користувачів медіа («фейки»). Цей вид МП сприяє створенню інформаційного шуму, формуванню інформаційного стресу та може призвести до знецінення, ігнорування дійсно правдивої і важливої інформації. Під час глибинних інтерв'ю ми не знайшли підтвердження фактів створення фейків студентами, що однак не виключає такої можливості.

«*Стьобінг*» – нівелювання інформаційних повідомлень ідеологічного противника завдяки гумористичному, саркастичному, іронічному висміюванню та гіперболізації певного інформаційного повідомлення, доведення його до абсурду. Назва МП утворена від слова «стьоб», яке позначає стиль спілкування, при якому активно, але не в агресивній формі, використовуються парадокси, іронія, насмішка над співрозмовником [68; 74]. За класифікацією це короткотривала МП активного типу, яка може бути реалізована індивідуально, групою або спільнотою. За типом сприймання медійного контенту «стьобінг» може бути аудіальним, текстовим, візуально-статичним, візуально-динамічним, комбінованим.

В умовах гібридної війни «стьобінг» активно використовується для нейтралізації інформаційних атак, що спрямовані на зниження або підвищення мобілізаційної готовності спільнот, залучених у протистояння. За

2013-2016 роки таких прикладів накопичено достатньо: «Зняли з потяга, відправили у Національну Гвардію»; «Земля та раби для карателів» тощо. Прикладом текстового стьобінгу є творчість блогера Look_Gorkiy, який пише тексти, орієнтовані на російськомовного читача. Висміювання та гіперболізація інформаційних тез російської пропаганди була орієнтована не тільки на українських користувачів і на читачів з РФ, а і на міжнародну спільноту: «Я намагався людей розбудити. Дуже мені сподобався флешмоб «Данке, Фрау Рібентроп!» – це було дуже масово, дуже ефективно. Вся міжнародна преса про це написала. Я вважаю, що це дуже просто, але дуже ефективно... Якщо такі речі організовувати і робити з різними короткими і чіткими меседжами - це буде супер», (студент 3 курсу, спеціальність «Соціальна робота»).

«Ведення експертних блогів» полягає у створенні та оприлюдненні медійного контенту аналітично-описового змісту, що висвітлює та інтерпретує події або тенденції у політико-правовому просторі та може містити обґрунтовані прогнози, експертне моделювання сценаріїв розвитку ситуації. За класифікацією це індивідуальна МП активного типу.

Прикладом, який ілюструє реалізацію цього типу медіапрактик є медійна активність блогера О. Пономаря (головні тези: план «Анаконда»; проект «Вітрина»). Ю. Бірюков детально описував хід реформування Міністерства Оборони України. О. Степова в гумористично-ліричному стилі розповідає про життя на тимчасово окупованих територіях громадян України та їх взаємодію із окупантами.

Молодь, і студенти зокрема, також ведуть експертні блоги. Про активне використання знань, отриманих під час навчання у ЗВО (політологія, соціальна робота, журналістика, філологія) при написанні експертних блогів під час глибинних інтерв'ю розповідали 5 студентів. Тематика, яку висвітлювали студенти, стосувалися подій Революції Гідності (2013-2014 р.), аналізу військово-політичної ситуації тощо (Додаток И, групове інтерв'ю № 1, 2, глибинне інтерв'ю № 4).

Хоча імена авторів-початківців поки не відомі широкому загалу, медіа-аудиторії поступаються в порівнянні з аудиторіями відомих блогерів – посильний вклад в протидію маніпуляціям політико-правового змісту вони вносять. Зауважимо, що застосування професійних знань на практиці сприяє успішній професійній соціалізації молоді.

Смисловий аналіз глибинних і групових інтерв'ю дозволив зробити висновок про багатофункціональність цієї АМП ППЗ. Вони одночасно можуть виконувати катарсичну, інформаційну та соціалізаційну функції, про що наочно свідчить фрагмент глибинного інтерв'ю: «У мене було тоді стільки думок, стільки емоцій, що зашкалювало. Воно мусило десь вийти, і я писав про це у соцмережах. Я мусив це десь вилити, мені так ставало легше. Записи, які я писав дуже любив публікувати, відео із записом страшних сцен з подій революції, щоб людям тоді донести: «Прокиньтесь! Не будьте байдужими, треба щось робити, треба піднятися, або це зупинити, або завтра прийдуть до Вас», (студент 3 курсу, спеціальність «Соціальна робота»). У цьому контексті, написання експертних блогів одночасно є і засобом впливу на інших користувачів медіа, і творчим самотерапевтичним актом, і засобом створення мережі однодумців, і намагання донести об'єктивну інформацію до решти користувачів медіа.

«Атаки на віртуальне враження опонентів» – цілеспрямовані дії, метою яких є унеможливлення або максимальне ускладнення медійної активності політико-правових суб'єктів або користувачів, які у медійному просторі дотримуються певної ідеологічної позиції та просувають відповідні цій позиції гасла. МП може здійснюватися індивідуально або завдяки узгодженим діям представників окремих груп або спільнот. За класифікацією це короткотривала комбінована МП активного типу.

Приклади. Ілюстративною є реакція молодіжних спільнот на блокування сайту, що містив піратський медійний контент (*ex.ua*, 2013 р.). Завдяки потужним DDoS -атакам (від «Distributed Denial of Service attack» – комплекс дій, здатних повністю або частково заблокувати роботу інтернет-

ресурсу) на урядові сайти, була заблокована їх робота (Президента України, Міністерства Юстиції України тощо). Епізод продемонстрував надзвичайно високий мобілізаційний потенціал молодіжних спільнот у випадку перешкоджанню реалізації їхніх потреб та інтересів.

В умовах гібридної війни ця МП використовується не тільки для перешкоджання інформаційним атакам, а і щодо окремих суб'єктів військових дій. Діяльність самоорганізованої групи «Українські кібервійська», що координуються блогером «Eugene Dokukin», здійснює блокування ресурсів, що пропагують ідеї сепаратизму; веде інформаційну розвідку та інші види активності, що ускладнюють медійну активність прихильників сепаратистських рухів [85; 101]. У соціальних мережах досить поширеною є практика блокування тематичних сторінок або осіб, що активно пропагують певну політико-правову позицію завдяки узгодженим або одноосібним діям.

«Створення віртуальних світів, гра в комп'ютерні ігри» – програвання у віртуальному конструйованому користувачем або створеному на професійній основі просторі певних життєвих або ігрових стратегій, які відображають політико-правові процеси в суспільстві. За класифікацією це довготривала МП активного типу, що реалізують віртуальні спільноти. Згідно даних опитування 5,8 % студентів часто або постійно практикують такий вид медійної активності.

Приклади. Яскравою ілюстрацією комп'ютерних ігор, які можуть бути використані для впливу на політико-правову свідомість молоді в умовах війни є гра «Майдан» (дійові особи: бійці підрозділу «Беркут», учасники акцій протесту), місце дії – Україна, 2017 рік [198]. Медійний продукт створений у РФ після подій Революції Гідності. В українському сегменті цей тип медіапрактик представлений грою «Хамське яечко» (дійові особи: В. Янукович; міліціонери, що власними тілами його захищають; учасники протесту, які жбурляють в нього віртуальні яйця) [98].

Робити висновок, що ця гра стала праобразом подій, в яких

відсторонення від влади В. Януковича відбулося після силових акцій протесту передчасно (у тому числі і завдяки киданню уламків бруківки). Однак така можливість є предметом наукового аналізу [233]. Тому з'ясування ролі комп'ютерних ігор для становлення ППС молоді потребує подальших емпіричних розвідок.

Таблиця 3.1.4

Розподіл відповідей на запитання «Як часто Ви спілкуєтеся за допомогою медійних засобів?» (%)

Засоби комунікації	1	2	3	4	5	6
Мобільний телефон: дзвінки	74,58	19	4,04	1,66	0,71	93,58
Спілкування у соціальних мережах	75,41	15,6	4,96	1,42	2,6	91,01
Мобільний телефон: смс-повідомлення	54,87	20,9	16,63	4,75	2,85	75,77
Електронна пошта	33,41	31,98	19,09	10,98	4,53	65,39
Відеоблоги (YouTube тощо)	23,7	16,59	20,38	14,22	25,12	40,29
Відеоспілкування (відеочати, Skype ін.)	19,91	21,09	29,15	18,72	11,14	41
Стационарний телефон	19,13	8,96	12,83	26,39	32,69	28,09
Мобільний телефон – mms	8,03	4,14	13,14	25,79	48,91	12,17
Спілкування у віртуальному щоденнику (блоги)	6,01	4,81	13,46	16,35	59,38	10,82

Примітка. Вертикальні стовпчики позначено так: 1 – постійно; 2 – часто; 3 – іноді; 4 – зрідка; 5 – ніколи; 6 – сума даних 1, 2 стовпчиків (по горизонталі).

Анкетування дозволило виокремити інші параметри активності студентів у медійному просторі. Насамперед з'ясовано якими гаджетами користуються студенти для комунікації і самопрезентації у медійному просторі. Для виокремлення частки студентів, які рутинізовано і регулярно здійснюють певні дії у медійному просторі, здійснено поєднання (шляхом складання відсотку тих, хто часто або постійно виконує певну дію). Це надає нам можливість виокремити широкий спектр МП, які реалізують студенти у медійному просторі.

Як видно з Табл. 3.1.4, найбільш поширеним засобом медійних комунікацій є мобільні телефони. Завдяки можливостям цього технічного засобу можлива реалізація решти названих у таблиці видів медійної активності студентів. Зауважимо, що завдяки мобільним телефонам,

смартфонам сучасний студент в цілодобовому режимі має доступ до політико-правового контенту і можливість комунікації з іншими людьми щодо нього.

Найбільш поширеним середовищем спілкування у студентській спільноті є соціальні мережі. Під час анкетування на запитання «Ви зареєстровані в соціальних мережах?» 98,11 % студентів відповіли схвально. Лише 1,89 % студентів вказали, що не зареєстровані і не планують реєструватися у соціальних мережах. Це зумовлює високу потенційність каналу з точки зору донесення інформації політико-правового змісту до студентської спільноти.

Таблиця 3.1.5

Розподіл відповідей на запитання: «В яких соціальних мережах Ви зареєстровані?» (%)

Мережа	1	2	3	4	5	6	7	8
%	95,27	72,34	29,31	15,84	13,95	8,75	4,96	1,89

Примітка. Позначення по вертикалі: 1 – «ВКонтакте»; 2 – «Facebook»; 3 – «Twitter»; 4 – «Инстаграмм»; 5 – «Одноклассники»; 6 – «Інша соціальна мережа»; 7 – «LiveJournal»; 8 – «Незарєєстрований».

Щодо анонімності, то з'ясовано наступне: 79,8% зарєєстрованих у соціальних мережах представлені під власним іменем, 9,98% мають анонімний і відкритий аккаунти, 8,48 % зарєєстровані під псевдонімом, 1,75 % мають більше ніж два аккаунти. Студенти відзначають значущість анонімності в питаннях обстоювання політико-правової позиції користувача у медійному просторі (Додаток И, групове інтерв'ю № 1, глибинні інтерв'ю № 1, 5). Більш деталізовано про можливі причини анонімності і множинної самопрезентації у соціальних мережах розкрито у параграфі 3.2.

На запитання «В яких соціальних мережах Ви зареєстровані?» отримано спектр відповідей, відображених у Табл. 3.1.5. Зауважимо, що анкетування проводилося до законодавчої заборони користування соціальними мережами «ВКонтакте», «Одноклассники». Отримані дані

додатково підтверджують обґрунтованість цього рішення, яке в умовах воєнної агресії є питанням національної безпеки держави. Адже рівень зареєстрованості молоді в соціальних мережах є надзвичайно високим. Студенти часто є активними користувачами декількох соціальних мереж. Це сприяє задоволенню різних інформаційних і особистісних потреб. У той же час, така ситуація сприяє можливості інтенсивного обміну актуальною інформацією політико-правового змісту між спільнотами різних соціальних мереж. Перехресна реєстрація суттєво підвищує значущість соціальних мереж як комунікаційного середовища і фактору мобілізації студентської спільноти для політико-правової участі. Тому заборону їх використання на території України вважаємо обґрунтованою та своєчасною. Тим більше, що інформація політико-правового змісту, отримана завдяки соціальним мережам, заслуговує у студентів на довіру, що доведено завдяки процедурам факторного аналізу.

На жаль, часткове або повне обмеження певного інформаційного ресурсу не вирішує питання вразливості молоді щодо маніпуляцій в інформаційному просторі. Тому підвищення компетентності студентів щодо медійних політико-правових комунікації постає одним з важливих освітніх напрямів. Відповіді на запитання «Якщо ви зареєстровані в соціальних мережах, то в яких тематичних групах Ви підписані?» відображено у Табл. 3.1.6.

Таблиця 3.1.6

**Розподіл відповідей на запитання «В яких тематичних групах
Ви підписані?» (%)**

Тема	Музика	Кулінарія	Кіно	Політика	Професія	Гумор
%	69,6	66,4	61,0	42,8	28,3	17,3

Студенти могли підкреслити всі вірні для себе відповіді. Завдяки чому вдалося з'ясувати, що 42,8% респондентів зареєстровані у віртуальних групах, в яких обговорюють політико-правові процеси у світі і Україні. Як видно, ця тематика перебуває в зоні уваги майже половини респондентів і за

ступенем популярності переважає навіть професійну тематику. Отримані дані дають обґрунтовані підстави для спростування тези про аполітичність студентської спільноти. Звертає на себе увагу низький рівень використання студентами медійного простору як засобу професійної соціалізації. Віртуальна активність здебільш задовольняє розважальні потреби. При описі ПМП ППЗ ми зазначали, що застосування компенсаторної поведінки є засобом зниження інформаційного стресу. Тенденції підтверджено завдяки спектру відповідей на інші запитання та змістовному аналізу матеріалів глибинних та групових інтерв'ю (більш детально розкрито у параграфі 3.2).

Таблиця 3.1.7

Розподіл відповідей на запитання «Скільки часу Ви зазвичай приводите в Інтернеті щодня?» (%)

Тривалість перебування в Інтернеті (години)	0,5	1	2	3	4	5
Відсоток %	0.49	1.71	6.59	14.88	17.32	14.63
Тривалість перебування в Інтернеті (години)	6	7	8	9	10	>10
Відсоток %	11.95	6.1	7.32	1.22	5.85	11.95

Іншим важливим аспектом, який на наш погляд потребує подальшого з'ясування, є поширеність Інтернет-залежності у студентській спільноті, адже значна частина респондентів «живе» у віртуальному просторі значну кількість часу. Показовою виглядає часова тривалість перебування студентів у інтернет-мережі (Табл. 3.1.7, Рис. 3.1.1). За цим параметром субвибірка розподіляється на дві умовні підгрупи. Причини такого частотного розподілу потребують додаткового з'ясування. Проте отримані дані вражають. Сучасні студенти у переважній більшості (59,02 %) щоденно проводять в інтернет-мережі більше 5 годин, що робить їх ідеальним і доступним об'єктом маніпулятивних впливів в політико-правовій сфері. Припускаємо, що діапазон за вертикальною віссю 1-8 відображає побутове користування Інтернетом, а 9-12 відображає професійну діяльність студентів, пов'язану із присутністю у віртуальному просторі.

Актуальність дослідження визначених тенденцій підтверджено у роботах Г. Мироненко, В. Посохової. Як зазначала В. Посохова у дисертаційній роботі «Соціально-психологічні особливості формування життєвих планів Інтернет-залежної молоді», цей різновид залежності призводить до розмивання меж між реальним і медійним просторами; зміни системи життєвих цінностей; при використанні анонімних акантів до підвищення рівня агресивності; виключення з планів молодшої людини інтимно-особистісних стосунків; ускладнення планування професійної кар'єри. Наслідком сукупності названих ускладнень є ускладнення при побудові життєвих планів молодшої людини. Ці висновки узгоджуються із дослідженнями Г. Мироненко, яка виокремила типологію темпоральних стилів взаємодії особистості з медійною реальністю, здійснила аналіз впливу надмірного перебування у медійному просторі на процеси суб'єктивного сприймання часу користувачем [124, 125, 126].

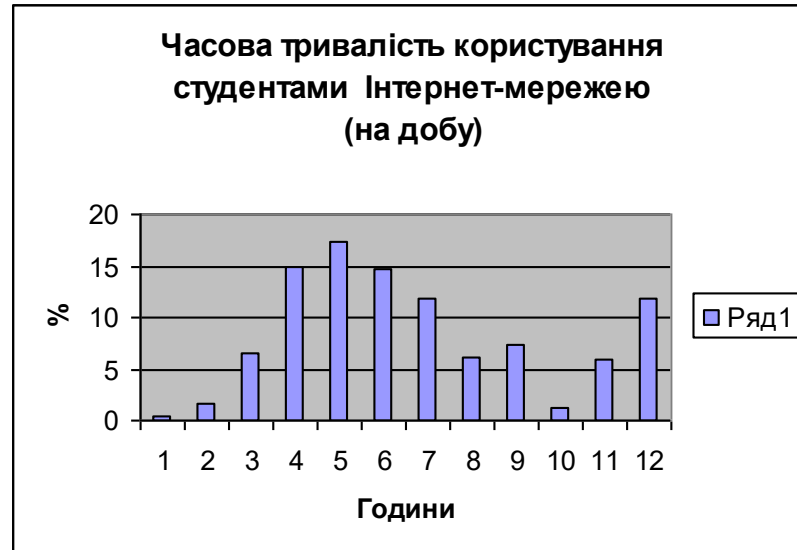

Рис. 3.1.1 Часова тривалість користування студентами інтернет-мережею (на добу)

Примітка. За вертикальною віссю вказано відсоток респондентів від загальної вибірки. За горизонтальною віссю відображено тривалість перебування в Інтернеті.

Сукупний аналіз отриманих емпіричних даних дозволяє зробити висновок про поширеність у студентській спільноті стереотипізованої поведінки, що набуває ознак медіа-залежності. Враховуючи те, що побудова перспективного життєвого плану є одним з важливих завдань юнацького віку, вважаємо доречними і обґрунтованими подальші теоретичні, емпіричні розвідки медійної залежності в контексті політико-правової комунікації. Для нашого дослідження важливим є висновок про складнощі розмежування користувачами медіа реального політико-правового процесу та його відображенням у медійному просторі. Такий стан речей може позначатися на політичних виборах студентів та на процесі політико-правової соціалізації в цілому.

Ґрунтуючись на результатах теоретичного аналізу, фіксації даних глибинних індивідуальних та групових інтерв'ю, експертного опитування було виділено наступні функції МП ППЗ:

- 1) *інформаційна* (поширення, спростування, знецінення інформації політико-правового та військового змісту; дезінформація тощо);
- 2) *творча* (створення, розміщення та популяризація власних робіт);
- 3) *комунікаційно-координаційна* (налагодження комунікації, у тому числі і задля організації життєдіяльності певних спільнот, досягнення певних політико-правових цілей тощо);
- 4) *катарсична* (відреагування негативних чи позитивних емоцій, спільне проживання складних емоційних станів, отримання психологічної підтримки);
- 5) *рекреаційна* (відпочинок, організація дозвілля);
- 6) *професійно-соціалізаційна* (входження, адаптація до професійних спільнот).

Отже, розмаїття МП ППЗ, що практикують студенти, надає можливості реалізувати стратегії для користувачів з різними психологічними особливостями і потребами. Активізація взаємодії віртуальних спільнот завдяки узгодженим діям в медійному просторі може носити

цілеорієнтований, перетворювальний характер та призводить до змін реального політико-правового середовища. Реактивні і активні МП ППЗ передбачають інтенсивну міжособистісну медійну комунікацію, яка іноді призводить до дій, спрямованих на зміну медійного або реального політико-правового простору (одноосібних або спільних узгоджених дій студентів). Висока інтенсивність користування студентами інтернет-мережею (у тому числі і соціальними медіа) зумовлює можливість постійного доступу до контенту політико-правового змісту. При відсутності компетентності, молодь в сучасних умовах може ставати мішенню маніпулятивних впливів в політико-правовій сфері. Тому підвищення компетентності студентів щодо медійних політико-правових комунікацій є необхідним з точки зору збереження національної безпеки держави.

Третій етап спрямовано на визначення семантичної структури користування студентів різними джерелами інформації політико-правового змісту та довіри до них. Задля цього застосовано процедури факторного аналізу і дані описової статистики (абсолютні частоти, відсотки). Виокремлено семантичні структури використання студентами різних джерел інформації політико-правового змісту і довіри до них.

Відповідно до висновків теоретичного аналізу виокремлено джерела інформації політико-правового змісту, які далі по тексту і на рисунках позначені так:

- *близьке соціальне оточення особистості*: 1) члени родини; 2) друзі та знайомі;
- *освітнє середовище ЗВО*: 3) студенти з навчальної групи; 4) студенти інших груп, факультетів, ЗВО; 5) лідери студентського самоврядування; 6) викладачі ЗВО; 7) методисти з виховної роботи; 8) керівництво ЗВО.
- *суспільні інститути*: 9) представники громадянських рухів, волонтери; 10) служителі церкви, активісти релігійних громад; 11) політики, активісти політичних партій; 12) представники органів влади;

– *media*: 13) соціальні мережі; 14) тематичні інтернет-сайти; 15) газети; 16) радіо; 17) телебачення; 18) офіційні Інтернет – ресурси органів влади.

У подальшому отримані сирі бали, що відображають інтенсивність користування та рівень довіри, трансформовані в індекси користування та довіри. Це дозволило з'ясувати питому вагу кожного джерела інформації. Для з'ясування адекватності застосування процедур факторного аналізу здійснено попередню перевірку на міру вибіркової адекватності, яка свідчить про доречність застосування даної математичної процедури. Для факторної структури використання джерел інформації політико-правового змісту отримано показники: Кайзера-Мейера-Олкіна (0,8) і критерій сферичності Бартлета (2589, $p \leq 0,001$). Побудована шестифакторна модель, в якій виділені фактори є статистично стійкими і описують 66,65 % сумарної дисперсії. Для факторної структури довіри до джерел інформації політико-правового змісту отримані показники: критерій Кайзера-Мейера-Олкіна (0,842); критерій сферичності Бартлета – 2967,712 ($p \leq 0,001$). Реконструйована п'ятифакторна модель описує 66,79% сумарної дисперсії. Факторизацію здійснено методом головних компонент з обертанням Varimax Normalized. Оптимальна кількість факторів і їхня статистична значущість перевірялася за критерієм «каменистого осипу» [132].

Факторна структура користування різними джерелами інформації політико-правового змісту. Під час анкетування респондентам було запропоновано оцінити інтенсивність використання різних джерел для отримання інформації політико-правового змісту за інтервальною шкалою.

У процесі обробки накопичені частоти тих, хто часто або постійно використовує певний канал комунікації нами підсумовувався. Отримана цифра названа показником $\Sigma 1$. Процедура зумовлена потребою виділення рутинізованої, узвичаєної поведінки респондентів, яку можна вважати різновидом комунікативних практик. Отримані показники у тексті вказано у дужках, візуально відображено на Рис. 3.1.2.

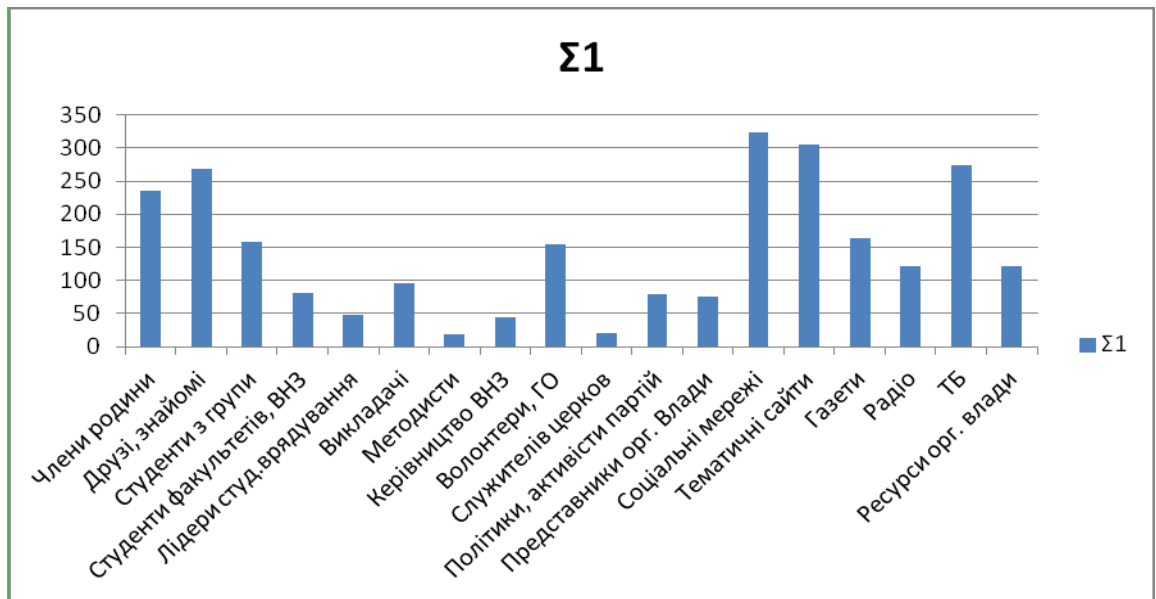

Рис. 3.1.2 Показників $\Sigma 1$ для різних джерел інформації політико-правового змісту у вибірці дослідження

Примітки:

1. За горизонтальною віссю позначено джерела отримання політико-правової інформації.
2. За вертикальною віссю позначено показники $\Sigma 1$ для різних джерел інформації політико-правового змісту.

Як видно з Рис. 3.1.2, для отримання інформації політико-правового змісту студенти найбільш часто звертаються до соціальних мереж (77,7 %), тематичних інтернет-сайтів (73,1 %), друзів і знайомих (63,6 %), членів родини (56,9 %). Найрідше користуються інформацією від методистів з виховної роботи (4,4 %), служителів церкви (5,2 %) та активістів релігійних громад (3,4%). В результаті застосованих процедур побудована шестифакторна модель, в якій виділені фактори є статистично стійкими і описують 66,65 % сумарної дисперсії.

Фактор «Отримання інформації від суб'єктів безпосередньої політико-правової взаємодії» (внесок у сумарну дисперсію 14,7 %) містить шкали: 1) використання інформації від представників громадянських рухів (0,84);

використання інформації від волонтерів (0,77); використання інформації від політиків та активістів політичних партій (0,75); використання інформації від органів влади (0,65). Оскільки маємо найбільший внесок в сумарну дисперсію, то можемо стверджувати що когнітивна реконструкція образу політико-правової ситуації студентів ґрунтується в значній мірі на інформації, отриманій від безпосередніх учасників політичного процесу. Причому, перевага надається суб'єктам, які знаходяться поза владою.

Аналіз показників $\Sigma 1$ також дає підстави стверджувати, що студенти надають перевагу інформації, отриманій від представників громадянських рухів (26,2 %) і волонтерів (37,7 %). Інформацію від політиків, представників органів влади студенти використовують набагато рідше. Ці суб'єкти є одними з аутсайдерів політико-правового інформування (19,2 % – політики, 18,5 % – представники органів влади).

Фактор «Отримання інформації від мас-медіа» (внесок у сумарну дисперсію 12,56 %) містить шкали: використання газет (0,84); використання радіо (0,82); використання ТБ (0,72). У факторі поєднані лише традиційні мас-медіа, для яких притаманна значна соціальна дистанція із користувачем, зумовлена фінансовим або організаційним підпорядкуванням гравцям політичного або економічного середовища. Медіа, поєднані у факторі, мають спільні характеристики: відсутність можливості впливу на інформаційну політику; мінімальна або ускладнена можливість надання зворотного зв'язку виробнику контенту в процесі медійної комунікації; МП, які може реалізувати користувач при взаємодії з медіа, переважно пасивні [136; 135]. Вияв власної політико-правової позиції респондентів в процесі політико-правового інформування є одностороннім, єдиним засобом вияву згоди або незгоди з позицією медіа є фактичне користування або відмова від нього.

Поширеність використання мас-медіа у вибірці дещо відрізняється від змістовного наповнення фактору. Часто та постійно використовують радіо 65,6 %, газети – 40,1 %, телебачення – 29,8 % респондентів.

Фактор «Отримання інформації від функціонерів ЗВО» (внесок у

сумарну дисперсію 11,23 %) містить шкали: інформація від керівництва ЗВО (0,83); інформація від викладачів (0,75); інформація від методистів (0,65). Як видно з опису 3 та 4 факторів освітнє середовище для студентів сегментоване на два інформаційних канали. Третій фактор описує політико-правові комунікації у середовищі ЗВО із ознаками домінування-підпорядкування. Тобто для процесу інформування умови добровільності не є обов'язковими. Вияв власної політико-правової позиції студента ускладнений ситуацією організаційної та фінансової залежності студентів. Це може зумовлювати неусвідомлений конформізм або усвідомлений страх (не здати екзамен, бути відрахованим, не отримати стипендію тощо). Опосередкованим підтвердженням цього висновку є ієрархія та удільна вага шкал. Суб'єкти, наділені владою, розташовані на перших місцях, чим менша влада в рамках освітньої системи, тим менший показник.

Що ж до частоти користування джерелом що найчастіше студенти звертаються за інформацією до викладачів (22.7 %), що може свідчити про їх референтну роль для студентів. Співставлення факторного навантаження шкал фактору та показника $\sum 1$ дає підстави вважати, що основний дискурс політико-правового інформування у певному ЗВО задає саме керівництво ЗВО (11 %). Викладачі є комунікативною ланкою, через яку здійснюється інформування студентської спільноти (22,7 %). Каналом політико-правового інформування, до якого студенти звертаються рідко, є методисти з виховної роботи (4,4%).

Фактор «Отримання інформації від студентів» (внесок у сумарну дисперсію 9,98%) містить шкали: студенти з інших груп (0,81); студенти зі своєї групи (0,68); інформація від лідерів студентського самоврядування (0,57). Орієнтуючись на зміст шкал, що увійшли до складу фактору, можемо висунути припущення, що інформування за типом «рівний-рівному» є окремим каналом політико-правового інформування студентів. Такому виду комунікації притаманний високий рівень довіри, зумовлений подібністю соціального, економічного, освітнього рівня осіб, які спілкуються («рівний-

рівному»). Інформування відбувається переважно в неформальних умовах і виключно за умов добровільності. Інтерактивність, можливість вияву власної політико-правової позиції всіма учасниками комунікації зумовлює можливість взаємовпливу (на відміну від третього фактору). Тобто в процесі такої комунікації запускаються процеси когнітивної обробки інформації, формування настанови про довіру або недовіру до неї.

Студенти зі своєї групи є найбільш важливим джерелом політико-правового інформування (38,1 %). Дещо рідше звертаються до студентів з інших груп (19,8%); інформацією від лідерів студентського самоврядування користуються 11,5% респондентів. Отримані дані дають підстави для формулювання гіпотези про політико-правові комунікації в студентській групі, як чинник становлення політико-правової свідомості студентів.

Фактор *«Джерела з мінімальною соціальною дистанцією»* (внесок у сумарну дисперсію 9,56 %) містить шкали: інформація від членів родини (0,74), інформація від друзів та знайомих (0,69); інформація від соціальних мереж (0,53); інформація від тематичних сайтів (0,49). Шкали, що увійшли у фактор, об'єднані за принципом мінімальної соціальної дистанції, зумовленої відсутністю соціальних бар'єрів в процесі комунікації. Одним з наслідків цього є більш високий рівень довіри до інформації, отриманої з цих джерел (дивитись Рис. 3.1.2, 3.1.3).

Частотний розподіл інтенсивності користування виглядає так: інформація від соціальних мереж є найбільш часто вживаною (77,7 %). Інформація від тематичних сайтів є другою за популярністю (73,1 %), далі інформація від друзів та знайомих (63,6 %); інформація від членів родини (56,9 %). Отже, хоча основним каналом отримання політико-правового контенту є соціальні мережі та тематичні інтернет-сайти, більш вагомою є інтерпретації, отримані у найближчому соціальному оточенні. У той же час, можна зробити висновок, що користувачі у соціальних мережах і віртуальних спільнотах тематичних сайтів сприймаються студентами як близьке соціальне оточення, що зумовлює високий рівень довіри, некритичність

сприйняття інформації, вразливість щодо маніпуляцій у політико-правовій сфері.

Фактор *«Отримання інформації від релігійних організацій»* (внесок у сумарну дисперсію 8,2 %). Фактор містить шкали: інформація від служителів церкви (0,72), інформація від активістів релігійних громад (0,72). Інтенсивність користування представлена таким чином: до служителів церкви звертаються 5,2 % респондентів. 3,4 % від опитаних часто та постійно отримують інформацію від релігійних громад. Це суттєво менше ніж користування іншими джерелами інформації.

Хоча цей фактор менш впливовий, ніж попередні, він відображає зростання ролі релігійних організацій у політико-правовому процесі. З огляду на те, що у молодіжному віці відбувається становлення ППС особистості, вважаємо це підставою для розгляду впливу релігійних організацій як одного з чинників становлення ППС.

Факторна структура довіри джерелам інформації політико-правового змісту. Для з'ясування рівня довіри до тих же самих джерел інформації політико-правового змісту була застосована 5-бальна шкала Лайкерта. Показник $\Sigma 2$ обчислювався за схемою, аналогічною з процесом обрахунку $\Sigma 1$ (опції «частково довіряю», «повністю довіряю» об'єднані шляхом складання абсолютних частот виборів). $\Sigma 2$ відображає рівень довіри представників студентської спільноти до певного джерела інформації політико-правового змісту. Зазначимо, що завдяки вимірюванню міри довіри до певного джерела ми ідентифікували суб'єктивну значущість отримуваної інформації. При подальшій когнітивній її обробці респонденти співвідносили її зі змістом власних настанов, уявлень та ставлень; вибудовували систему аргументів «за» та «проти», аналізували інформацію з інших джерел, тестували при обговоренні у соціальному середовищі. Наслідками цих процесів була сратифікація контенту як вартого або не вартого довіри, що в подальшому інтегрувалося у політико-правову свідомість: «Для мене важливим джерелом були друзі, активісти. Вони були під час Майдану, потім

поїхали на Схід, і які трошки більше знають, ніж я. Потім, після того це напевне, ось Андрій та близьке оточення, яке було поряд зі мною.. Але я розумію, що всі ці люди брали інформацію від політичних діячів та лідерів, які неясно що могли дати та розповісти про цю ситуацію . І від засобів масової інформації. Найбільше, це веб-сайти, Інтернет. Того що ТБ не дивлюся, газет майже не читаю... здебільш Інтернет. Але є розуміння, що ми все рівно не можемо все знати і є розуміння, що кожен дає таку інформацію, яку йому хочеться. Ми отримуємо готовий продукт. І все у що ми віримо, і те як ми до чогось ставимося - все рівно це комусь вигідно. І проблема у тому, що хто більше впливає на цей вибір людей, той і буде все вирішувати. Звичайно, хочеться критично мислити та критично ставитися до всього цього, але це дуже важко. Тому що, стільки мас-медіа, всі про це говорять – це дуже важко», (студент 3 курсу, спеціальність «Соціальна робота»).

Як наочно видно з наведеного фрагменту групового інтерв'ю, навіть при наявності знань про принципи критичного мислення, у студентів виникають складнощі ідентифікації правдивості або хибності політико-правових повідомлень у медійному просторі. Це зумовлює нагальну потребу подальшого розвитку компетентності молоді щодо медійних політико-правових комунікацій.

Найбільшим рівнем довіри у студентів користуються члени родини (79,9 %); друзі, знайомі (73,4 %); викладачі (51 %); представники громадянського суспільства (волонтери, члени громадських організацій (47,8 %). Антилідерами довіри є політики і активісти політичних партій (7,2 %) і представники органів влади (6 %), методисти з виховної роботи.

Фактор *«Довіра представникам освітнього середовища ЗВО»* (внесок у сумарну дисперсію 18 %) містить шкали: довіра інформації від керівництва ЗВО (0,85); довіра інформації від викладачів (0,81); довіра інформації від методистів (0,78); довіра інформації від лідерів студентського самоврядування (0,69); довіра інформації від студентів інших груп, факультетів, ЗВО (0,54).

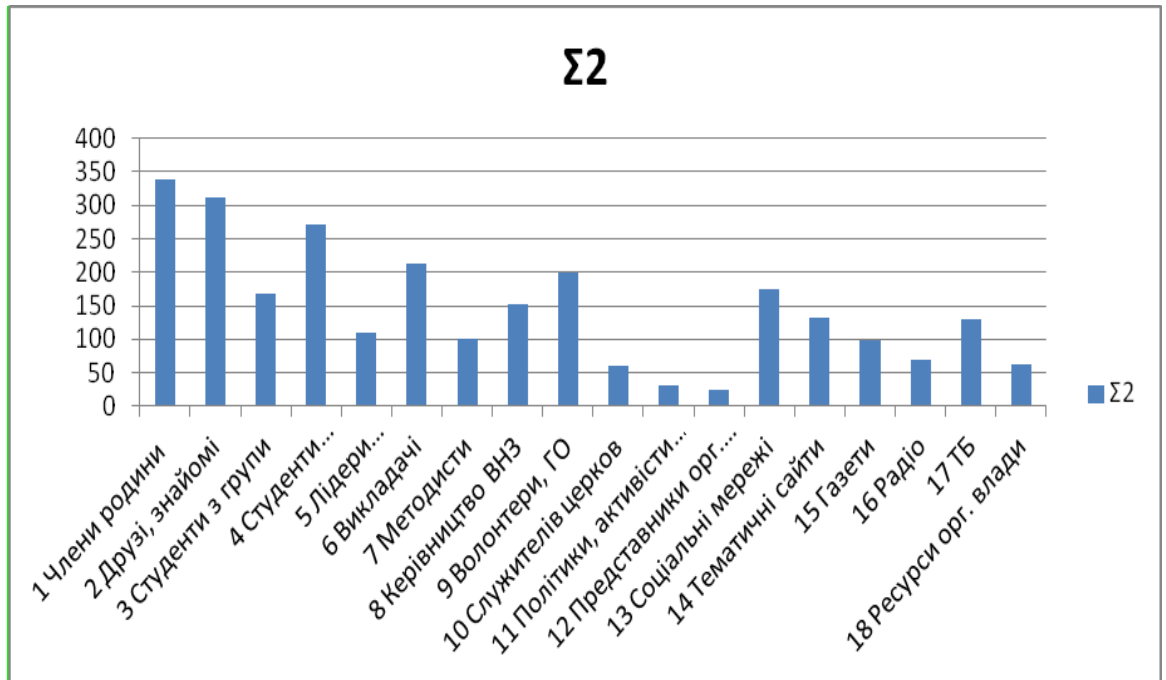

Рис. 3.1.3 Показники $\Sigma 2$ для різних джерел інформації політико-правового змісту у вибірці дослідження

Примітки:

1. За горизонтальною віссю позначено джерела отримання політико-правової інформації.
2. За вертикальною віссю позначено показники $\Sigma 2$ для різних джерел інформації політико-правового змісту.

Оскільки маємо найбільший внесок цього фактору в сумарну дисперсію, можемо припустити, що саме середовище ЗВО для студентів є референтним з точки зору становлення політико-правової позиції. На відміну від факторної структури користування, у цьому випадку бачимо відсутність розподілу між функціонерами ЗВО та студентською спільнотою. Ще однією особливістю, на яку вказує навантаження шкал, є зменшення удільної ваги по мірі зменшення владних повноважень представників джерела в рамках організаційної структури ЗВО. Зауважимо, що під час глибинних інтерв'ю було виявлено комунікативні ланки передавання інформації політико-правового змісту: «представники вищих інстанцій управління освіти → керівництво ЗВО → викладачі → методисти → лідери студентського

самоврядування → рядові студенти».

Показники $\Sigma 2$ виглядають таким чином: про повну або часткову довіру викладачам ЗВО заявили 51% респондентів. Студентам з академічної групи довіряють 48,8 %; керівництву ЗВО – 36,5%; студентам інших груп, факультетів, ЗВО – 31,9%; лідерам студентського самоврядування – 26,1%, методистам по виховній роботі – 24,1% з числа опитаних. Як бачимо, найбільш референтним для студентів джерелом інформації є викладачі та студенти зі своєї групи (див. Рис. 3.1.3)

Фактор *«Довіра до мас-медіа»* (внесок у сумарну дисперсію 15,53 %) містить шкали: довіра інформації від газет (0,82); довіра інформації від радіо (0,81); довіра інформації від офіційних Інтернет-ресурсів органів влади (0,6); довіра інформації від телебачення (0,6).

При порівнянні очевидно, що фактор довіри до мас-медіа має структуру тотожну факторній структурі їх використання. Частотний розподіл виборів респондентів такий: студенти найбільше довіряють телебаченню (31,8 %). Показники $\Sigma 2$ для інших мас-медіа у вибірці такий: газети – 18,7 %, радіо – 17,3%, офіційні ресурси органів влади – 15,1 %.

Фактор *«Довіра близькому оточенню»* (внесок у сумарну дисперсію 12,9 %) містить шкали: довіра інформації від друзів та знайомих (0,83); довіра інформації від членів родини (0,74); довіра до інформації від студентів зі своєї групи (0,72). Зазначимо, що студенти зі своєї навчальної групи віднесені респондентами саме до цього фактору, а не до освітнього середовища. Це дозволяє розглядати навчальну групу водночас і як сегмент освітнього середовища, і як близьке оточення респондентів.

Фактор *«Довіра представникам громадянського суспільства»* (внесок у сумарну дисперсію 10,3 %) містить шкали: довіра інформації з соціальних мереж (0,73); довіра інформації з тематичних Інтернет-ресурсів (0,66); довіра інформації від представників громадянських рухів, волонтерів (0,58). Зазначимо, що всі джерела цього фактору є віддаленими і в значній мірі незалежними від владних структур.

Показники $\Sigma 2$ для джерел фактору виглядають так: інформації від соціальних мереж переважно довіряють 41,8% респондентів: тематичним інтернет-ресурсам – 33,2%; представникам громадянських рухів, волонтерам – 47,8%. Орієнтуючись на показники $\Sigma 2$ і зміст шкал, що увійшли до складу фактору, можна стверджувати, що соціальні медіа, тематичні інтернет-сайти розглядаються студентами як важливий сегмент громадянського суспільства.

5 фактор «*Довіра представникам органів влади*» (внесок у сумарну дисперсію 10,1 %) містить показники: довіра до політиків та активістів політичних партій (0,83); довіра до служителів церкви і активістів релігійних громад (0,66); довіра до представників органів влади (0,63).

Наведені дані дають підстави говорити про якісну своєрідність факторних структур користування різними джерелами інформації політико-правового змісту та довіри до них. Причому, висока інтенсивність користування каналом інформації не забезпечує автоматичної довіри до неї. І навпаки, рідке використання певного джерела не завжди передбачає емоційне відторгнення інформації. Формування настанови довіряти або не довіряти інформації відбувається у процесі множинних комунікації людини з представниками близького оточення, різних суспільних інститутів, освітнього середовища ЗВО та використання медіа різних типів.

Найчастіше з інформаційними запитами з політико-правової тематики студенти звертаються до джерел зі спрощеним доступом та мінімальною соціальною дистанцією (представники близького соціального оточення, соціальні медіа, тематичні сайти). Зауважимо, що вся сукупність медіа різних типів студентами розглядаються як дві групи. Перша поєднує ЗМК (телебачення, газети, журнали, радіо, офіційні ресурси органів влади). В другу групу входять соціальні мережі, тематичні інтернет-сайти. Виокремлено параметри, які впливають на групування:

- статус, зумовлений приналежністю до політичних або бізнес-еліт;
- соціальна дистанція між автором і споживачами контенту;
- паритетність комунікації в медійному просторі, можливість

множинних інтеракцій із автором контенту та іншими користувачами;

- для користувача медіа впливати на інформаційне наповнення інформаційного ресурсу завдяки розміщенню і поширенню контенту (свого чи інших авторів);

- можливість надавати безпосередній зворотній зв'язок щодо отриманої інформації автору контенту чи іншим учасникам медійного простору;

- можливості реалізовувати різні типи МП - пасивні, реактивні, активні.

Зауважимо, що ЗМК (телебачення, радіо, газети) об'єднані в один фактор у факторних структурах і користування, і довіри. Соціальні мережі, тематичні інтернет-сайти у факторній структурі користування входять у фактор «Близьке соціальне середовище». В структурі довіри ці джерела увійшли до фактору «Довіра представникам громадянського суспільства». Виходячи з чого можна зробити висновок, що медіа, для яких є можливість у респондентів впливати на інформаційне наповнення, дотримуватися паритетних комунікацій з іншими, надавати зворотній зв'язок щодо контенту політико-правового змісту, реалізовувати сукупність МП ППЗ різного типу користуються у студентів більшою довірою.

З'ясовано, що лідерами довіри для студентів виступають особи з близького оточення, викладачі та представники громадянського суспільства. Натомість найменшою довірою користується інформація, отримана від політиків, представників органів державної влади. Аутсайдерами політико-правового інформування студентів є методисти з виховної роботи і представники релігійних організацій.

Отже, існує якісна своєрідність факторних структур користування різними джерелами інформації політико-правового змісту та довіри до них. Шести-факторна модель користування джерелами інформації політико-правового змісту містить фактори: 1) отримання інформації від головних суб'єктів політико-правової взаємодії; 2) отримання інформації від медіа; 3) отримання інформації від функціонерів ЗВО; 4) отримання інформації від студентів; 5) джерела з мінімальною соціальною дистанцією; 6) отримання

інформації від релігійних організацій.

П'яти-факторна модель довіри інформації політико-правового змісту включає шкали: 1) довіра представникам освітнього середовища ЗВО; 2) довіра медіа; 3) довіра близькому оточенню; 4) довіра представникам громадянського суспільства; 5) довіра представникам органів влади.

Таким чином, найчастіше з інформаційними запитами з політико-правової тематики студенти звертаються до джерел зі спрощеним доступом та мінімальною соціальною дистанцією (медіа, представники близького соціального оточення). Аутсайдерами політико-правового інформування студентів є методисти з виховної роботи і представники релігійних організацій. Лідерами довіри для студентів виступають особи з близького оточення, викладачі та представники громадянського суспільства. Найменшою довірою користується інформація, отримана від політиків, представників органів державної влади.

Отже, завдяки реконструкції структури користування джерелами політико-правового змісту та довіри студентів до цієї інформації доведено, що рівень довіри до інформації політико-правового змісту обумовлений процесом реалізації медіапрактик, а саме: застосування активних та реактивних медіапрактик обумовлює високий рівень довіри до джерела, застосування пасивних медіапрактик – низький рівень довіри.

3.2. Політико-правове інформування студентів в умовах освітнього середовища закладів вищої освіти

Особливу увагу на третьому етапі приділено дослідженню політико-правових комунікацій студентів в умовах медійного середовища ЗВО, який визначено одним з важливих соціальних інститутів соціалізації молоді. Зауважимо, що сучасний освітній процес неможливий без медійних засобів, використання яких зумовлює появу нових форм навчання та взаємодії між викладачами і студентами. Віртуальні аналоги навчальних груп у соціальних

мережах, «Viber», сайти ЗВО і факультетів слугують осередком молодіжної комунікації та є одними з поширених каналів, який використовують студенти для організації навчального процесу, спільного дозвілля, політико-правових акцій [136, 138]. Дослідження МП ППЗ, які реалізуються в умовах освітнього простору ЗВО дозволяє виокремити роль названої проміжної змінної для становлення ППС студентів, а також дослідити особливості впливу цих медіапрактик на становлення ППС студентів.

Одним із завдань етапу була побудова моделі політико-правового інформування студентів в умовах освітнього середовища ЗВО та виокремлення безпосередньої ролі в цьому процесі МП ППЗ. На основі теоретичного аналізу (перший розділ), смислового аналізу письмових транскриптів розроблено теоретичну модель політико-правових комунікації (Рис. 3.2.1).

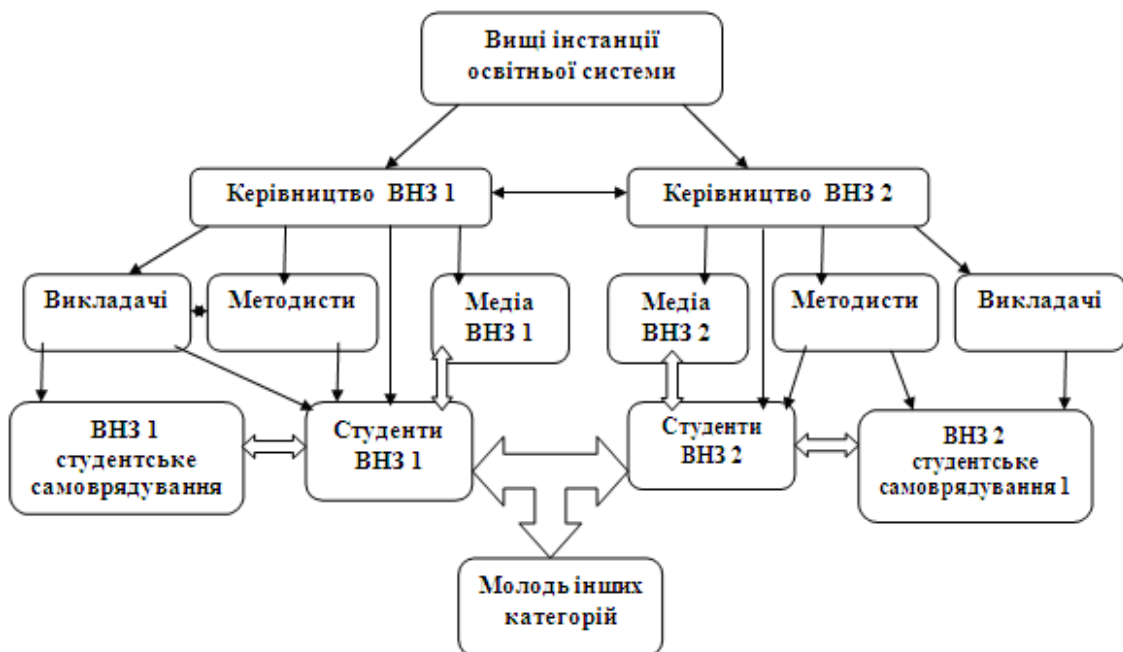

Рис. 3.2.1 Модель політико-правових комунікацій в умовах освітнього середовища закладів вищої освіти

Позначками «ВНЗ 1», «ВНЗ 2» умовно позначено освітні середовища різних вищих навчальних закладів. Зрозуміло, що взаємодія не обмежується лише двома навчальними установами, існує мережева взаємодія між спільнотами викладачів, студентів, менеджерів різних навчальних установ.

Під час глибинних індивідуальних і групових інтерв'ю виявлені організаційні ланцюги, які є каналами передавання інформації політико-правового змісту в умовах ЗВО. Політико-правові позиції вищих управлінських установ трансливалися керівництву ЗВО, і потім на нижчі організаційні ланки освітньої системи по схемі: представники вищих інстанцій управління освіти → керівництво ЗВО → викладачі → методисти → лідери студентського самоврядування → рядові студенти (Додаток И, групове інтерв'ю № 2, глибинне інтерв'ю № 3). Односторонніми стрілками позначені владно-підвладні стосунки, яким притаманна ієрархічна нерівність та підпорядкування. Двосторонні стрілки позначають взаємодію, якій притаманна ієрархічна рівність або можливість взаємовпливу. Яскравою ілюстрацією цих процесів є фрагмент глибинного інтерв'ю: «Під час акцій в навчальний час надсилали людей з Міністерства Освіти. Вони ходили, перевіряли відвідуваність на парах. І викладачі, ну припустимо, йде пара, заходить ця комісія перевіряючих: «Ми хочемо подивитися, хто на парах, як часто відсутня, з якої причини відсутній ..», збирали довідки. І викладачі рішуче їм відмовляли і говорили: «Ні, ми проти цього» і вони йшли ні з чим», (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 3).

Особливого значення під час проведення та аналізу даних глибинних і групових інтерв'ю ми надавали виділенню типів комунікацій, завдяки яким здійснюється політико-правове інформування студентів в умовах ЗВО. Ідентифіковані такі з них:

- *офіційні* комунікації, в яких прямо визначено політико-правову позицію суб'єктів освітнього процесу (наприклад під час нарад або завдяки письмовим розпорядженням) / *неофіційні* рекомендації та прохання під час неформальної взаємодії з різними суб'єктами освітнього процесу;
- *безпосередні* / *опосередковані* комунікації (наприклад, через інших осіб, які виконують функції проміжної комунікаційної ланки);
- *вербальні* / *невербальні* комунікації;
- *індивідуальні* / *групові* (політико-правове інформування може

здійснюватися наодинці або при взаємодії із групами);

– *медійні комунікації* із застосуванням зовнішніх та внутрішніх ресурсів (університетська радіостанція, сайт, групи у соціальних мережах, газета, телебачення тощо) / безпосереднє міжособове спілкування;

– *діяльнісні / бездіяльнісні комунікації*, коли посадовою особою ЗВО реалізуються певні публічні дії, які наочно ілюструють політико-правову позицію.

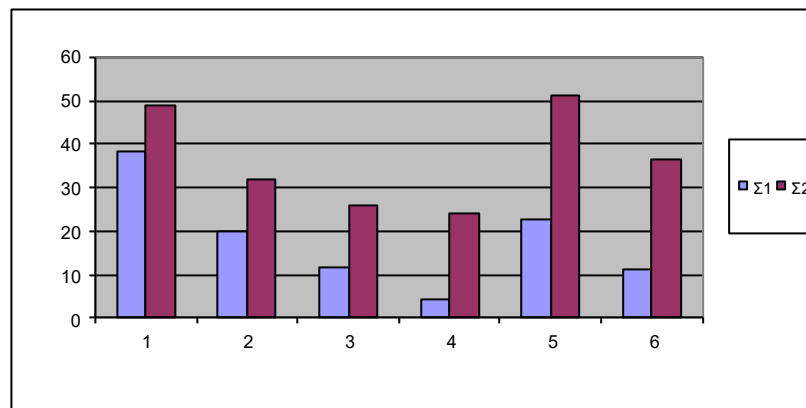

Рис. 3.2.2 Інтенсивність користування та рівень довіри до носіїв інформації політико-правового змісту в освітньому середовищі

Примітки:

1. Цифри за горизонтальною віссю: 1 – студенти з навчальної групи; 2 – студенти інших груп, факультетів, ЗВО; 3 – лідери студентського самоврядування; 4 – методисти; 5 – викладачі; 6 – керівництво ЗВО.

2. Цифри за вертикальною віссю відображено кількісні показники $\Sigma 1$, $\Sigma 2$.

З'ясовано, що основними джерелами інформації політико-правового змісту в освітньому середовищі ЗВО є: студенти з навчальної групи; студенти інших груп, факультетів, ЗВО; лідери студентського самоврядування; викладачі ЗВО; методисти з виховної роботи; керівництво ЗВО. Зауважимо, що опцію «студенти з навчальної групи» можна водночас розглядати і як близьке соціальне оточення респондентів, і як важливий сегмент освітнього середовища ЗВО (про що свідчать дані факторного аналізу). Це зумовлено значною тривалістю часу, що студенти проводять разом.

Респондентам було запропоновано оцінити за інтервальною шкалою інтенсивність користування джерелами: 1 – студенти з навчальної групи; 2 – студенти інших груп, факультетів, ЗВО; 3 – лідери студентського самоврядування; 4 – методисти; 5 – викладачі; 6 – керівництво ЗВО, (опції: «ніколи», «інколи», «часто», «постійно»). У процесі обробки накопичені частоти тих, хто часто або постійно використовує певний канал комунікації, нами підсумовувалися. Отримані дані графічно відображено на Рис. 3.2.2.

Щодо політико-правового інформування в умовах ЗВО, найчастіше респонденти звертаються з інформаційними запитами до студентів зі своєї групи (38,1 %). Було запропоновано позначити власний стиль комунікації у навчальній групі, обравши одну з таких відповідей:

- 1) відсутність обговорень, спільних рішень, спільних дій;
- 2) обговорення без спільних рішень і без спільних дій;
- 3) обговорення і спільні рішення без подальших дій;
- 4) обговорення, спільні рішення, спільні дії.

Як показують результати анкетування, у навчальних групах розгортаються інтенсивні політико-правові комунікації, які інколи виходять за рамки обговорень. Студенти приймають спільні рішення та у подальшому втілюють їх у життя. Зауважимо, що згідно даних анкетування політико-правова комунікація відбувається як при безпосередньому контакті, так і в медійному просторі. Медійна комунікація реалізується завдяки пасивним, реактивним, активним МП ППЗ у віртуальних аналогах навчальних груп, при перегляді або прослуховуванні студентських радіостанцій, телебачення та при користуванні сайтами ЗВО.

Необхідно зазначити, що далеко не всі беруть активну участь у цих процесах. 19 % респондентів в межах навчальної групи ухиляються від комунікацій на політико-правову тематику. Проте, бути абсолютно виключеним з політико-правових комунікацій для аполітичних студентів навряд чи можливо (Додаток И, групові інтерв'ю № 2, 3; глибинне інтерв'ю № 3). Адже близько половини з числа опитаних (49,4 %) активно

обговорюють соціально значущі події між собою, навіть якщо це обговорення не завершується спільними рішеннями або діями в політико-правовій площині. 12,8 % респондентів обговорюють політико-правові події, приймають групові рішення, проте утримуються від подальших спільних дій. 18,8 % з опитаних, окрім обговорень, іноді приймають спільні групові рішення та втілюють їх у життя. Зазначимо, що комунікація відбувається як при особистому спілкуванні, так і в просторі віртуальних аналогів навчальних груп.

Завдяки глибинним інтерв'ю виявлено, що студентському середовищу притаманна неоднорідність політико-правових позицій. В інтерв'ю неодноразово ідентифіковані вислови-маркери, що свідчать про психологічний тиск, складність позиціонування певних політико-правових уподобань студента в умовах освітнього середовища: «Одна дівчина з нашої групи, яка не ходила. Вона була прихильником Партії Регіонів і це викликало у інших якусь таку неприязнь до неї. І ми потім ще обговорювали: «О, вона прихильник Партії Регіонів, а зараз таке робиться!» (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 4).

Можливо саме це призводить до усвідомленого уникання розмов на політико-правові теми окремими респондентами у випадку незгоди з поширеними в даному середовищі інтерпретаціями соціально значущих подій. Про активні спроби переконування однокурсників повідомляли як студенти, які здійснювали вплив, так і ті хто його зазнавав. Вплив здійснювався в процесі особистої і медійної комунікації (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 1, 3).

Ілюстрацією цих процесів є приклад, коли один з респондентів під час групового інтерв'ю висловлював помірковану прореволюційну позицію. А під час анкетування назвав події Революції Гідності «антиконституційним заколотом». Зауважимо, що анкетування було анонімним, ідентифікація особи респондента відбулася випадково. У студента перестала писати ручка та інтерв'юер надав власну з нетиповим кольором чорнила, якого не було

більше ні в кого з присутніх. Проте ця випадковість ілюструє процеси уникання публічної декларації студентом власної незгоди у політико-правових питаннях із поширеною у студентському середовищі позицією.

Таким чином, функції нормування політико-правової комунікації під час реагування на політико-правову ситуацію іноді реалізуються шляхом емоційного тиску на опонентів, намаганнями здійснювати когнітивне переконання або емоційного відсторонення, що може набувати ознак бойкоту. Факти зафіксовано під час індивідуальних глибинних і групових інтерв'ю.

На думку Я. Шмідта, одним із засобів політико-правового позиціонування особистості є віртуальна самопрезентація у віртуальному просторі [230]. Автором визначено, що процеси множинної віртуальної самопрезентації користувачів в Інтернеті можуть бути реалізовані завдяки створенню декількох аккаунтів. Особисті сторінки у соціальних мережах можуть відображати віртуальні субособистості завдяки унікальному нікнейму, аватарці, візуальному оформленню сторінки та її специфічному інформаційному наповненню, що дозволяє користувачу вільно відображати різні грані його взаємодії із соціумом. Навіть ті, які емоційно табуйовані у звичному соціальному оточенні людини.

Студенти в переважній більшості зареєстровані під власним іменем (79,8 %) і готові декларувати політико-правову позицію відкрито. 9,98 % мають як анонімний, так відкритий аккаунт, що дозволяє певну частку політико-правових особистісних уподобань, потреб, позицій, намірів реалізовувати без публічної персоніфікації особи. Згідно даних анкетування, 8,48 % респондентів зареєстровані у соціальних мережах виключно під псевдонімом та розглядають це як засіб убезпечення себе та своїх близьких від можливих ускладнень при виявленні щирої, автентичної політико-правової позиції: «Я особисто не пишу, тому що, ну, все це моніториться, багато забанюється і трохи небезпечно в цьому плані... Найпростіше, це звичайний бан, коли твої записи блокують, сторінки блокують. А в найгіршому, я на

100% не знаю як це відбувається, чи будуть тебе відслідковувати, постійно моніторити, ну ні для кого не секрет, що дуже легко визначити айпі-адресу, з якої дислокації там було відправлене та від кого. Хоча насправді нічого такого чим би могла зацікавити силових структур, не думаю писати – не було такої думки, але все може бути», (Додаток И, групове інтерв'ю № 1).

Під час глибинних інтерв'ю студенти неодноразово повідомляли про страх стеження через соціальні мережі зі сторони вітчизняних та іноземних спецслужб. (Додаток И, групове інтерв'ю № 1, глибинне інтерв'ю № 1, 5). Такі тенденції вважаємо ознакою ускладненої реалізації реактивних, активних медіапрактик для студентів з політико-правовою позицією, відмінною від більшості. Множинність та анонімність аккаунтів у цьому випадку відіграє компенсаторну роль. Поширеність та причини виявлених тенденцій потребують подальшого емпіричного з'ясування.

Ми розглядаємо створення студентами анонімних аккаунтів як одну із стратегій, що дозволяє реалізовувати незадоволену у звичному середовищі потребу виявлення власної політико-правової позиції, пошуку однодумців для обговорення, емоційної консолідації або організації спільних політичних дій. У випадку, якщо студент реалізує активні МП, метою яких є ускладнення медійної активності проросійських користувачів або антиросійська віртуальна активність, то анонімний аккаунт використовується як засіб уникнення стеження зі сторони спецслужб. Потреба в анонімності може виникати і при висловлюванні студентом проросійської позиції. Поширеність виявлених тенденцій потребує додаткових емпіричних розвідок.

Особливої ролі у вищеназваному контексті дослідження набувають віртуальні аналоги навчальних груп. 93,4 % респондентів вказали, що зареєстровані у подібних віртуальних спільнотах та з різною мірою інтенсивності ними користуються. Розподіл відповідей на запитання «Якщо у Вашої групи є група в соціальних мережах, як Ви її використовуєте?» відображено у Табл. 3.2.1.

Відповіді розташовано за ступенем поширеності. Як видно з таблиці,

найчастіше віртуальні аналоги навчальних груп студенти використовують для навчальних цілей (1, 2, 5 рядки). Наступним за значимістю є міжособистісне спілкування (3, 4 рядки). Задоволення естетичних потреб також важливе з точки зору студентів (6, 7 рядки). Політико-правова комунікація в рамках віртуальних груп менш інтенсивна, проте вона є (8, 9, 10, 11 рядки).

Таблиця 3.2.1

Розподіл відповідей на запитання «Якщо у Вашої навчальної групи є віртуальна група у соціальних мережах, як Ви її використовуєте?» (%)

Активність	1	2	3	4	5
1. Координація навчальної діяльності	3,9	8,1	24,7	63,3	88
2. Поширення навчально-методичної літератури	9,5	17,4	35,8	37,4	73,2
3. Обговорення особистих тем	26,4	31,9	20,4	21,2	41,6
4. Координація спільного дозвілля	18,8	42,8	25,6	12,8	38,4
5. Обговорення з викладачами навчальних питань	45,0	25,9	17,5	11,5	29
6. Обговорення новин культури (музика, кіно тощо)	36,6	37,4	17,0	9,0	26
7. Розміщення продуктів культури	66,9	19,6	8,7	4,8	13,5
8. Поширення інформації політико-правового змісту	61,9	25,1	7,8	5,2	13
9. Обговорення політичних новин України та світу	55,1	34,6	6,9	3,5	10,4
10. Координація спільних акцій в сфері політики/права	75,5	16,2	6,4	1,9	8,3
11. Обговорення з викладачами політичних новин	78,7	14,2	4,2	2,9	7,1

Примітка. Вертикальні стовпчики позначено так: 1 – ніколи; 2 – інколи; 3 – часто; 4 – часто; 5– сума 3 і 4 стовпчика.

Найчастіше студенти в рамках віртуальних груп координують навчальну діяльність (88 %); поширюють навчально-методичну літературу (73,2%) і обговорюють з викладачами навчальні питання (29%). Другою за популярністю є міжособистісна комунікація між однокласниками

(обговорення особистих тем – 46,1%; координація спільного дозвілля – 38,4%).

Третьою за пріоритетністю є група відповідей, що відображає естетичні потреби студентів (обговорення новин культури (музика, кіно) – 26 %; розміщення продуктів культури – 13,5 %). Політико-правова комунікація у віртуальних групах остання за пріоритетом. Поширення інформації політико-правового змісту часто і постійно практикують 13% опитаних; обговорення політичних новин України та світу – 10,4 %, у тому числі і з викладачами (7,1 %). Деколи студенти переходять від віртуальних розмов до координації спільних акцій в сфері політики і права (8,3 %). Порівняно із іншими функціями політико-правові комунікації в цих групах поступаються інтенсивністю та частотою. Проте, вони все ж таки виконують функції інформування односторонників хоча б на рівні заголовків (пасивні МП).

Огляд комунікацій в рамках віртуальних груп дозволяє зробити висновок, що хоча студенти менше цікавляться політикою, ніж іншими темами, в перманентному режимі відбувається постійне взаємне інформування хоча б на рівні заголовків. Отже, у цьому просторі реалізуються пасивні, реактивні і активні МП (у тому числі за участі викладачів). Вважаємо, що такі процеси не можуть не впливати на нормотворення та групову динаміку малої групи в цілому.

Роль студентів інших груп, факультетів або ЗВО в інформаційному насиченні респондентів політико-правовою інформацією дещо менша (19,8 %). Проте вважаємо ці комунікації важливими для підтримки горизонтальних зв'язків в студентській спільноті. Що ж до лідерів студентського самоврядування, під час глибинних інтерв'ю виявлено, що вони розглядаються респондентами як проміжна, координуюча ланка між спільнотою студентів та керівництвом ЗВО (11,5 %). У випадках конфліктних ситуацій, групові органи самоврядування беруть на себе функції захисту інтересів рядових студентів при взаємодії з керівництвом ЗВО, виступають як представники студентської спільноти. Проте, навіть інформація від

студентів з інших ЗВО суб'єктивно може мати більшу вагу для опитаних.

Припускаємо, що оцінки респондентами активності представників самоврядування можуть різнитися залежно від двох факторів: 1) індивідуальний стиль взаємодії особистості і владних фігур; 2) належність або неналежність респондента до структур студентського самоврядування. У випадку належності до них, респонденти під час глибинних інтерв'ю розповідають про його позитивну або навіть провідну роль (Додаток И, групове інтерв'ю № 1). Студенти, не залучені до діяльності цих структур, більш стримано оцінюють ефективність їх політико-правової активності (Додаток И, інтерв'ю № 2). Проте, незважаючи на деколи іронічне ставлення, у кризових ситуаціях осередки студентського самоврядування заслуговують на довіру та беруть на себе організаційні функції у студентській спільноті: «Координаційна Рада була головним центром, де ми дізнавалися всі новини. Вони дізнавалися, були люди і вони знали, що треба робити. Ми дізнавалися звідти інформацію», (студент 3 курсу, спеціальність «Соціальна робота»).

Отже, близькість або віддаленість джерела від владних суб'єктів у освітньому середовищі ЗВО може впливати на інтенсивність користування, рівень довіри до отримуваної інформації політико-правового змісту. Згідно результатів анкетування найвищим рівнем довіри в освітньому середовищі ЗВО в політико-правових питаннях у студентів користуються викладачі. 22,7 % респондентів часто та постійно звертаються до них для обговорення політико-правових тем. Хоча далеко не всі студенти є майбутніми політологами та юристами, а викладачі не є експертами у політико-правових питаннях. Вважаємо це зумовлено кількома причинами. По-перше, викладачі навчають студентів азам професії та нормам поведінки у професійній спільноті, відіграють провідну роль у професійній соціалізації. Сама ж ситуація взаємодії «викладач – студент» передбачає психологічну готовність слухати, навчатися, відтворювати надані знання, навички і моделі професійної поведінки. Тому отримані показники можуть свідчити про емоційне поєднання довіри та поваги до викладачів як еталонних взірців

професіоналізму, яка екстраполюється на інші сфери життя, у тому числі і на політико-правову сферу. Тобто під час навчання завдяки викладачам засвоюються не тільки професійні компетенції і норми поведінки професійного середовища. Соціалізація відбувається у значно ширшому колі сфер життєдіяльності студентів (і політико-правовій зокрема).

По-друге, авторитетність викладачів і сугестивність студентів може підсилювати залежність останніх у навчальних питаннях. Здавання заліків, екзаменів, а отже і потенційна можливість отримання стипендії (у тому числі можливість продовження навчання у ЗВО) в значній мірі залежить саме від викладачів. Тобто, це стосунки з ознаками домінування – підпорядкування, в яких підлегла сторона схильна неусвідомлено підпорядковуватись. По-третє, викладачі можуть відігравати роль «провідників» політико-правової позиції, яку публічно декларує керівництво ЗВО. І це додатково підсилює залежність, а отже і сугестивність студентів.

Зафіксовано непоодинокі факти, коли викладачі заохочували або перешкоджали політико-правовій участі студентів, брали на себе функції захисту у випадку проблемних політико-правових ситуацій: «У нас була пара, і ми підійшли до професора і сказали, що ми хочемо поїхати на Майдан і він дав нам грошей своїх, і ми пішли всі разом в супермаркет і купили продуктів, і все разом туди поїхали», (Додаток И, глибинні інтерв'ю № 2, 3, 4, 7).

Аналогічну роль для студентів можуть виконувати методисти з виховної роботи. Проте, як видно з Рис. 3.1.6, частота звернення до них з політико-правових питань значно нижча (4,4 %). Опосередковано це підтверджує висновки попередніх абзаців, адже рівень залежності студентів від методистів нижча, ніж від викладачів. Керівництво ЗВО є важливим для студентів з точки зору політико-правової соціалізації (11 %). Як і у випадку з викладачами, студенти можуть відчувати організаційну та фінансову залежність від керівництва ЗВО. Це може ускладнювати політико-правове позиціонування студентів, якщо воно суперечить позиції керівництва. Окрім

словесних заборон зі сторони керівництва ЗВО під час глибинних інтерв'ю зафіксовані факти фізичного примусу зі сторони адміністрації ЗВО задля блокування політичної активності студентів. Адміністрація одного з ЗВО віддала розпорядження зачиняти двері гуртожитків та навчальних корпусів, не випускати студентів для унеможливлення їхньої участі у масових політичних протестах: «Підходжу до наших товаришів, як раз проходив мітинг біля універу Шевченка, а університет харчові технології збоку. А в них реально люди зняли дві штори з другого поверху, скинули їх і спускаються ті, хто «за». Вони просто з ранку заходили в універ, їм закривали перший поверх взагалі, і не можна було вийти, поки не закінчаться пари. По-тихому можна було комусь вийти, але не так, щоб натовпом. Не дозволяли», (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 2).

Зафіксовано протилежні випадки, коли керівництво ЗВО не тільки активно підтримувало активну політико-правову позицію студентів, а і демонструвало студентам поведінкові моделі у політико-правовій ситуації завдяки медіазверненням у публічному медійному просторі: «Дуже часто ректор закликав, і ми всі виходили. Безумовно, ми і між собою, як студенти це обговорювали. У нас цілодобово в університеті новини крутилися по всім телевізорам, по нашому радіо. І це було у нас дуже потужним. Дуже потужну позицію тоді зайняли. Наш ректорат тоді виступив на телебаченні тоді, заяву зробив про те, що треба рішуче протистояти цьому», (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 3).

Зауважимо, що в процесі політико-правової взаємодії в умовах ЗВО можливе випадіння окремих ланок комунікації, проте це, в цілому, не порушує основного напрямку передавання інформації: від вищого організаційного рівня до нижчого. Зворотній напрям передачі інформації можливий, проте він сприймається соціумом та вищими інстанціями як конфліктний. Зафіксовано ситуації, коли подібні комунікації призводили до санкцій фінансового, організаційного характеру для окремих ЗВО або студентів.

У окремих випадках функцію донесення політико-правової позиції ЗВО чи студентів на себе брали представники медіа (журналісти), представники органів студентського самоврядування або громадських організацій. Залучення суб'єктів, не приналежних системі освіти, в процес політико-правової комунікації розглядаємо як засіб зниження організаційного, фінансового тиску на «непокірні» ЗВО чи окремих студентів.

Отже, завдяки реалізації пасивних, реактивних, активних МП студентська спільнота здатна зайняти суб'єктну, автономну позицію у політико-правових комунікаціях. Залучення представників медіа дозволяє компенсувати відсутність влади у студентів в рамках певної організаційної або соціальної структури.

Виокремлення ролі освітнього середовища ЗВО передбачало з'ясування ролі набутих професійних компетенцій задля аналізу медійного контенту політико-правового змісту. Нагадаємо, що на підготовчому етапі було сформовано три субвибірки різного професійного спрямування і контрольну групу (студенти різних професій). Таку тактику обрано для виокремлення ролі професійного навчання для становлення ППС. В гомогенні за професійним складом групи включені: 1) «студенти медійних спеціальностей», 2) «студенти юристи і політологи» 2) «студенти психологи та соціальні працівники»; 4) «студенти різних спеціальностей». (параграф 2.3). В результаті проведеного математичного аналізу та якісних методів дослідження констатовано відсутність значущої ролі професійних компетенцій для становлення ППС у всіх групах, окрім юристів і політологів. Вважаємо це тривожним висновком. Адже на цьому етапі дослідження студенти першокурсники не були залучені через очікуваний брак сталих професійних знань, вмінь та навичок.

На жаль, розподіл відповідей на запитання анкети: «Чи використовували Ви професійні знання та навички в значущій політико-правовій ситуації?» підтвердив попередній висновок підготовчого етапу (Додаток Б, запитання № 8). Лише 28,5% респондентів свідомо

використовували професійні знання та вміння у значущих для них політико-правових ситуаціях. Решта (71,5%) надали негативну відповідь. Зважаючи на те, що навички ідентифікації маніпулювання свідомістю та критичного мислення є одними з базових для психологів, соціальних працівників, студентів медійних спеціальностей, факт видається тривожним. Деяку відмінну ситуацію виявлено для юристів та політологів. В цій групі ідентифіковано вплив проміжної змінної «Фах» на політико-правові уявлення.

Особливу увагу привернули відповіді майбутніх журналістів. Студенти під час індивідуальних і групових інтерв'ю неодноразово заявляли про неготовність публічно писати на політико-правову тематику через страх стеження, можливого переслідування зі сторони спецслужб (Додаток И, групове інтерв'ю № 1). Виявлені факти дозволяють нам стверджувати про високу вірогідність поширеності виявленої тенденції. Зауважимо, що написання текстів та публікація їх для широкого загалу є однією з головних професійних компетенцій журналістів. У той же час, в окремих випадках, майбутні журналісти заявляли про активне використання і достатність професійних знань та навичок, набутих під час навчання у ЗВО, для аналізу медійного контенту політико-правового змісту: «Дуже допомагала нам спеціальність медіа-комунікації. У нас дуже багато дисциплін, ми вчимо закони журналістики. Тому мені було не дуже важко зрозуміти, де правда, а де хтось собі надумав» (Додаток И, групове інтерв'ю № 4). Це дозволяє зробити висновок про наявність психологічних причин уникання журналістських форм роботи, не зумовлених змістом та якістю професійного навчання у ЗВО.

Психологи, соціальні працівники під час глибинних і індивідуальних інтерв'ю проявляли вищу готовність використовувати професійні знання та вміння для надання психологічної та соціальної допомоги особам, залученим у політико-правові ситуації, (Додаток И, групове інтерв'ю № 2). Проте

узвичаєного застосування навичок ідентифікації психологічних маніпуляцій при аналізі медійного контенту політико-правового змісту виявлено не було.

Припускаємо, що готовність застосовувати професійні знання у політико-правовій сфері все ж таки пов'язана із мотивацією політичної участі студента. У випадку щирого інтересу та зацікавленості, навіть за умови недостатності професійних компетенцій, деякі студенти знаходять можливості реалізувати їх на можливому для себе рівні. «Майбутня професія допомагала мені. Я була на першому курсі і ще недосконало знала мову, , але це допомагало і в спілкуванні з іноземцями. Я мала можливість спілкуватися з ними, мала можливість доносити через соціальні мережі інформацію про те, що відбувається. Я пояснювала свою позицію, дуже багато з ними спілкувалася і від них отримувала підтримку, висловлювала свою вдячність. Міжкультурна у нас була взаємодія », (студентка 2 курс, спеціальність «Філологія»).

Можливими психологічними причинами виявленого стану речей вважаємо:

– у випадку високої стресогенності політико-правової ситуації, медійний контент, у якому висвітлюються травматичні події, ідентифікується людиною як загрозливий для емоційно-психологічного стану. Тому завдяки механізмам психологічного захисту (витіснення, знецінення тощо) особа несвідомо обирає стратегію уникання емоційно складної інформації. Таким чином, відсутність спроб застосовувати професійні знання можуть розглядатися як засіб зниження інформаційного стресу;

– низький рівень мотивації опанувати професію, несформована готовність працювати за фахом у майбутньому;

– складнощі професійної ідентифікації респондентів в якості професіоналу певного фаху;

– складнощі застосування теоретичних знань на практиці в силу кількісного переважання у навчальних програмах теоретичних курсів;

– низький рівень опанування студентами професійними компетенціями або неусвідомлене, спонтанне їх використання, яке особа не усвідомлює.

Наведений перелік можливих причин виявленого стану речей демонструє потребу додаткових емпіричних перевірок. Це дозволить не тільки оптимізувати професійне навчання, а підвищити медійну, політико-правову компетентність студентів.

Дії керівництва ЗВО або викладачів можуть наочно і публічно демонструвати їхню політико-правову позицію та у певній мірі відігравали дозвільну функцію щодо припустимої поведінки викладачів, студентів у проблемній політико-правовій ситуації. Наприклад, керівництво одного з ЗВО після побиття студента цього закладу у ніч 30 листопада – 1 грудня 2013 р. взяло на себе юридичний супровід, функції охорони у лікарні, повністю компенсувало родині медичні витрати на лікування (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 3).

Нагадаємо, що постраждали під час подій Революції Гідності певний період піддавалися потужному юридичному тиску і переслідуванню, незважаючи на отримані травми та поранення. Зауважимо, що медіазвернення як АМП ППЗ, використовується керівництвами ЗВО задля підвищення або зменшення мобілізаційної готовності студентської спільноти у політико-правовій площині [134]. У випадку, коли керівництво має чітку політико-правову позицію, публічно її декларує в інформаційному просторі, викладачі та студенти більш активно включаються в політичні процеси особисто або завдяки організаційним діям представників осередків студентського самоврядування.

І навпаки, коли керівництво ЗВО публічно або завуальовано декларує позицію «Не втручатися в проблемну політико-правову ситуацію, уникати політичної участі в акціях протесту» викладачі та студенти були схильними завдяки процесам раціоналізації приймати цю позицію як правильну. Примітним є те, що деякі респонденти, що брали участь в глибинних інтерв'ю, емоційно приєднувалися до такої позиції та її відтворювали як

власну: «Я в цьому участі не брала, нам навіть в університеті заборонили, ректор сказав, якщо дізнається, то ... ну і правильно, я не вважаю це за потрібне» (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 7). Зазначимо, що для даного університету була введена практика розшуку та вилучення студентів з протестних акцій під час родій Революції Гідності (2013-2014 рр.). Такі дії здійснювалися працівниками охоронної служби університету за вказівкою ректора університету.

Проте, попри заборони, молодь інколи все ж таки робить автономний вибір та приймає участь у публічно не схвалених або несанкціонованих керівництвом ЗВО політико-правових заходах (Додаток И, глибинне інтерв'ю № 2). Вважаємо, що анонімність у віртуальному просторі є самозахисною стратегією, яку студенти застосовують задля можливості вільно висловлювати альтернативну до загальноприйнятої політико-правову позицію і уникати стеження у медійному просторі.

Найбільшій довірі заслуговує політико-правова інформація, отримана від студентів навчальної групи та викладачів при безпосередньому спілкуванні або завдяки комунікації у просторі віртуальних аналогів навчальних груп. Тому результати дослідження дають підстави розглядати освітнє середовище ЗВО і навчальну групу як осередок не тільки професійної, а і політико-правової соціалізації молодого людини. Інтенсивні комунікації політико-правового змісту при особистому спілкуванні доповнюються віртуальними інтеракціями у віртуальних аналогах навчальних груп.

Попри закон про вищу освіту [170], в якому задекларовано аполітичність закладів освіти, у середовищі ЗВО непоодинокі випадки перешкоджання або заохочення певної політико-правової позиції студентів викладачами або керівництвом ЗВО. З'ясування причин та поширеності цих тенденцій потребує додаткових емпіричних розвідок.

Отже, віртуальні аналоги навчальних груп у медійному просторі відіграють для студентських груп координаційну роль, у тому числі і при

обговоренні політико-правових питань і організації спільних дій у цій площині. Висновки про значущість медіа-активності в середовищі віртуальних груп для становлення особистості узгоджуються із висновками О. Вознесенської, [37, 39].

Освітнє середовище ВНЗ має широку комунікаційну мережу для поширення інформації політико-правового змісту. Передавання інформації суб'єктами вищого організаційного рівня до ланок нижчого рівня більш ефективне, ніж у зворотному напрямі. Комунікація «знизу-вгору» в разі незбігу політико-правових позицій може сприйматися в соціумі як конфліктна. Найбільшою довірою студентів у політико-правових питаннях користуються студенти зі своєї навчальної групи, викладачі та керівництво ЗВО. Медіазвернення, створені й оприлюднені від імені керівництва, відіграють дозвільну-нормуючу роль для підлеглих суб'єктів освітнього процесу (у тому числі і студентів). Задля компенсації підлеглої позиції студентська спільнота активно залучає медіа різного типу, представників громадянського суспільства. Це відбувається у тому числі і завдяки застосуванню пасивних, реактивних, активних МП.

На основі аналізу поведінки студентів у медійному просторі зроблено висновок типову медійну поведінку студентів: перманентний доступ до контенту політико-правового змісту, висока інтенсивність комунікації за допомогою гаджетів; висока мобілізаційна готовність до спільних дій, мультімережевість осередків студентського самоврядування; активна взаємодія студентів із працівниками закладів вищої освіти (у тому числі й на політико-правову тематику). Особливості впливу МП ППЗ (диференційовані за принципом «рівний-рівному» або «домінуюча фігура – підлеглий») потребують додаткових емпіричних розвідок.

З огляду на виявлені тенденції вважаємо обґрунтованим розглядати МП ППЗ, які реалізуються у медійному просторі ЗВО, чинником становлення ППС студентів.

3.3. Соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів

Четвертий етап присвячено з'ясуванню соціально-психологічних особливостей впливу МП ППЗ на ППС студентської молоді. Його метою було виокремлення соціально-психологічних особливостей впливу незалежної змінної (МП ППЗ) на залежну змінну (структурні компоненти ППС). Задля досягнення мети сформовано пакет з чотирьох наукометричних опитувальників для вимірювання залежної змінної і 5-ти бальної шкали Лайкерта (незалежна змінна). На цьому етапі дослідження задіяні 256 студентів, які навчаються у різних ЗВО м. Києва. В якості методів математичної статистики застосовано критерій U-Мана-Вітні для двох незв'язаних вибірок; кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Спірмена).

Обрахунок критерію U-Манн-Вітні для субвбірок із високим і низьким рівнем реалізації МП різного типу мав на меті визначення достовірності відмінностей між субвбірками. У тексті групові змінні для трьох типів МП позначені таким чином:

Групова змінна для пасивних медіапрактик: ГЗ_ПМП;

Групова змінна для реактивних медіапрактик: ГЗ_РМП;

Групова змінна для активних медіапрактик: ГЗ_АМП.

Залежними змінними визначено індикатори структурних компонентів ППС (політико-правові уявлення, настанови, ставлення). Процедура формування групових змінних мала таку послідовність:

1) обрахунок інтегрального числового показника, який відображає інтенсивність реалізації МП певного типу. Для кожного респондента підсумовувався узагальнений бал для окремого підтипу МП усіх цифрових показників, визначених респондентом за п'ятибальною шкалою Лайкерта;

2) виокремлення медіани вибірки за кожним типом МП, створення шкали отриманого діапазону відповідей;

3) перекодування інтегральних показників в номінальні шкали за

ступенем прояву ГЗ: 1 – низький рівень реалізації МП певного типу (входять усі данні, менші медіани з медіанною відповіддю включно); 2 – високий рівень реалізації МП певного типу (решта відповідей). Після отримання групуючих змінних провели процедуру аналізу для кожного типу МП.

Для виокремлення соціально-психологічних особливостей впливу інтенсивності і типу МП ППЗ на структурні компоненти ППС респондентів проведена наступна математична процедура. Сукупна вибірка розподілялася на дві незалежні субвибірки (низька інтенсивність реалізації МП певного типу / висока інтенсивність реалізації МП певного типу). Між ними проводилося порівняння визначених індикаторів ППС [132]. Окрім того, для кожної з шести субвбірок здійснено аналіз кореляційних зв'язків (коефіцієнт Спірмена) для індикаторів, які статистично значуще різняться у парах С1 - С2, С3 - С4, С5 - С6. Попарне порівняння кореляційних плеяд дозволило зробити висновок про динамічні процеси становлення ППС, які відбуваються в процесі реалізації пасивних, реактивних, активних МП.

Аналіз отриманих даних дозволив виявити наскрізні тенденції притаманні всім пасивним, реактивним, пасивним МП. Субвбірки з низькою інтенсивністю реалізації МП відрізняються від субвбірок з високою інтенсивністю реалізації МП на статистично значущому рівні для наступних індикаторів ППС:

- «Ставлення до політики» ($p \leq 0,001$);
- «Когнітивний блок політичної свідомості» ($p \leq 0,001$);
- «Мотивація політичної участі» ($p \leq 0,001$);
- «Консерватизм» ($p < 0,05$).

Для субвбірок С2, С4, С6 (високий рівень реалізації ПМП, РМП, АМП) існує наскрізна тенденція групування шкал «Ставлення до політики», «Когнітивний блок політичної свідомості»; «Мотивація політичної участі». Для названих шкал виявлено статистично значуще переважання показників ($p \leq 0,001$), для аналізу тенденції використано медіану субвбірок. Для субвбірок С1, С3, С5 (низький рівень реалізації ПМП, РМП, АМП)

зафіксована наскрізна тенденція статистично значущого переважання показників за шкалою «Консерватизм» ($p < 0,05$).

Вважаємо, що отримані данні свідчать про структурування ППС, яка відбувається внаслідок реалізації МП ППЗ. Припускаємо, що консерватизм і дифузність політико-правових уявлень призводить до складнощів аналізу і прогнозування динаміки політико-правової ситуації у респондентів субвибірок С1, С3, С5. Страх невизначеності, відсутність бачення проявляється у вигляді політико-правової настанови на консервативне обстоювання минулого, звичного і тому прогнозованого стану речей у політико-правовій сфері.

Іншою наскрізною тенденцією є відсутність статистично значущої відмінності індикаторів правового блоку ППС для всіх типів МП. Зауважимо, що згідно теоретичної моделі, ППС є інтегральним утворенням, в якому політична і правова свідомість є взаємопов'язаними. Виокремлення індикаторів політичної і правової свідомості в рамках дослідження здійснено для зручності аналізу процесів становлення ППС. Отримані результати розглядаємо як ознаку гіперполітизації при вираженому правовому нігілізмі у представників студентської спільноти.

Припускаємо, що до такого стану речей призводить деформація медійного простору (домінування інформації політичного змісту, обмеження інформації правового змісту). Переважання емоційно забарвленої інформації про політичні процеси у суспільстві та обмеженні даних про процеси правотворення, на наш погляд, сприяє маніпулюванню свідомістю користувачів медіа. Це призводить до послаблення раціонального, аналітичного сприймання інформації правового змісту через відсутність необхідних для аналітичної обробки знань і компетенцій. Висновок узгоджується із уявленнями про дефекти політико-правової свідомості [106; 107]. Деформації медійного простору вважаємо ознакою домінування у медійному просторі як інструмент утримання панівних позицій правлячими елітами, що узгоджується із розробками А. Грамші [50]. Описані процеси, на

наш погляд, ускладнюють процес формування справедливого соціального договору між владними і підлеглими суб'єктами політико-правової взаємодії, що в подальшому сприяє зростанню соціально-політичної напруженості в українському суспільстві [186; 192].

Наступною наскрізною тенденцією є те, що по мірі зростання політико-правової активності респондентів в інформаційному просторі кількість індикаторів ППС, за якими виявлено статистично значущі відмінності, зменшується: для ПМП – 10 індикаторів, РМП – 6 індикаторів; АМП – 5 індикаторів. Дезактуалізацію одних зв'язків і формування нових, на наш погляд, зумовлюють множинні інтеракції у медійному просторі з іншими користувачами, що сприяє когнітивному опрацюванню інформації. Висновки проілюстровано і обґрунтовано при описі результатів кореляційного аналізу.

На першому етапі дослідження виявлено, що проміжна змінна «Особиста політична участь» впливає на становлення ППС особистості (зокрема на уявлення респондентів). Ця тенденція підтверджена на четвертому етапі. Виходимо з міркування, що мотивація політичної участі детермінує політичну участь людини, тому висновок вважаємо обґрунтованим [104; 210].

Подальший аналіз емпіричних даних подано окремо для пасивних, реактивних, активних МП. Попередньо виокремлено 6 субвибірок, для яких застосовано критерій U-Мана-Вітні для двох незалежних вибірок, здійснено порівняння медіан для пар:

Субвибірка С1 – низька інтенсивність реалізації ПМП / Субвибірка С2 – висока інтенсивність реалізації ПМП. С1: 132 особи (34 юнака, 98 дівчат); С2: 122 респондента (41 юнаків, 81 дівчат).

Субвибірка С3 – низька інтенсивність реалізації РМП / Субвибірка С4 – висока інтенсивність реалізації РМП. С3: 153 респондента (49 юнаків, 104 дівчини); С4: 101 особа (26 юнаків, 75 дівчат).

Субвибірка С5 – низька інтенсивність реалізації АМП / Субвибірка С6 – висока інтенсивність реалізації АМП. С5: 156 осіб (38 юнаків, 118 дівчат);

C6: 98 респондентів (37 юнаків, 61 дівчина).

Для кожної з шести субвибірок для шкал, за якими виокремлено статистично значущу відмінність, виокремлено медіани. У тексті вони позначені таким чином: Me_Індекс (індекс позначає номер субвибірки). Наприклад: Me_1 – медіана субвибірки з низькою інтенсивністю реалізації ПМП.

В результаті застосування статистичних процедур для усіх трьох типів МП виокремлено індикатори ППС, за якими є статистично значущі відмінності. Аналіз подано окремо для кожного типу МП.

Пасивні МП ППЗ. Обрахунок для субвбірок С1 і С2 виявив 10 індикаторів ППС, які статистично значуще відрізняються і специфічно поєднані. Аналіз медіан показав, що для субвбірки С1 існує статистично значуще переважання для індикаторів: «Схвалення авторитаризму», «Зняття відповідальності», «Жорсткість», «Расизм», «Консерватизм».

Шкала «Схвалення авторитаризму», ($p < 0,05$; Me_1=12, Me_2=11). Цей індикатор більше виражений у субвбірці С1. Решта респондентів (С2), тяжіють до більш демократичних способів управління із залученням широкого кола громадян.

Шкала «Зняття відповідальності», ($p < 0,05$; Me_1=18, Me_2=17). Для респондентів субвбірки С1 готовність знімати з себе відповідальності проявлена більше. Для осіб з субвбірки С2 притаманний більш високий рівень особистісної та соціальної відповідальності.

На наш погляд, уникання суспільно значущої інформації можна розглядати як соціальну пасивність, зумовлену відсутністю особистісної готовності респондентів брати відповідальність за суспільно-політичні процеси. Іншою причиною уникання інформації політико-правового змісту є намагання запобігати інформаційному стресу, зумовленому змінами політичного ландшафту, воєнним конфліктом між РФ і України.

Аналіз двох перших настанов дозволяє зробити висновок, що соціальна пасивність у реальному житті проявляється так само і у медійному просторі.

Це стає можливим завдяки униканню соціально значущих тем. Вважаємо, що така особистісна стратегія дозволяє витіснити стресогенну інформацію, яка сприймається як така, що виходить за межі особистісного контролю та впливу особистості (наприклад, революційна зміна влади або війна).

Шкала «Расизм», ($p < 0,05$; $Me_1 = 44$, $Me_2 = 42$). Обидві субвибірки суттєво тяжіють до полюсу расизму. Представники субвибірки С2 більш терпимо ставляться до представників етнічних меншин, поблажливіші до міграційних процесів та більш схильні дотримуватися ідеї про рівність представників різних народів і рас. В умовах інтенсивного творення української політичної нації, яке триває в українському суспільстві, вважаємо тенденції самоізоляції закономірними. Груповий нарцисизм, концентрація представників певної спільноти на власних потребах сприяють самоусвідомленню певної спільноти як окремого своєрідного утворення. На думку П. Горностая усвідомлення «Ми» відбувається через сепарацію від узагальненого «Вони» [48]. Зауважимо, що дискурс самоізолюваності, української державності базується на національному українстві і є протилежним ідеї мультикультурної української державності, яка об'єднує представників різних культур і національностей [102; 108]. Згідно отриманих даних представники студентської спільноти тяжіють до першого варіанту.

Шкала «Жорсткість», ($p < 0,05$; $Me_1 = 100$, $Me_2 = 97$). Отримані данні дозволяють зробити висновок про більшу поміркованість настанови у субвибірці С2. Вважаємо, що такий стан речей є наслідком інтенсивного інформування, яке відбувається при споживанні контенту політико-правового змісту, що створює більш складну картину світу особистості і зумовлює гнучкість у проблемних політико-правових ситуаціях.

Шкала «Консерватизм», ($p < 0,01$; $Me_1 = 100$, $Me_2 = 85$). Аналіз медіан субвбірок дозволяє стверджувати, що респонденти субвбірки С1 налаштовані більш консервативно, ніж особи з субвбірки С2. Дані підтверджують теоретично обґрунтований висновок О. Осадько, яка зазначала важливість політико-правових комунікацій із опонентами, як

умову розширення і когнітивного ускладнення політико-правової картини світу особистості [157].

Отже, для респондентів субвибірки С1 більш проявлені політико-правові настанови, які зумовлюють соціальну пасивність, прагнення зафіксувати сталу політико-правову ситуацію при поєднанні зняття з себе соціальної відповідальності і готовності перекладати її на представників владних суб'єктів, схваленні авторитарних методів управління.

Кореляційний аналіз (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена) дозволив для субвбірок С1, С2 виявити зв'язки і побудувати кореляційну плеяду (Рис. 3.3.1, Рис.3.3.2).

Як видно з Рис. 3.3.1, для С1 в структурі ППС виокремлено дві групи статистично значущих взаємопов'язаних кореляційних зв'язків параметрів ППС: 1) «Соціалізм», «Расизм», «Жорсткість», «Реакційність»; 2) «Ставлення до політиків», «Ставлення до політики», «Схвалення авторитаризму», «Мотивація політичної участі», «Когнітивний блок політичної свідомості». Як бачимо, для субвбірки існує тенденції групування політико-правових настанов.

Для респондентів субвбірки С2 виявлене групування шкал, основане на переважанні показників для індикаторів: «Соціалізм», «Ставлення до політиків», «Ставлення до політики», «Когнітивний блок політичної свідомості», «Мотивація політичної участі». На наш погляд, це свідчить про процес структуризації ППС, зумовлений споживанням контенту політико-правового змісту.

Шкала «Соціалізм», ($p < 0,05$; $Me_1 = 144,5$, $Me_2 = 147$). Обидві субвбірки тяжіють до полюсу капіталізму. Проте для субвбірки С1 ця тенденція притаманна менше. Респонденти субвбірки С2 демонструють більш виражену орієнтацію на приватницьку модель самозабезпечення та капіталістичні цінності. У цьому сенсі особистісна зацікавленість політико-правовими процесами у державі проявляється в більш активному самоінформуванні з політико-правових тем. Саме це, на наш погляд,

дозволяє респондентам планувати та прогнозувати власну активність у динамічних соціальних-політичних умовах.

Щодо ставлення респондентів до політико-правових процесів, у дослідженні вони представлені двома шкалами:

1. Шкала «Ставлення до політиків», ($p < 0,01$, $Me_1 = 2$, $Me_2 = 4$), (методика «Особливості політичної соціалізації», автор Є. Чорний);

2. Шкала «Ставлення до політики» ($p \leq 0,001$, $Me_1 = 2$, $Me_2 = 4$), (методика «Дослідження політичних настанов особистості», автор Г. Бієрбраура). Респонденти з субвибірки С1 з меншою зацікавленістю і інтересом ставляться до політиків, як до активних суб'єктів політико-правового процесу. Натомість, респонденти субвибірки С2 проявляють більш позитивне ставлення та зацікавленість політичними персонами. Аналогічні тенденції зафіксовано щодо політичного процесу, який є інтегральним та охоплює і інші його складові.

Шкала «Когнітивний блок політичної свідомості», ($p \leq 0,001$; $Me_1 = 2$, $Me_2 = 5$). У респондентів субвибірки С2 зафіксовано більш високі показники за цією шкалою, що виглядає закономірно. Читання, перегляд, прослуховування або комбіноване сприймання контенту політико-правового змісту сприяє процесам когнітивної обробки інформації, її співставленню із власними уявленнями, наявними знаннями і призводить до когнітивного ускладнення політичної картини світу особистості. Натомість обмежене споживання сприяє тому, що політична картина світу респондентів із субвибірки С1 більш дифузна, нестійка і, напевне, опирається на міфи, стереотипи та міфологеми щодо суспільно-політичних процесів.

Шкала «Мотивація політичної участі», ($p \leq 0,001$, $Me_1 = 2$, $Me_2 = 4$). Для респондентів субвибірки С2 зафіксовано більш позитивну мотивацію політичної участі.

Для субвибірки С2 виявлено три групи взаємопов'язаних параметрів ППС: 1) «Соціалізм», «Жорсткість», «Расизм», «Реакційність»; 2) «Реакційність». «Расизм»; 3) «Мотивація політичної участі», «Когнітивний

блок політичної свідомості», «Ставлення до політики», «Ставлення до політиків», «Схвалення авторитаризму».

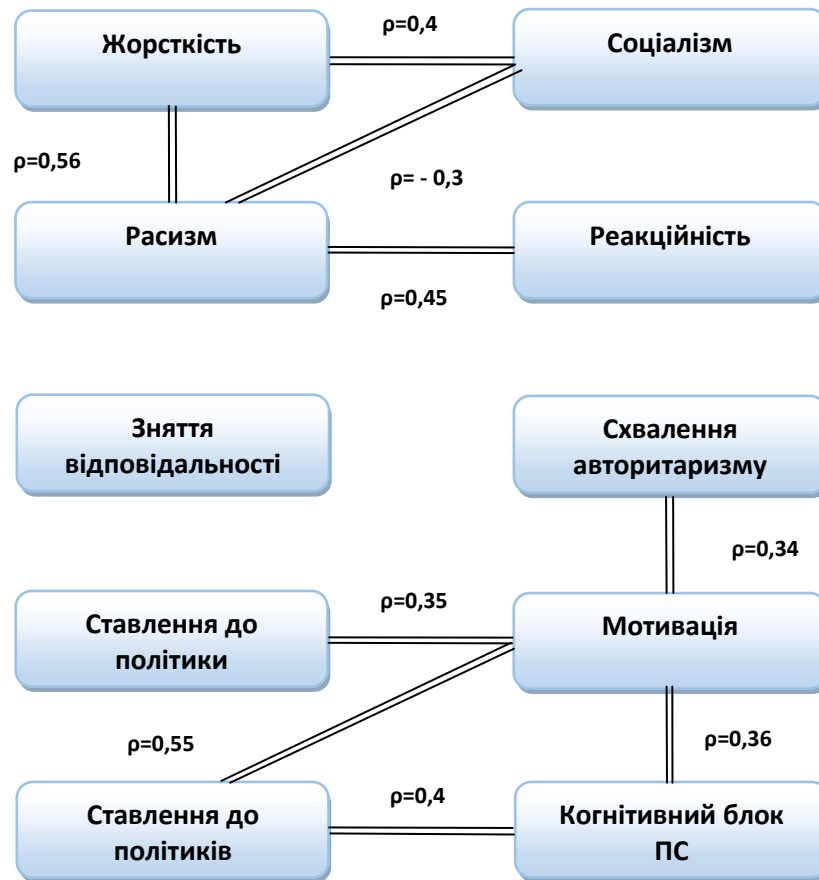

Рис. 3.3.1 Кореляційна плеяда індикаторів ППС у субвибірці С1

Отже, зафіксована дефрагментація групування індикаторів, що поєднувало політико-правові настанови і укрупнення другої групи за рахунок формування зв'язку між ставленням до політиків і до політики. Тобто, студенти з цієї субвибірки розглядають політиків як активних суб'єктів політико-правового процесу, а не виокремлені фігури. Для субвбірок С1 і С2 виявлено тотожні кореляційні зв'язки:

1. «Расизм» – «Реакційність», (С1: $\rho=0,45$, $p \leq 0,001$; С2: $\rho=0,6$, $p \leq 0,001$).
2. «Соціалізм» – «Жорсткість», (С1: $\rho=-0,4$, $p \leq 0,001$; С2: $\rho=-0,31$, $p \leq 0,001$).
3. «Ставлення до політиків» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С1: $\rho=0,4$, $p \leq 0,001$; С2: $\rho=0,45$, $p \leq 0,001$).
4. «Мотивація політичної участі» – «Когнітивний блок політичної

свідомості», (C1: $\rho=0,36$, $p\leq 0,001$; C2: $\rho=0,53$, $p\leq 0,001$).

5. «Мотивація політичної участі» – «Ставлення до політики», (C1: $\rho=0,35$, $p\leq 0,001$; C2: $\rho=0,49$, $p\leq 0,000$).

6. «Мотивація політичної участі» – «Ставлення до політиків», (C1: $\rho=0,55$, $p\leq 0,001$; C2: $\rho=0,65$, $p\leq 0,001$).

Зафіксовано відмінності кореляційних плеяд субвибірок C1, C2.

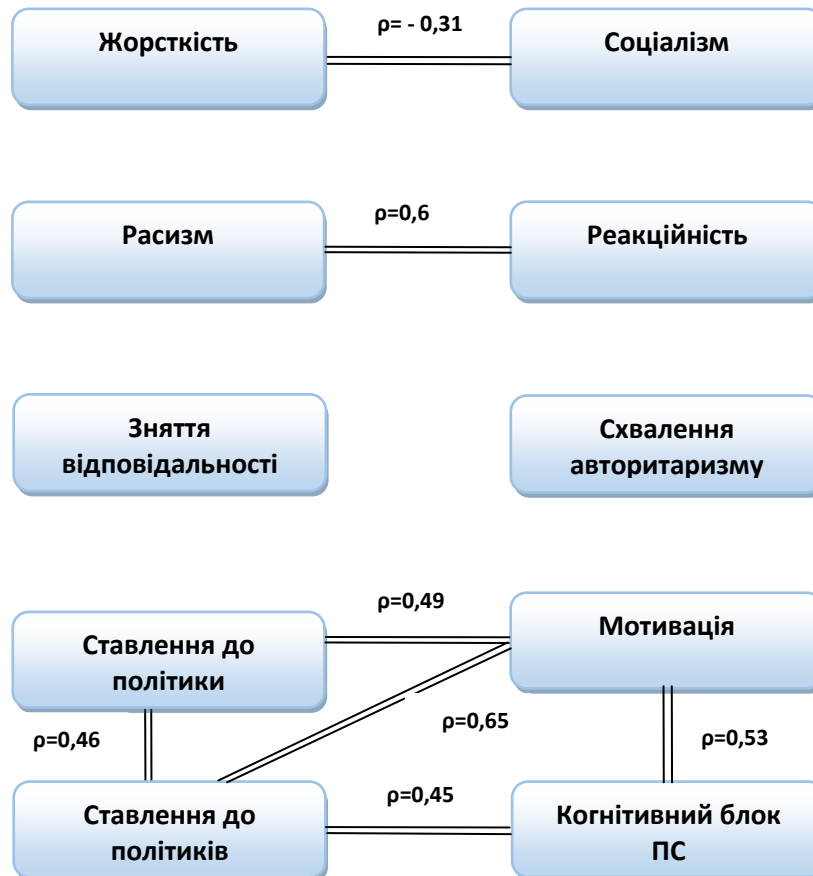

Рис. 3.3.2 Кореляційна плеяда індикаторів ППС у субвибірці C2

Виявлені структурні відмінності знайшли вияв у зв'язках:

7) «Мотивацією політичної участі» - «Схваленням авторитаризму» ($\rho=0,337$, $p\leq 0,001$);

8) «Расизм» - «Жорсткість», ($\rho=0,45$, $p\leq 0,001$; ($\rho=0,258$, $p\leq 0,01$);

9) «Расизм» - «Соціалізм», ($\rho=-0,304$, $p\leq 0,001$, $\rho=-0,16$, $p=0,77$).

По мірі зростання інтенсивності реалізації ПМП, відбувається дефрагментація окремих структурних зв'язків між політико-правовими

настановами. На наш погляд, це зумовлено підвищенням політико-правової компетентності респондентів внаслідок активного споживання тематичного контенту. Натомість формуються нові зв'язки між параметрами ППС, що свідчать про структурування політико-правових уявлень і ставлення до політико-правового процесу.

Згідно отриманих даних, по мірі зростання реалізації ПМП ППЗ відбулася дефрагментація групи зв'язків, яке поєднує політико-правові настанови завдяки дезактуалізації зв'язків між індикаторами: «Расизм» – «Жорсткість», «Расизм» – «Соціалізм». Відзначимо, що індикатор «Зняття відповідальності» у субвибірках С1, С2 не пов'язаний статистично значущими зв'язками з іншими. Це дозволяє припустити, що настанова «Зняття відповідальності» в структурі ППС може бути фовою або детермінованою іншими чинниками. По мірі зростання інтенсивності реалізації ПМП відбувається дезактуалізація зв'язку індикатора «Схвалення авторитаризму» з іншими структурними компонентами ППС.

Відзначимо значущість в структурі ППС політико-правової настанови «Расизм». Вважаємо це наслідком потужних інформаційних кампаній, спрямованих на стратифікацію суспільства України по лініям «Схід» – «Захід», «російськомовні громадяни України»/«україномовні України». Зауважимо, що теза про три сорти українців декілька передвиборчих кампаній поспіль активно використовувалася представниками різних політичних сил, як опція сегментації виборців.

Завдяки подібним маніпулятивним технологіям актуалізується настанова на взаємну стигматизацію, емоційне неприйняття представниками україномовних або російськомовних спільнот. Іншою причиною, що зумовлює важливість настанови «Расизм» вважаємо інтенсивні процеси формування політичної нації, що тривають в Україні. Існує декілька дискурсивних рамок цього діалогу. Перша – «Україна як національна держава», для якої типовими гаслами є: «Україна понад усе!», «Слава нації! Смерть ворогам!». У другій дискурсивній моделі Україна розглядається як

підпорядкована РФ держава-сателіт. У третій дискурсивній моделі Україна є мультикультурою державою, в якій мирно співіснують представники різних національностей, які мають можливість вільного розвитку власних національних культур і мов.

Ще одним фактором значущості настанови «Расизм» вважаємо воєнну агресією РФ щодо України. Події війни (втрата життя або здоров'я близьких; вимушене переселення внаслідок воєнних дій значної кількості осіб; майнові збитки, зумовлені війною) суттєво підвищують емоційну значущість цієї теми. Інтенсивне споживання респондентами С2 контенту політико-правового змісту, можливість читати віртуальні діалоги представників спільнот з інших регіонів сприяє кращому розумінню природи нав'язаної ворожнечі та призводить до дезактуалізації зв'язків індикатора «Расизм» з іншими індикаторами структурних компонентів ППС.

По мірі зростання інтенсивності реалізації ПМП у субвибірці С2 дезактуалізується зв'язок «Мотивація політичної участі» – «Схвалення авторитаризму». Вважаємо це наслідком підвищення обізнаності респондентів. Для політичної участі з'являються причини, не зумовлені потребою зберегти сталу соціально-політичну ситуацію, коли авторитаризм є засобом досягнення гомеостазу соціальної системи.

Натомість у С2 формується структурний зв'язок: «Ставлення до політиків» – «Ставлення до політики», що розглядаємо як ознаку більш глибокого розуміння респондентами субвибірки С2 природи політико-правового процесу. По мірі зростання інтенсивності ПМП ППЗ публічні персони і політико-правовий процес починають сприйматися як цілісні і взаємопов'язані. Виокремлення політиків як значимих фігур у субвибірці С1 розглядаємо як ознаку містифікації владних фігур, що є проявом патерналістичних настанов особистості [166].

Узагальнення отриманих даних дозволяє зробити висновок: для респондентів субвибірки С2 притаманне більш позитивне ставлення до політичного процесу і політиків, як його активних суб'єктів. Сформовані

політико-правові уявлення, позитивне ставлення до суб'єктів політико-правового процесу поєднуються із позитивною мотивацією політичної участі.

Для субвибірки С1 зафіксовано переважання медіан для індикаторів політико-правових настанов: «Схвалення авторитаризму»; «Соціалізм»; «Зняття відповідальності»; «Жорсткість»; «Консерватизм». Всі індикатори є політико-правовими настановами, які можуть зумовлювати соціальну пасивність, прагнення зафіксувати сталу політико-правову ситуацію при поєднанні зняття із себе соціальної відповідальності, готовності перекладати її на представників владних суб'єктів та схвалювати авторитарні методи управління.

Для субвибірки С2 зафіксовано переважання медіан для індикаторів: «Ставлення до політики», «Мотивація політичної участі», «Когнітивний блок політичної свідомості». Така композиція дозволяє зробити висновок про формування більш структурованої політичної картини світу респондентів цієї групи. Нечутливість індикаторів правової підструктури ППС дає підстави говорити про поєднання гіперполітизації і правового нігілізму у представників студентської спільноти.

Отже, для пасивних МП виявлено статистично значущі відмінності для політико-правових настанов, уявлень, ставлення до політико-правової дійсності. Що дозволяє стверджувати про комплексний вплив пасивних МП ППЗ на становлення ППС особистості.

Реактивні МП ППЗ. Зафіксовано специфічне групування індикаторів ППС для субвбірок С3 і С4. Респонденти субвбірки 3 схильні проявляти більш високий рівень політико-правових настанов «Реакційність», «Расизм», «Консерватизм».

Шкала «Реакційність», ($p < 0,05$; $Me_3 = 57$, $Me_4 = 55$). Респонденти субвбірки С3 проявляють більшу реакційність в політико-правовій сфері. Натомість для тих, хто у різний спосіб реагує на контент політико-правового змісту, зафіксовано більшу готовність позитивно сприймати нові і прогресивні способи взаємодії у суспільстві.

Шкала «Консерватизм», ($p < 0,01$; $Me_3 = 100$, $Me_4 = 81$), виявлені тенденції аналогічні попереднім. Респонденти субвибірки С4 налаштовані більш прогресивно.

Шкала «Расизм», ($p < 0,05$; $Me_3 = 44$, $Me_4 = 42$). Респонденти субвибірки С4 більш поблажливо сприймають представників інших національностей і рас. Ризик зміни етнічного ландшафту країни сприймається ними як менш загрозовий і неприйнятний, ніж для респондентів із субвибірки С3.

Вважаємо, що зафіксована комбінація політико-правових настанов у субвибірці С3 призводить до більш обережної поведінки у проблемних політико-правових ситуаціях, зумовлює відсутність бачення перспектив розвитку ситуації, страх невизначеності, ускладненість прогнозування образу майбутнього. Для субвибірки С3 виявлено дві групи пов'язаних параметрів ППС: 1) «Расизм» – «Реакційність» - «Радикалізм»; 2) «Ставлення до політики» – «Мотивація політичної участі» – «Когнітивний блок політичної свідомості» (Рис. 3.3.3).

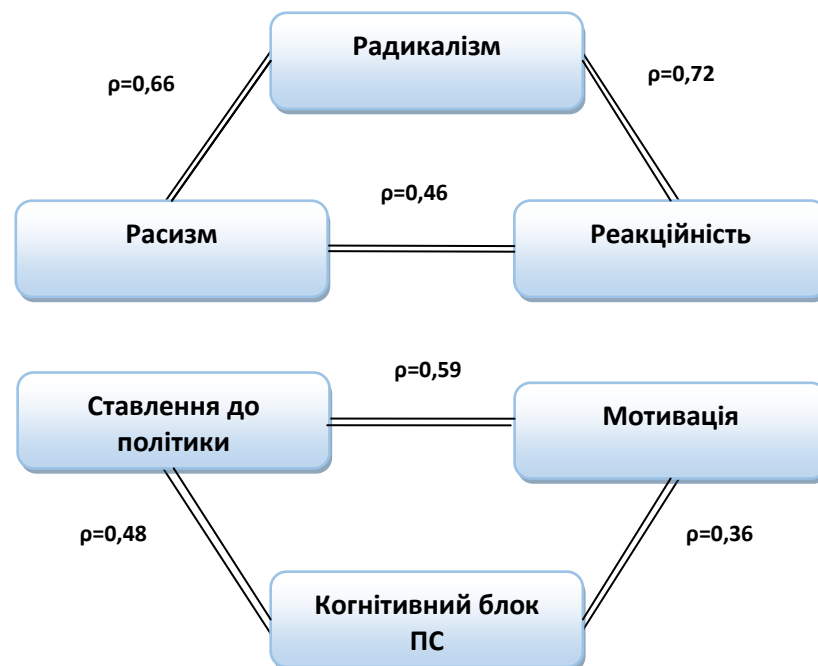

Рис. 3.3.3 Кореляційна плеяда індикаторів ППС у субвибірці С3

Натомість для респондентів субвибірки С4 більше проявлені

індикатори «Ставлення до політики», «Когнітивний блок політичної свідомості», «Мотивація політичної участі». Така конфігурація дозволяє користувачу медіа більш успішно здійснювати прогнозування ситуації, бачити різні варіанти розгортання подій. Висновок ґрунтується на таких даних:

Шкала «Когнітивний блок політичної свідомості», ($p \leq 0,001$; $Me_3=3$, $Me_4=4$). Позитивні уявлення, ставлення респондентів субвибірки С4 ґрунтуються на досвіді аналізу, аналітичної обробки, комунікативного опрацювання медійного контенту політико-правового змісту з іншими людьми. В процесі обговорення і обстоювання позиції відбувається «кристалізація» політико-правових уявлень за рахунок добору нової інформації, побудови аргументації.

Шкала «Ставлення до політики», ($p \leq 0,001$; $Me_3=2$, $Me_4=4$). Респонденти, що увійшли в субвибірку С4 ставляться більш позитивно до політики, як до сфери політичного буття і мають більш виражену позитивну мотивацію політичної участі («Мотивація політичної участі»; $p \leq 0,001$, $Me_3=2$, $Me_4=4$).

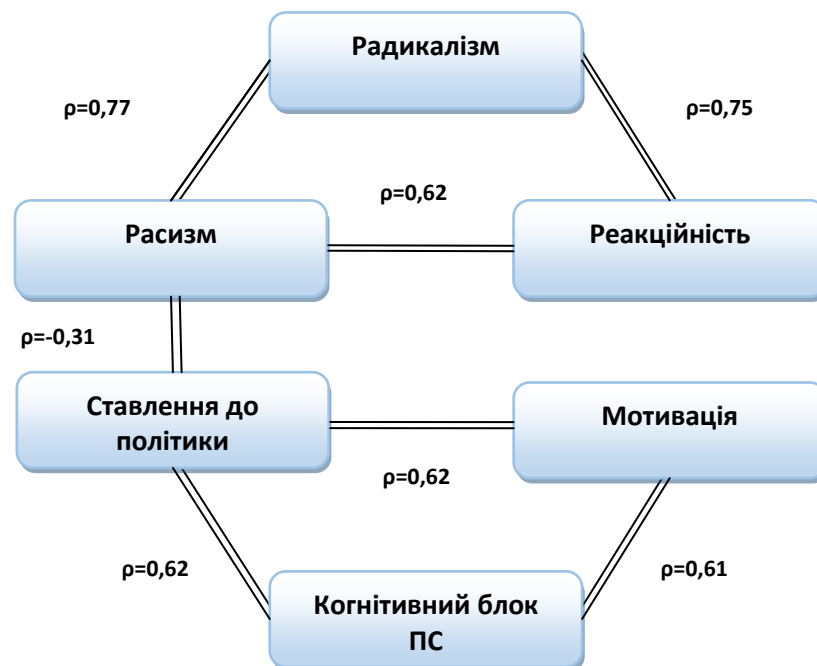

Рис. 3.3.4 Кореляційна плеяда індикаторів ППС у субвибірці С4

Для субвибірки С4 в кореляційній плеяді виявлено дві групи індикаторів: «Расизм» – «Жорсткість»; «Ставлення до політики» – «Мотивація політичної участі» – «Когнітивний блок політичної свідомості» (див. Рис.3.3.4).

Констатуємо формування зв'язку між індикаторами «Расизм» і «Ставлення до політики», завдяки чому відбувається злиття двох груп індикаторів в одну. Вважаємо це наслідком агресивно інформаційної кампаній, спрямованих на розділення мешканців України за регіональною і мовною ознакою (Схід, Захід).

В процесі обговорення емоційно заряджених політико-правових тем у медійному просторі відбуваються процеси групової поляризації. Найбільш поширеними засобами, спрямованими на актуалізацію громадянського протистояння є: мова ворожнечі, «тролі», «боти», фейки, вірусні кампанії по розповсюдженню провокативного контенту, психологічні практики розгортання громадянського протистояння [141; 234].

Для субвбірок С3, С4 виявлено тотожні кореляційні зв'язки:

1. «Расизм» – «Реакційність»; (С3: $\rho=0,46$, $p\leq 0,001$; С4: $\rho=0,6$, $p\leq 0,001$);
2. «Реакційність» – «Радикалізм», (С3: $\rho=0,72$, $p\leq 0,001$; С4: $\rho=0,75$, $p\leq 0,001$);
3. «Расизм» – «Радикалізм», (С3: $\rho=0,66$, $p\leq 0,001$; С4: $\rho=0,77$, $p\leq 0,001$);
4. «Ставлення до політики» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С3: $\rho=0,48$, $p\leq 0,001$; С4: $\rho=0,62$, $p\leq 0,001$);
5. «Ставлення до політики» – «Мотивація політичної участі», (С3: $\rho=0,59$, $p\leq 0,001$; С4: $\rho=0,62$, $p\leq 0,001$);
6. «Мотивація політичної участі» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С3: $\rho=0,36$, $p\leq 0,001$; С4: $\rho=0,61$, $p\leq 0,001$);

Відмінністю від кореляційних плеяд С3, С4 є наявність зв'язку «Расизм» – «Ставлення до політики» для С4; ($\rho=-0,3$, $p< 0,05$) і відсутність цього зв'язку для С3 ($\rho=0,116$, $p=0,156$). Решта зв'язків у субвбірках С3, С4 мають тотожну структуру.

Отже, для РМП, як і для ПМП, зафіксовані тенденції структуризація ППС по мірі зростання інтенсивності реалізації МП. Отримані показники дозволяють стверджувати, що інтенсивна реалізація РМП сприяє більшій поміркованості, гнучкості сприймання політико-правової дійсності. На наш погляд, це зумовлено більшою поінформованістю і структурованими уявленнями про політико-правову дійсність. Позитивне ставлення, сформовані уявлення позитивно корелюють із мотивацією політичної участі. Вважаємо, що інтенсифікація становлення ППС при реалізації РМП відбувається завдяки множинним комунікаціям з іншими учасниками медійного простору (у тому числі із опонентами). Завдяки чому відбувається тестування політико-правової інформації, розгляд різних аспектів поточної ситуації, обговорення альтернативних сценаріїв розвитку подій, пошуку аргументів і контраргументів при комунікації з політичними опонентами. Внаслідок описаних процесів відбувається структуризація політико-правової картини світу респондентів із субвибірки С4. Також це сприяє відреагуванню негативних емоцій і почуттів щодо політико-правових подій і процесів, що призводить до більш поміркованих проявів реакційності, радикалізму у реальному житті. У той же час, активна реалізація РМП призводить до актуалізації настанови «Расизм». Вважаємо це наслідком групової поляризації, яка відбувається в процесі медійних комунікацій.

Для *активних МП ППЗ*, а саме субвибірки С6, виявлено групу поєднаних індикаторів ППС: «Ставлення до політики», «Когнітивний блок політичної свідомості», «Мотивація політичної участі». На наш погляд, це свідчить про те, що активна реалізація АМП призводить до більш раціональних, усвідомлених і взаємоузгоджених політико-правових уявлень і ставлень щодо політико-правової дійсності, які взаємоузгоджені з позитивною мотивацією політичної участі (Рис. 3.3.6). У субвибірці С5, окрім подібної фракції, виявлена кореляція політико-правових настанов «Расизм» і «Жорсткість» (Рис. 3.3.5), що може призводити до більш конфліктної комунікації в політико-правових ситуаціях у медійному просторі

або у реальному житті: «Расизм», ($p < 0,05$; $Me_5=44$, $Me_6=42$); «Жорстокість», ($p < 0,01$; $Me_5=100$, $Me_6=96$). Можна стверджувати, що для респондентів цієї субвибірки прояви жорстокості щодо представників інших етнічних груп будуть раціоналізуватися і виправдовуватися, регулювати ситуативну поведінку в політико-правових ситуаціях.

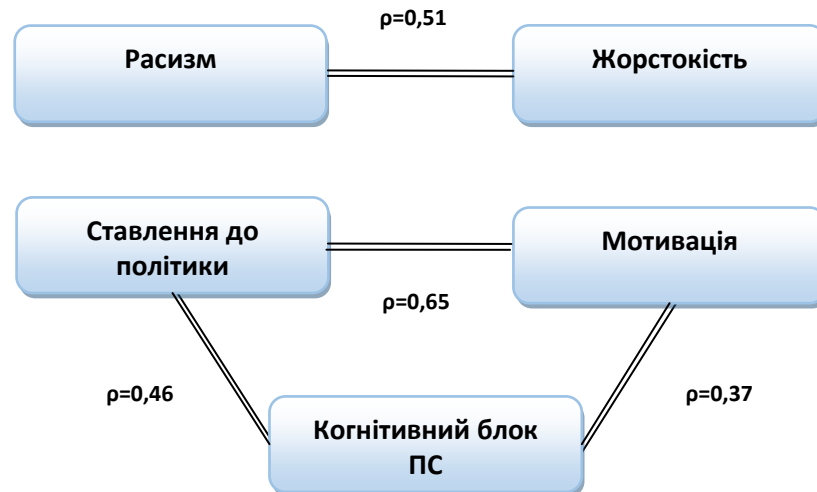

Рис. 3.3.5 Кореляційна плеяда індикаторів ППС у субвибірці С5

Для субвибірки С6 виявлено групування індикаторів ППС: «Ставлення до політики», «Когнітивний блок політичної свідомості», «Мотивація політичної участі». Отримано наступні показники:

«Ставлення до політики», ($p \leq 0,001$; $Me_5=2$, $Me_6=4$);

«Когнітивний блок ПС», ($p \leq 0,001$; $Me_5=3$, $Me_6=4$);

«Мотивація політичної участі», ($p \leq 0,001$, $Me_5=2$, $Me_6=4$). Тенденції

та причини такого групування вважаємо подібними тим, що описані для ПМП, РМП ППЗ.

Для АМП ППЗ (субвибірки С5, С6) зафіксована подібність кореляційних зв'язків:

1. «Ставлення до політики» – «Мотивація політичної участі», (С5: $\rho=0,65$, $p \leq 0,001$; С6: $\rho=0,69$, $p \leq 0,001$).

2. «Ставлення до політики» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С5: $\rho=0,46$, $p \leq 0,001$; С6: $\rho=0,57$, $p \leq 0,001$).

3. «Мотивація політичної участі» – «Когнітивний блок політичної

свідомості», (C5: $\rho=0,37$, $p\leq 0,001$; C6: $\rho=0,54$, $p\leq 0,001$).

Виявлена відмінність кореляційних плеяд субвибірок C5, C6: «Расизм» – «Жорсткість», (C5: $\rho=0,5$, $p\leq 0,001$; C6: $\rho=-0,273$, $p\leq 0,01$).

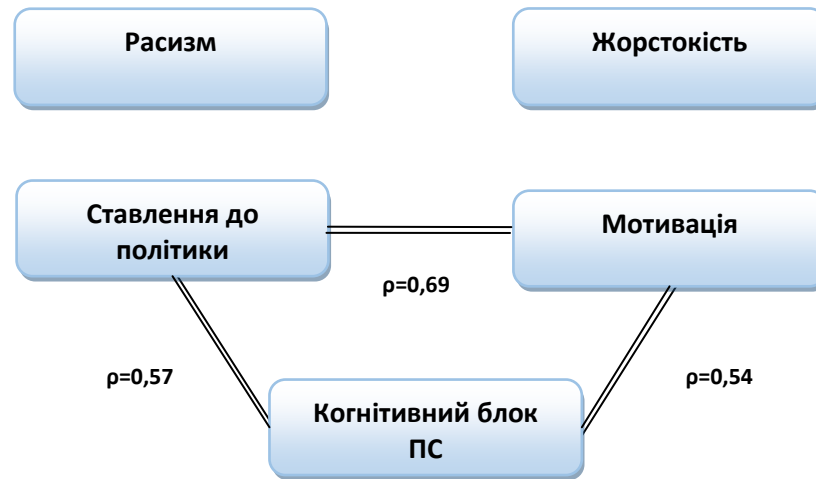

Рис. 3.3.6 Кореляційна плеяда індикаторів ППС у субвибірці С6

Наступний крок здійснено для констатації відмінностей структурних компонентів ППС у респондентів з низьким рівнем реалізації МП ППЗ і тих, хто часто і постійно реалізує будь-який тип МП.

Для чого вибіркова сукупність II сегментована таким чином:

- 1) субвибірка S1: респонденти, які часто або постійно реалізують АМП ППЗ (98 респондентів);
- 2) субвибірка S2: респонденти, які часто або постійно реалізують РМП ППЗ. (32 респондента);
- 3) субвибірка S3: респондентів, які на часто або постійно реалізують ПМП ППЗ (30 респондентів);
- 4) субвибірка S4: решта респондентів (94 респондента).

Для перевірки статистично значущих відмінностей змісту ППС респондентів, що включені у ці субвибірки, застосовано критерій Н-Краскела-Воліса для К-незалежних вибірок. Виявлено, що між цими вибірками існують статистично значущі відмінності для наступних параметрів ППС:

- 1) «Мотивація політичної участі» ($p\leq 0,001$);
- 2) «Ставлення до політики» ($p\leq 0,001$);

3) «Когнітивний блок політичної свідомості» ($p \leq 0,001$);

4) «Консерватизм» ($p < 0,05$).

Отже, для даного способу сегментації вибіркової сукупності II виявлено тенденції, тотожні виявленим при попередньому способі. Застосування декількох способів підтвердження емпіричних висновків для вибіркової сукупності II дозволяє підвищити їх внутрішню валідність і надійність.

Таким чином, для респондентів, які комбінують різні типи МП ППЗ або різняться за параметром «Інтенсивність реалізації МП ППЗ» виявлено статистично значущі відмінності структурної організації ППС, що дозволяє зробити висновок про комплексний вплив МП ППЗ всіх типів на політико-правові уявлення, настанови та ставлення респондентів, а також на мотивацію їх політичної участі (Додаток К).

Щодо процесуальності становлення ППС визначено, що по мірі зростання інтенсивності реалізації МП ППЗ відбувається дефрагментація зв'язків, що поєднують політико-правові настанови на політичну активність респондентів, «Схвалення авторитаризму», «Соціалізм», «Расизм», «Реакційність», «Жорсткість», «Консерватизм». Натомість відбувається укрупнення груп зв'язків, в яких поєднуються індикатори уявлень, мотивації політичної участі, ставлення респондентів до політико-правового процесу. Вважаємо, що процеси структуризації ППС відбувається внаслідок множинних інтеракцій між учасниками медійного простору. В процесі медійної комунікації користувачі ознайомлюються із політико-правовими позиціями опонентів, відшуковують аргументи і контраргументи для відстоювання власної політико-правової позиції. Для цього у разі потреби здійснюється аналіз додаткової інформації з різних джерел, внаслідок чого підвищується політико-правова компетентність.

Для субвбірок з високим рівнем реалізації всіх типів МП ППЗ більше проявлені політико-правові уявлення, позитивне ставлення до суб'єктів політико-правового процесу, що взаємопов'язані з позитивною мотивацією

політичної участі. Політико-правова настанова «Консерватизм» більш виражена у субвибірках з низьким рівнем реалізації всіх типів МП ППЗ. Вона відображає схильність людини відстоювати сталі моделі суспільного розвитку. Причиною консервативності вважаємо складність прогнозування політико-правових процесів через обмеженість інформації і політико-правових компетенцій, необхідних для аналізу і прогнозування можливих сценаріїв у політико-правовій сфері.

3.4. Тренінг підвищення компетентності молоді щодо реалізації медіапрактик політико-правового змісту

П'ятий етап присвячено розробці і апробації тренінгової програми, спрямованої на підвищення компетентності студентів щодо реалізації медіапрактик політико-правового змісту. Потреба в розробці і проведенні даного тренінгу зумовлена низьким усвідомленням студентами маніпуляцій у медійному просторі, що було виявлено на першому етапі дослідження. Несформованість навичок критичного мислення при споживанні інформації, а також вразливість щодо маніпулювання свідомістю в медійному просторі є чинниками інформаційної вразливості і низького рівню політико-правової компетентності молоді. Зазначимо, що використання тренінгових впливів для інтенсифікації процесів політико-правової соціалізації молоді є досить поширеним [40; 71; 165; 195; 203; 208; 222; 223]. Про дієвість тренінгових програм задля підвищення компетентності студентів щодо медійної політико-правової комунікації повідомлено і під час глибинних інтерв'ю: «Я використовую різні джерела інформації, здебільш Інтернет. На самому початку інформаційної війни у нас в університеті був тренінг. Після нього я стала по іншому сприймати контент: почала читала зарубіжні засоби масової інформації, отримувала інформацію з різних джерел і типів медіа. А потім співставляю її між собою. Намагаюся перевіряти новини на фейковість», (студентка 4 курсу, спеціальність «Практична психологія»).

Виходячи з цієї мети визначено *завдання тренінгу*:

- 1) ознайомити учасників тренінгу зі знаннями щодо стратегії маніпулювання свідомістю в медійному просторі; принципів критичного мислення при оперуванні контентом політико-правового змісту; особливості застосування МП ППЗ у медійному просторі.
- 2) застосувати отримані знання при аналізі медійного контенту політико-правового змісту під час практичних вправ;
- 3) узагальнити набутий досвід, сформувати готовність застосовувати набуті вміння в ситуаціях політико-правової медійної комунікації.

Цільова аудиторія: студенти ЗВО.

Теоретичні засади застосування тренінгу як засобу підвищення компетентності особистості в певній галузі обґрунтовано у роботах І. Вачкова, В. Духневича, К. Мілютіної, Л. Петровської та інших авторів. В галузі підвищення політико-правової компетентності особистості про успішне застосування описано у роботах І. Остапенко, О. Скар, тренінгу як засобу підвищення молоді щодо політико-правових компетентності Виокремлено наступні підходи при підготовці і проведенні тренінгу:

- 1) біхевіористичний підхід, при якому вміння, навички закріплюються завдяки позитивним підкріпленням успішних дій, і нейтралізації таких проявів поведінки, які є небажаними або деструктивними;
- 2) тренінг як поєднання когнітивного і поведінкового компонентів при набутті певних компетенцій. При цьому підході учасники опановують нові знання з наступним практичним застосуванням на навчальних прикладах;
- 3) тренінг як цілеспрямована тренерська модерація процесу творчого пошуку учасниками відповідей на проблемні запитання з досліджуваної тематики;
- 4) тренінг як процес набуття суб'єктності при розв'язанні завдань в умовах невизначеності і непередбачуваності. [71, 187, 210].

При цьому ми враховували загальновідому концепцію, згідно якої процес опанування компетенціями має етапність: 1) неусвідомлене незнання і

невміння; 2) усвідомлене незнання і не вміння; 3) свідоме опанування знаннями і вміннями, які складають сукупність навички; 4) опанування комплексного застосування сукупності мікронавичок як неперервної послідовності; 5) регулярне практикування і автоматизація навичок; 5) неусвідомлене знання і рутинізоване практикування навичок [210].

Зауважимо, що кожен з названих вище підходів має переваги і обмеження. При підготовці тренінгової програми нами застосовано другий. Інформаційні блоки подавалися з обов'язковим поєднанням практичної апробації при роботі із медійним контентом політико-правового змісту. У кожному наступному блоці заплановано практичне застосування знань і вмінь попереднього етапу. Такий підхід дозволяє інтегрувати штучно сегментовану поведінку у неперервну цілісність.

Аналіз наукових джерел дозволив виокремити смислові блоки, опанування якими визначає компетентність студентів щодо політико-правової медійної компетентності: 1) знання щодо особливостей пасивних, реактивних, активних МП ППЗ; вміння реалізовувати комплексну стратегію створення і популяризації контенту задля виконання визначених політико-правових цілей; 2) знання щодо стратегій маніпулювання свідомістю та вміння їх ідентифікувати; 3) знання та навички критичного мислення.

Процес підготовки тренінгової програми містив етапи:

1. Підготовка і експертне обговорення програми тренінгу.
2. Формування, експертна оцінка, уточнення бланку опитування моделюючого етапу.
3. Проведення тренінгу в експериментальній групі і циклу лекцій на тему «Негативні явища в політико-правовій сфері» в плацебо-групі.
4. Цикл замірів параметрів залежної змінної до початку тренінгу і через дві тижні після його проведення завершення.
5. Статистична обробка отриманих даних. Для порівняння експериментальної, контрольної, «плацебо»-групи застосовано критерій Н-Краскела-Воліса для К-незв'язаних вибірок. Для порівняння динаміки

структурних компонентів ППС в експериментальній групі застосовано параметр Т-Вілкоксона для двох зв'язаних вибірок.

6. Формулювання висновків щодо ефективності тренінгової програми.

Для перевірки ефективності тренінгової програми сформовано контрольну, експериментальну і «плацебо» групи. В експериментальній групі проведено тренінг. В «плацебо»-групі поведено цикл лекцій на тему «Негативні явища в політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту». В контрольній не було здійснено жодних впливів. Контроль залежної змінних в усіх групах здійснено двічі у один і той же часовий проміжок. Перший замір проведено до початку експериментальних впливів (вересень 2018); другий замір відбувся через два тижні після завершення (початок жовтня 2018).

Щодо змістовного наповнення тренінгової програми, за потреби окремі смислові блоки можуть бути подані у вигляді тематичних семінарів в рамках навчальної активності, спрямованої на підвищення медійної, політико-правової компетентності студентів. Для проведення потрібно наступне технічне обладнання і матеріали: фліп-чарт, мультимедійний проектор, папір для фліп-чарту, маркери, кольорові стікери, аркуші паперу, олівці, фломастери (A1, A4). Презентацію програми тренінгу, інформаційних блоків доречно здійснювати при використанні мультимедійних презентацій (поєднання візуального, аудіального каналів сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу).

Структура тренінгу підвищення компетентності у сфері політико-правових комунікацій у медійному просторі.

1. *Знайомство.* Представлення ведучих. Презентація програми тренінгу. Ознайомлення з очікуваннями та побажання учасників. Вхідне тестування. Завдання етапу: 1) налагодити конструктивну взаємодію у групі; 2) з'ясувати очікування учасників щодо тренінгу, узгодити їх із заявленими в програмі цілями.

На даному етапі доречно використовувати вправи-«льодоколи», спрямовані на емоційне самовідкриття, налагодження емоційних контактів, інтенсифікації процесів групової динаміки [209]. Озвучення очікувань та побажань здійснюється за допомогою кольорових стікерів (учасникам пропонується записати та прикріпити їх у визначеному місті). Аналіз очікувань дозволяє з'ясувати освітні, інформаційні, емоційні потреби групи. У разі потреби окремі смислові блоки можуть бути розширені.

Часова тривалість блоку: 30 хвилин.

2. *Актуалізація емоційно-чуттєвого досвіду* відбувається завдяки демонстрації сюжету з політичного ток-шоу. Під час проведення моделюючого етапу нами був використаний мультиплікаційний фільм «Конфликт. Спички» [128]. Сюжет обрано виходячи з потреби обговорення впливу медійного контенту щодо актуальної політико-правової ситуації в Україні. У процесі обговорення сюжету ведучий пропонує учасникам (за бажанням) надати зворотній зв'язок щодо емоцій і почуттів, які виникли під час перегляду сюжету, зафіксувати їх відмінність до початку перегляду і після нього. Важливих аспектів рефлексивного обговорення визначені запитання, які дозволяють учасникам тренінгу ідентифікувати наступні аспекти:

- звичні способи реагування на контент політико-правового змісту;
- способи перевірки достовірності отриманої інформації (що стосується критичного мислення);
- можлива мета демонстрації сюжету у медійному просторі;
- використані у сюжеті засоби впливу на споживача контенту, засоби і прийоми маніпулятивного впливу тощо.

Моделювання й обговорення природної ситуації сприяє процесам рефлексивного усвідомлення учасниками зон власної інформаційної, емоційної вразливості. В подальшому розуміння зон незнання і невміння дозволяє учасникам перевести їх у ранг усвідомленого, уточнити запит щодо тренінгової програми. Блок спрямовано на підвищення мотивації щодо

практичних завдань, які будуть запропоновані далі.

Часова тривалість блоку: 25 хвилин.

3. Інформаційний блок I. Презентація «Стратегії впливу на свідомість особистості у політико-правовій сфері». Метою блоку є ознайомлення учасників з інформацією щодо стратегій впливу (у тому числі і маніпулятивного) на когнітивну, емоційну, мотиваційну, поведінкову сфери особистості (перший розділ, параграф 1.2). Інформацію під час тренінгу представлено у вигляді мультимедійної презентації. Вважаємо важливим супроводжувати доповідь демонстрацією фрагментів текстових повідомлень, відео-, аудіо-сюжетів політико-правового змісту. Після презентації учасникам пропонується взяти участь в обговоренні презентованого матеріалу. Інформаційні блоки 2, 3 побудовано за цією ж схемою.

Часова тривалість блоку: 20 хвилин.

4. Відпрацювання вмінь ідентифікації епізодів маніпулятивного впливу на свідомість у медійній політико-правовій комунікації. Метою даного етапу є відпрацювання вмінь, практичне застосування знань інформаційного блоку 1. Для чого тренінгова група сегментується на 4 підгрупи будь-яким зручним для ведучого способом. Учасникам демонструється відеосюжет політико-правового змісту (політична реклама, ток-шоу тощо). Після перегляду підгрупам запропоновано ідентифікувати прийоми і засоби впливу на когнітивну, емоційну, поведінкову, мотиваційну сфери (для кожної з підгруп пропонується одна з названих сфер). Результати групового мозкового штурму фіксуються на аркуші паперу. В подальшому один з учасників підгрупи презентує їх для решти. Обговорення почутого в групі, доповнення тренера дозволяють узагальнити результати групової роботи.

Часова тривалість блоку: 60 хвилин. На роботу в підгрупах – 10-12 хвилин. Презентація і обговорення результатів кожної з підгруп - до 10 хвили

5. Інформаційний блок II. Презентація «Особливості застосування пасивних, реактивних, активних медіапрактик в політико-правовій медійній комунікації». Метою блоку є ознайомлення учасників з інформацією,

демонстрація найбільш типових прикладів застосування пасивних, реактивних, активних МП у політико-правовій сфері. Інформація презентована у вигляді презентації, опис і приклади наведено у параграфах 1.3, 3.2.

Часова тривалість блоку: 20 хвилин.

6. Робота у малих групах. Група розподіляється на три підгрупи. В процесі групової роботи учасникам запропоновано навести приклади пасивних, активних, реактивних МП ППЗ, обговорити можливу мету їхнього застосування в політико-правовій сфері. Результати мозкового штурму фіксуються на аркуші паперу, потім презентуються решті. Обговорення і доповнення ведучого та інших учасників групи дозволяють включити всіх в контекст обговорюваного матеріалу, сприяють фіксації уваги на темі.

7. Інформаційний блок 3. Презентація «Навички критичного мислення при роботі з контентом політико-правового змісту». Обговорення, відповіді на запитання. Часова тривалість блоку: 20 хвилин.

8. Відпрацювання вмінь критичного мислення при споживанні контенту політико-правового змісту. Метою етапу є інтегроване поєднання вмінь ідентифікації маніпулятивних впливів і критичного мислення. Тренер пропонує проаналізувати декілька інформаційних повідомлень та надати висновок щодо їх достовірності, наявності маніпуляцій тощо.

В режимі мозкового штурму обговорюються і фіксуються етапи перевірки і аналізу отриманої інформації. За наявності інтернет-мережі та необхідних технічних засобів, учасникам пропонується індивідуально здійснити перевірити отриману інформації на достовірність, проаналізувати щодо наявності маніпулятивних впливів на когнітивну, емоційну, поведінкову, мотиваційну сфери особистості та визначити МП ППЗ, можливих при оперуванні з інформаційним повідомленням.

Часова тривалість блоку: 30 хвилин.

9. Індивідуальна робота. Арт-терапевтичний малюнок «Я, медіа і держава». Метою етапу є рефлексивне усвідомлення учасниками власних

стратегій оперування інформацією політико-правового змісту у медійному просторі. Учасникам тренінгу запропоновано художньо зобразити власну взаємодію із медіа в контексті політико-правової комунікації. Робота будується за принципом проєктивного малюнку. Після створення арт-продукту учасникам пропонується обговорити в парах процес роботи. Дана вправа, на наш погляд сприяє запуску рефлексії щодо обговорюваної теми.

Часова тривалість блоку: 30 хвилин (15 хвилин відведено на створення малюнку, 15 хвилин на обговорення у парах).

10. *Групова робота. Створення групового колажу «Ми, медіа і держава».* Зауважимо, що в рамках однієї тренінгової групи доречно або одноосібне виконання проєктивного малюнку «Я, медіа і держава», або створення групового колажу. У першому випадку роботу спрямовану на індивідуальну, рефлексивну інтроспекцію учасником стилів власної поведінки і політико-правової комунікації у медійному просторі. У випадку виконання групового колажу робота спрямована на виявлення стилів політико-правової взаємодії в рамках певної навчальної групи або студентського середовища ЗВО. Після виконання роботи підгрупи презентують результати роботи, розповідають при зображенні візуальні образи, процес роботи тощо. Переваги методики, процедури проведення і підходи до аналізу описані в публікації за посиланням [149].

Часова тривалість блоку: 45 хвилин (20 хвилин відведено на створення малюнку, 25 - на обговорення процесу роботи).

11. *Мозковий штурм на тему «Як створити власне інформаційне повідомлення?».* Метою етапу є актуалізації суб'єктної позиції окремого учасника або студентської спільноти щодо політико-правових тем, яка реалізується завдяки реалізації МП ППЗ. Вправа проводиться в режимі групового обговорення.

12. *Підведення підсумків.* Метою етапу є узагальнення отриманих знань, узгодження сформованих учасниками очікувань і отриманого під час тренінгу знань і навичок. Зворотній зв'язок учасників щодо отриманої

інформації, процесу та емоційного стану.

Організація моделюючого етапу. З метою ідентифікації моделюючого впливу тренінгу було сформовано три незалежні вибірки, кількісні параметри описано в параграфі «Обґрунтування вибірки». «Група 1» була експериментальною. Для студентів цієї групи було проведено соціально-психологічний тренінг.

Таблиця 3.4.1

Перевірка однорідності контрольної, експериментальної, плацебо груп

	Медіанний тест		
	ПМП_1	РМП_1	АМП_1
N	33	33	33
Median	13,00	8,00	14,00
Chi-Square	4,296(a)	3,218(b)	3,110(b)
Df	2	2	2
Asymp. Sig.	0,117	0,200	0,211
	Критерій U-Краскела-Воліса		
	ПМП_1	РМП_1	АМП_1
Chi-Square	3,598	5,390	4,281
Df	2	2	2
Asymp. Sig.	0,165	0,068	0,118

Примітка. У таблиці використані позначення: ПМП_1 - пасивні МП (перший зріз); РМП_1 - реактивні МП (перший зріз); АМП_1 - активні МП (перший зріз).

«Група 2» сформована для виокремлення плацебо-ефекту (проведено цикл лекцій на тему «Негативні явища в політико-правовій сфері в умовах воєнного конфлікту»). «Група 3» була контрольною, до неї не застосовувалося жодних впливів.

З метою перевірки еквівалентності груп застосовано медіанний тест, критерій U-Краскела-Воліса. Отримані показники свідчать про однорідність сформованих груп для пасивних, реактивних, активних МП ППЗ, що надало можливість здійснювати моделюючий і плацебо-вплив для подальшого з'ясування ефективності тренінгової програми (Табл. 3.4.1).

У подальшому моделюючий етап здійснювався за такою схемою:

1) попередній дотренінговий замір досліджуваних параметрів (МП ППЗ, показники медіакомпетентності респондентів).

2) проведення соціально-психологічного тренінгу для експериментальної групи. Для плацебо-групи - проведення циклу лекцій на тему «Негативні явища у політико-правовій сфері»;

3) через два тижні після здійснення моделюючого впливу проведено повторний замір обраних досліджуваних параметрів (інтенсивність реалізації МП ППЗ).

Таблиця 3.4.2

Динаміка залежних змінних на моделюючому етапі

Експериментальна група			
	ПМП_2 – ПМП_1	РМП_2 – РМП_1	АМП_2 – АМП_1
Z	-2,012(a)	-1,294(a)	-2,209(a)
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,044	0,196	0,027
Плацебо-група			
	ПМП_2 – ПМП_1	РМП_2 – РМП_1	АМП_2 – АМП_1
Z	-,406(a)	-,184(b)	-,531(a)
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,684	0,854	0,595
Контрольна група			
	ПМП_2 – ПМП_1	РМП_2 – РМП_1	АМП_2 – АМП_1
Z	-1,723(a)	-,549(b)	-,852(b)
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,085	0,583	0,394

Примітка. У таблиці використані позначення: ПМП_1 - пасивні МП (перший зріз); РМП_1 - реактивні МП (перший зріз); АМП_1 - активні МП (перший зріз); ПМП_2 - пасивні МП (другий зріз); РМП_2 - реактивні МП (другий зріз); АМП_2 - активні МП (другий зріз).

Для порівняння динаміки залежних змінних обрано критерій Вілкоксона. Ці результати відображено у Таблиці 3.4.2. В експериментальній групі ідентифіковано статистично значущі відмінності для пасивних, активних МП ППЗ. Натомість, для контрольної і «плацебо» груп таких відмінностей не виявлено.

Отримані данні дають підстави констатувати ефективність тренінгової програми для підвищення інтенсивності реалізації пасивних, активних МП. Зауважимо, що згідно виявлених тенденцій (розділі 3.3) підвищення

медіаактивності особи та інтенсивності реалізації МП ППЗ здійснює вплив на всі структурні компоненти ППС. Це дозволяє говорити про доречність подальшого проведення тренінгу в рамках комплексних освітніх програм, спрямованих на підвищення медійної, політико-правової компетентності студентів. Згідно доктрини інформаційної безпеки України (Указ президента України № 47/2017) така освітня діяльність сприятиме підвищенню інформаційної суб'єктності молоді та держави в цілому.

Висновки до третього розділу

Втілене емпіричне дослідження дозволило реалізувати поставлену мету та виокремити соціально-психологічні особливості впливу МП ППЗ на становлення ППС студентів. Застосування якісних методів дослідження дозволило виокремити та описати пасивні, реактивні, активні МП ППЗ, що реалізують студенти в сучасних умовах. Для їх стереотипізованої медіа-поведінки притаманні: високий рівень залучення у медійні комунікації; мультимержевість; низький рівень усвідомлення маніпулятивних впливів у медійних політико-правових комунікаціях. Сукупно це зумовлює високу інформаційну вразливість молоді.

Процедури факторного аналізу виявили сталі канали політико-правового інформування студентів та їхньої довіри до них. Медіа для студентів розподіляються на дві групи: ЗМК (телебачення, радіо, газети і офіційні Інтернет-ресурси органів влади) та соціальні медіа (соціальні мережі, тематичні інтернет-сайти). Розподіл на групи зумовлено паритетністю комунікації; наближеністю медіа-джерела до владних суб'єктів; можливістю надавати безпосередній зворотній зв'язок, впливати на змістовне наповнення медійного ресурсу; можливість реалізовувати медіапрактик всіх типів.

Студенти схильні більш довіряти інформації, отриманій при реалізації реактивних, активних медіапрактик (що притаманне соціальним медіа). На

меншу довіру заслуговує інформація, отримана при реалізації пасивних МППЗ (мас-медіа).

В результаті квазі-експерименту доведено комбінаторний вплив медіапрактик МП ППЗ на всі структурні компоненти ППС: настанови ($p \leq 0,01$), уявлення ($p \leq 0,001$), ставлення ($p \leq 0,001$), а також на мотивацію політичної участі ($p \leq 0,001$). Диференціація медіапрактик за двома критеріями («тип МП», «інтенсивність реалізації МП ППЗ певного типу») сприяла ідентифікації соціально-психологічних особливостей змістовної, структурної організації ППС у студентів, що реалізують різні МП ППЗ у медійному просторі. При активному застосуванні медіапрактик констатовано більш позитивне ставлення до політики ($p \leq 0,001$), вищий ступінь сформованості політико-правових уявлень ($p \leq 0,001$), позитивна мотивація політичної участі ($p \leq 0,001$). Натомість низький рівень реалізації медіапрактик пов'язаний з настановою на консервативність у політико-правовій сфері ($p < 0,05$). Визначені особливості зумовлені ефектом групової поляризації та множинними комунікативними інтеракціями у медійному середовищі. Внаслідок чого відбувається пошук, співставлення і аналіз додаткової інформації, побудова системи аргументів, створення мереж емоційної та соціальної підтримки.

Особливого значення відіграють МП ППЗ, що реалізують студенти в умовах медійного середовища ЗВО. У авторській моделі описані узвичаєні способи політико-правового інформування студентів, виявлені критерії класифікацію каналів інформування. Особливістю медійної комунікації у цьому середовищі закладу освіти є високий рівень довіри до інформації, отриманій при реалізації пасивних МП МППЗ при споживанні контенту, розповсюдженого викладачами та керівництвом ЗВО. Реалізація активних, реактивних МП при комунікаціях зі студентами також сприяє довірі. Це є важливою особливістю, притаманною саме медійному середовищу ЗВО. Високий рівень довіри викладачам, керівництву ЗВО зумовлено неусвідомленим підпорядкуванням у владно-підвладних стосунках; сформованою готовністю наслідувати поведінкові моделі, професійні норми

та стандарти; експортом довіри викладачам у професійній сфері на політико-правову сферу. Особливої значущості для політико-правових комунікацій набувають віртуальні аналоги навчальних груп у соціальних мережах, які відіграють роль осередків політико-правового інформування та мобілізації студентів.

Структурний аналіз динаміки становлення ППС проаналізовано завдяки застосуванню кореляційного аналізу. По мірі зростання інтенсивності реалізації МП зменшується фрагментарність структури ППС; дезактуалізуються зв'язки у системі політико-правових настанов; стабілізуються зв'язки між уявленнями, мотивацією політичної участі і позитивним ставленням до політико-правової дійсності.

Підвищення обізнаності студентів щодо МП ППЗ є важливою складовою медіакомпетентності особистості. В умовах масованих медійних компаній у політико-правовій сфері доречність впровадження комплексних освітніх програм для студентів зумовлена потребою зменшення їх інформаційної вразливості щодо медійних політико-правових комунікацій. Тренінгова програма підвищення компетентності студентів щодо МП ППЗ є дієвим засобом підвищення інтенсивності реалізації пасивних, активних МП ППЗ (на рівні $p < 0,05$).

Основні результати та положення даного розділу висвітлені автором в наукових працях [132; 135; 136; 137; 138; 139; 140; 145; 146].

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення й вирішення наукової проблеми визначення соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів, що дозволить нейтралізувати негативні наслідки інформаційних впливів.

Отримані результати дозволяють зробити такі висновки:

1. Медіапрактики визначено як стереотипізовану, впорядковану активність, що полягає в оперуванні масивами контенту, який несе інформацію про події, соціальні явища і процеси в соціумі та передбачає включення суб'єкта у взаємодію з інформаційними ресурсами й користування медіапродуктами. Медіапрактики класифіковано за такими критеріями, як суб'єктність, динаміка часового розгортання, якість впливу, функціональність, вид діяльності, тип медіа та технічного засобу, канал сприймання, ступінь медіаактивності.

Політико-правову свідомість визначено як вид суспільної свідомості, яка формується під впливом певних соціальних умов, відбиває політико-правові процеси й явища та має пізнавальний, оцінний і регулятивний компоненти. Її структурними компонентами визначено політико-правові настанови, уявлення та ставлення особистості до політико-правової дійсності.

2. На основі даних анкетування, глибинних і групових інтерв'ю визначено особливості стереотипізованої медійної поведінки студентів: перманентний доступ до контенту політико-правового змісту, висока інтенсивність комунікації за допомогою гаджетів (часом з ознаками медіа-залежності); мультимережевість осередків студентського самоорганізації. Виокремлено і описано пасивні, реактивні та активні медіапрактики політико-правового змісту, що реалізують студенти в сучасних умовах.

На основі факторного аналізу виокремлено шестифакторну модель політико-правового інформування студентів: основні суб'єкти політико-правової взаємодії; мас-медіа; функціонери закладів вищої освіти;

студентське інформування по типу «рівний-рівному»; джерела з мінімальною соціальною дистанцією; релігійні організації. Медіа для студентів розподілені на дві групи: мас-медіа і соціальні медіа, а відмінності в інтенсивності користування різними джерелами та їх значущості для них зумовлені близькістю джерела до владних суб'єктів, паритетністю комунікації, можливістю впливати на наповнення медіаресурсу, надавати зворотній зв'язок щодо контенту.

В результаті теоретичного та змістовно-сислового аналізу даних інтерв'ю та анкетування виявлено високий рівень залучення студентів у медійне середовище закладів освіти. Значущість інформації, отримана від викладачів, керівництва зумовлена стосунками з ознаками «домінування-підпорядкування»; експортом довіри з професійної сфери на політико-правову; готовністю переймати поведінкові моделі, цінності професійної спільноти. На основі аналізу медійної поведінки студентів виокремлено роль віртуальних аналогів навчальних груп як осередку інформування та мобілізації спільноти.

3. Реалізація медіапрактик комплексно впливає на всі структурні компоненти політико-правової свідомості (настанови, уявлення та ставлення) осіб, які реалізують медіапрактики різних типів. При *підвищенні інтенсивності* реалізації медіапрактик відбуваються зміни структури політико-правової свідомості: дезактуалізуються зв'язки між настановами на політичну активність, схвалення авторитаризму, соціалізм, расизм, реакційність, жорсткість, консерватизм; утворюються зв'язки між уявленнями, мотивацією політичної участі та позитивним ставленням до політико-правового процесу.

Мірою зростання інтенсивності реалізації медіапрактик та медіаактивності особистості зазнає змін зміст та структура політико-правової свідомості: відмінності у рівні пасивних медіапрактик обумовлюють відмінності за десятьма показниками політико-правової свідомості, у рівні реактивних медіапрактик – за шістьма, а у рівні активних медіапрактик – за

п'ятьма показниками, що доводить процесуальність становлення політико-правової свідомості.

Визначено соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів: активне застосування медіапрактик пов'язане з більш позитивним ставленням до політиків, вищим ступенем структурованості політико-правових уявлень, позитивною мотивацією політичної участі; низький рівень реалізації медіапрактик – з настановою на консервативність.

4. Узагальнення та інтерпретація результатів дослідження стали основою для розробки та апробації тренінгової програми, спрямованої на підвищення компетентності студентів щодо реалізації медіапрактик. В результаті апробації програми зафіксовано підвищення показників «інтенсивність реалізації пасивних медіапрактик» та «інтенсивність реалізації активних медіапрактик», що доводить її ефективність.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості інших соціальних груп, що надасть можливість отримати цілісну картину наслідків інформаційних інтервенцій та сформуванати запобіжні заходи щодо їх нейтралізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамська З. М., Блозва П. І. Основні показники політичної суб'єктності студентської молоді. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2014. 199 (1) С. 14-21.
2. Айзенк Г., Вильсон Г. Как измерить личность. Москва: Когито-Центр, 2000. 284 с.
3. Акопов Г. В. Проблема сознания в современной психологии: зарубежные подходы. Изд-во СГПУ, 2006. 117 с.
4. Александрова А. О. Психологический анализ влияния политической рекламы на студенческую молодежь. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: Міленіум, 2011. Вип. 25 (28). 148 с.
5. Ананьев Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста. *Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы*. Ленинград, 1974. 328 с.
6. Андрущенко В. П. Філософія політики: підручник. Київ: Знання України, 2003. 400 с.
7. Антоненко В. В. Соціально-психологічні проблеми становлення патріотичних настанов та їх роль у розвитку громадянської спрямованості особистості. *Розвиток громадянської спрямованості особистості* / М.Й. Боришевський, Т.М. Яблонська, В.В. Антоненко та ін.; за ред. М.Й. Боришевського. Київ: 2007. 56-74 с.
8. Бандрура А. Теория социального научения. Санкт-Петербург: Евразия, 2000. 320 с.
9. Баронин А. С. Этническая психология. Киев: Тандем, 2000. 264 с.
10. Баталова Э. Я., Замошкина Ю. В. Современное политическое сознание в США. Москва, 1980, 272 с.
11. Бебик В.М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшинз.

монографія. Київ: МАУП, 2005. 440 с.

12. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Київ: Інститут соціології НАН України, 2002. 437с.

13. Белінська І. В. Тематична модель сучасного регіонального видання (на матеріалі друкованої газетної періодики Кіровоградщини за 1991-2003 роки): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Белінська Інна Володимирівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 171 с.

14. Білоус Т. М. Особливості становлення молодіжної Інтернет-аудиторії до участі у політичному житті: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.11 / Білоус Ірина Миколаївна; Інститут соціальної та політичної психології АПН України. Київ, 2008. 19 с.

15. Блінов О. А. Метафоричні асоціативні карти як сучасний метод психологічної хірургії. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*: зб. наук. пр. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. Вип. 4 (29). С. 6-11.

16. Блінова О. Є. Поняття стереотипу у просторі наукових категорій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. Т. 2. Вип. 1. С.7-11. Херсон: ВД «Гельветика»2014.

17. Блінова О. Є. Роль соціальних стереотипів у становленні світоглядних орієнтацій особистості. *Психологія особистості*. 2015. № 2 (8), ч.1. С.58-70.

18. Блозва П. І. Активізація соціальної взаємодії як чинник підвищення рівня прояву структурних компонентів політичної культури молоді особи. *Psychological Prospects Journal*, 2017. (29)., С. 21-36

19. Блозва П. І. Психологічний ресурс соціального капіталу в становленні громадянської компетентності особистості: теоретичний аналіз. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2. С. 48-60.

20. Бондаренко С. Цифровое неравенство. *Наука и жизнь*. 2001. № 6.

URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/6053/> (дата звернення: 02.01.2018).

21. Бондаренко Т. А. Влияние СМИ на политические установки избирателей в конце 90-Х, XX – начале XX века: політико-психологічний аналіз. URL: <http://gmanagement.ru/index.php/ru/arxiv/07-2016r/307-bondarenko-072016> (дата звернення: 02.03.2019).

22. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ: Беркут, 2000. 63 с.

23. Боришполец О. Т. Брехня в інформаційному просторі та між особові комунікації. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 648 с.

24. Брайант Д., Томпсон С. Основы воздействия СМИ. Москва: Изд. дом «Вильямс», 2004. 432 с.

25. Будко Д. А. Неформальные политические практики: проблемы концептуализации: Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. *Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2013. № 5 (31): в 2-х ч. Ч. II. С. 29-32.

26. Бурдые П. Структура, габітус, практики. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. Т. 1. № 2.

27. Бутенко О. В. Громадянське виховання студентів як пріоритетний напрям діяльності вищого технічного навчального закладу. *Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 9. С. 18-26.

28. В Киеве военкомат «выкрал» студентов КПИ. Сайт «Подробности». 30.05.2016. URL: <http://podrobnosti.ua/2110812-v-kieve-voenkomat-vykral-studentov-kpi.html> (дата звернення: 31.01.2019).

29. Варламова Н. В. Политико-правовое сознание и развитие самоуправления: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Варламова Наталья Владимировна; Институт государства и права. Москва, 1991. 25 с.

30. Васильев С. С. Влияние современных электронных СМИ на подсознание. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2012. № 3. С. 176-183.

31. Васильченко О. М. Політико-правова культура: теоретико-

методологічні підстави психологічного дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. (2). С. 152-157.

32. Васютинський В. О. Вивчаючи масову політичну свідомість і поведінку: уроки першої монографії. *10*20: зб. наук. праць*. Київ: Ліра-К, 2014. С. 43-52.

33. Васютинський В. О. Інтеракційна психологія влади. Київ, 2005. 492 с.

34. Васютинський В. О. Масова політична свідомість сучасного українського суспільства як об'єкт політико-психологічного вивчення. *Наукові студії з політичної психології*. Київ: АТ «Реклама». 1995. С. 9-22.

35. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспект / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. Крицька. Київ: Інститут змісту і методів навчання, 1997. № 246, 252 с.

36. Влияние СМИ на массовое политическое сознание россиян в период избирательной кампании 1999 года / Задорин И., Стребков Д., Сюткина А., Халкина Е. *Независимые Медиа Измерения*. 2000. № 4-5. С. 175-197.

37. Вознесенская О. Л. Багатофакторна модель взаємодії у віртуальних групах. URL: <http://gorn.kiev.ua/group/text01.html> (дата звернення: 02.01.2019).

38. Вознесенська О. Л. Медиатизированный социальный оптимизм молодежи: исследования в контексте медиатравматизации. *Studia Universitatis Moldaviae journal*. Seria «Pedagogie. Psychologie». 2018. № 9(119). С. 200-206.

39. Вознесенська О. Л. Медіа-активність як фактор становлення особистості сучасного студента. *Генеza буття особистості: матер. II Міжн. наук.-прак. конф.* (19-20 грудня 2011 р., м. Київ). Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. Том II. 408 с. С. 18-25.

40. Вознесенська О. Л. Формування патріотизму під впливом медіаконтенту в умовах інформаційної війни. *Бібліосвіт: інформаційний*

вісник. Київ, 2014. Вип. 4 (52). 88 с. С. 22-30.

41. Вознесенська О. Л., Скар О. М. Міфологічний рівень формування етносоціальних уявлень. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави*: зб. наук. праць. Київ: Міленіум, 2007. Вип. 5-6. С. 103-114.

42. Вознесенська О. Л., Скар О. М. Формування етносоціальних уявлень молоді засобами арт-терапії. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*: зб. наук. праць. Київ: Міленіум, 2005. Вип. 4. С. 453-462.

43. Выготский Л. С. Психология развития человека Москва: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с.

44. Выготский Л. С. Психология. Москва: Изд-во «Педагогика». 1991. 480 с.

45. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. Москва, 2003. 528 с.

46. Глазунова С. М. Система суб'єктів і учасників правотворчої політики в Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 6. С. 108-112.

47. Гнедаш А. А., Рябченко Н. А. Конструктивные и деструктивные социально-политические практики в online-пространстве современной России: «фейлы», «кейсы», «механики». *Публичная политика*. 2014. URL: http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2014_2/2014_2_GnedashRyabchenko.pdf (дата звернення: 31.01.2019)

48. Горностай П. П. Психологічний феномен «Ми». *Соціальна психологія*. 2006. № 2. С. 88-96.

49. Гофман И. Социология повседневности: от «практики» к «фрейму». Москва: Институт социологии РАН, 2003/2006, т. 5, № 1, с. 69-75.

50. Грамши А. Избранные произведения / пер. с итал.; под общ. ред. И. В. Григорьевой и др.; вступит. статья Г. П. Смирнова; примеч. И. В. Григорьевой, К. Ф. Мизиано. Москва: Политиздат, 1980. 422 с.

51. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью: Организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. Додаткові дані. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Grach/ (дата звернення: 31.01.2019).
52. Григорьева И. В. Теория государства и права. 2009. 304 с.
53. Грушин Б. А. Массовое сознание. Москва, 1987, 217 с.
54. Гусев И. М. Психологічні особливості взаємодії з медіапрактиками спільноти в умовах воєнного конфлікту. Додаткові дані. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i31/7.pdf> (дата звернення: 31.01.2019).
55. Гусев И. М. Психологічні особливості впливу використання медіапрактик на ставлення до інститутів влади. *Значимість психології у сучасному суспільстві*: матер. Міжн. наук.-практ. конф. (9-10 грудня 2016 р., м. Херсон). Херсон: ВД «Гельветика», 2016. 112 с.
56. Денисов И. Политическое сознание современного российского общества. Сайт «Политнаука – политология в России и в мире». 2017. URL: <http://www.politnauka.org/library/teoria/denisov.php> (дата звернення: 15.08.2019)
57. Джемс У. Психология. Москва: Педагогика, 1991, С. 56-80
58. Дмитрук А. Никогда мы не будем братьями! Додаткові дані. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=g2P2duQC9C0> (дата звернення: 31.01.2019)
59. Доктрина Герасимова. Стаття з Вікіпедії. https://ru.wikipedia.org/wiki/Доктрина_Герасимова. URL: (дата звернення: 1.03.2019).
60. Домбровський С. Національна психологія. *Освіта*. 1998. С. 13.
61. Доржиев Ж. Б. Теория государства и права. Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2005. 345 с.
62. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. 344 с.

63. Дроздов О. Ю. Динаміка геополітичних уявлень молоді на тлі російсько-українського конфлікту 2014 року. *Проблеми політичної психології*: зб. наук. праць Інституту соціології та політичної психології НАПН України. Київ. 2014. С. 258-266.

64. Дроздов О. Ю. Досвід впровадження програми формування рефлексивно-толерантного сприймання молоддю геополітичних явищ // *Актуальні проблеми психології*. 2015. № 9. С. 135-147.

65. Дроздов О. Ю. Концептуальні засади психології масової геополітичної свідомості: нарис політико-психологічної концепції феномена. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка*. 2014. № 121. С. 114-127.

66. Дроздов О. Ю. Основи психології масової геополітичної свідомості: монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 564 с.

67. Дроздов О. Ю. Особливості зв'язку структурних компонентів масової геополітичної свідомості молоді в контексті «свого» і «чужого» простору. *Проблеми політичної психології*. 2017. №5. С. 282-291.

68. Дубин Б. В. Кружковый стеб и массовые коммуникации: К социологии культурного перехода. Москва: НЛО, 2001. С. 163-174.

69. Духневич В. М. До розуміння соціально-психологічної сутності політико-правової свідомості. *Актуальні проблеми юридичної психології*: матер. наук.-прак. конф. (25 квітня 2014 р., Київ). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2014. С.269-271.

70. Духневич В. М. Політико-правова компетентність молоді: до питання про забезпечення процесу формування. *Вісник Національного університету оборони України*: зб. наук. праць. Київ: НУОУ, 2015. Вип. 3 (46). 354 с.

71. Духневич В. М. Прикладні питання технології підготовки та проведення когнітивно-орієнтованих тренінгів спілкування: метод. рек. Київ: Міленіум, 2008. 84 с.

72. Духневич В. М. Уявлення про актуальну ситуацію та задачі

формування політико-правової компетентності молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: Міленіум, 2016. Вип. 37. С. 14-25.

73. Духневич В. М. Уявлення про владу як основа для розгортання політико-правової активності молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: Міленіум, 2017. Вип. 39 (42). С. 51-59.

74. Євграфова А. О. Стъоб як мовна практика сучасного деідеологізованого суспільства. *Філологічні трактати*. № 1, 2009. С. 42-50.

75. Єрмоленко Д. О. Правосвідомість молоді: теоретико-правові засади: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2012. 292 с.

76. Жадан І. В. Емпіричне дослідження соціальних уявлень студентської молоді. *Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування*. Київ, 2007. С. 19-31.

77. Жадан І. В. Комунікативні практики як чинник громадянської і національної самоідентифікації: теоретико-методологічні засади дослідження. *Проблеми політичної психології*. 2016. № 17, с. 3-11

78. Жилавская И. В. Медиаобразование молодежи: монография. Москва: РИЦ МГГУ им. М.А.Шолохова, 2013. 243 с.

79. Жовтянська В. В. Трансформації смислу в соціокультурному вимірі: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 256 с.

80. Задорин И., Бурова Ю., Сюткина А. СМИ и массовое политико-правовое сознание: взаимовлияние и взаимозависимость. Сайт «МедиаСпрут». 1999-2000. URL: <http://www.mediasprut.ru/info/bibliothek/ru/smi-polit.shtml> (дата звернення: 31.01.2010).

81. Зазимко О. В. До проблеми особистісного зростання в юнацькому віці. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: Міленіум, 2011. Вип. 16 (19). С. 22-30.

82. Зейтунян М. А. Проблема информационного неравенства в современном российском обществе. *Вестник Адыгейского государственного*

университета. Сер. 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2010. № 3. С. 78-81.

83. Зеленков М. Ю. Политология (базовый курс). Москва: Юридический институт МИИТа, 2009. 302 с.

84. Зинченко В. П. Сознание и творческий акт. Москва: Языки славянских культур, 2010. 592 с.

85. Как устроены Украинские Кибер-Войска: интервью с «белым хакером» Евгением Докукиным. URL: <https://www.facebook.com/eugene.dokukin> (дата звернення: 01.01.2019).

86. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність: монографія. Харків: Право, 2008. 288 с.

87. Камінська О. В. Вплив особливостей самоствавлення особистості на успішність її соціалізації. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*: зб. наук. праць. Київ: Міленіум, 2011. Вип. 12. С. 43-51.

88. Кара-Мурза С. Г. Манипуляція сознанием. Москва: Изд-во: Ексмо, 2005. 832 с.

89. Кирилюк Ф. М., Конверський А. Є., Білик В. Ф. Політологія: навч.-метод. комплекс. Київський нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. 2004. 697 с.

90. Киричук О. В. Психологічне забезпечення системи громадянського виховання студентської молоді. *Громадянське виховання студентської молоді в умовах трансформації суспільства*: матер. Всеукр. наук.-прак. семінару (19-21 травня 1998 р., м. Черкаси). Черкаси, 1998. С. 14-23.

91. Кияшко Л. О. Вплив ідеологічних стереотипів на політичну участь громадян. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. 2014. №19. С. 195-196.

92. Кияшко Л. О. Психологічні особливості впливу громадських організацій на особистість молоді людини. *II Всеукраїнський психологічний конгрес, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка*: матер. доп. (19-20 квітня 2010 р., м. Київ). Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне

агентство», 2010. Т. II. С. 62-66.

93. Кияшко Л. О., Краснякова А. О. Громадська та політична активність сучасної молоді: психологічний аналіз. *Педагогіка і психологія*, 2009. С. 96-105.

94. Кияшко Л. О., Краснякова А. О. Психологічні детермінанти політичної участі молоді. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. Київ, 2008. Т. XV, Ч. 1. С. 339-347.

95. Коваль Г. Особливості політичної соціалізації молоді на сучасному етапі розвитку української державності. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2008. Вип. 13. С. 244-253.

96. Ковальчук В. І. Воспитание гражданского сознания молодежи в контексте образовательных реформ: опыт США. *Comparative Professional Pedagogy*. 2015. № 5 (2). С. 13-19.

97. Коломейченко Е. А. Политическое и правовое сознание личности: грани взаимодействия. *Ленинградский юридический журнал*. Санкт-Петербург: Ленинградский государственный университет им. А.С. Пушкина, 2010. № 4 (22). С. 188-194.

98. Комп'ютерна гра «Хамське яечко». URL: http://flash-game.org.ua/stuff/politichni/khamske_jaechko/23-1-0-5008 (дата звернення: 31.01.2019).

99. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдьонові, М. М. Слюсаревського; Ін-т соц. і політ. психології НАПН України. Київ, 2016. 16 с.

100. Кочарян А. С., Жидко М. Е., Довгопол М. Ю. Политические мифы: анализ информационного пространства Восточной Украины. *Социально-психологические факторы политического поведения электрората*: матер. науч.-практ. семинара. Харьков: Ксилон, 1999. 292 с.

101. Кочубейник О. М. Гра реальностями й конструювання соціальності: систематичність спорадичного. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені ГС Костюка НАПН України. № 7.

ЖДУ ім. І. Франка. 2011. С. 101-110.

102. Кочубейник О. М. Соціальний плюралізм: дискурсивна інтервенція у сферу права. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матер. VII Всеукр. наук.-теор. конф. (11 листопада 2017 р., м. Київ) с.172-174.

103. Кочубейник О. М. Соціально-психологічні дослідження: методологічні симптоми неблагополуччя. *Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія: Психологічні науки: проблеми і здобутки*. Київ: КиМУ, 2017. Вип. 10. С. 83-98.

104. Краснякова А. О. Дослідження формування мотивації політичної участі. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ: Міленіум, 2010. С. 252-262.

105. Краснякова А. О. Інтернет-комунікація як чинник становлення політичної суб'єктності особистості. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2. 243-253 с.

106. Кудерміна О. І., Черней В. В. Дефекти політико-правової свідомості сучасної молоді. *Юридична психологія*. Національна академія внутрішніх справ. 2015. № 1. С.3-13.

107. Кудерміна О. І. Психологічні передумови політичної поведінки молоді. Бочаровські читання. Харків, 2016. С. 305-30.

108. Кухарук О. Ю. Соціально-психологічні особливості взаємозв'язку етнонаціональної і мовної ідентичності. *Проблеми політичної психології*. 2017. № 6 (20). С. 40-50.

109. Леонтьев А. М. Деятельность, сознание, личность. Серия: Классическая учебная книга. Москва: Смысл, Академия, 2005. 352 с.

110. Литвин С. Формування національної свідомості учнів у процесі вивчення доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років. *Історія в школах України*. 2000. № 3. С. 20-22.

111. Литовченко Н. Ф., Александрова А. О. Психологический анализ

влияния политической рекламы на студенческую молодежь. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: Міленіум, 2011. Вип. 25 (28). 148 с.

112. Ліщинська О. А. Інформаційно-психологічна безпека: концепція соціокультурного імунітету. Івано-Франківськ: ПП Кузів Б.П., 2013. 144 с.

113. Лозинський О. М. Психологія політичної корупції: монографія. Львів: Сполом, 2018. 258 с.

114. Малєєва Н. С. Комунікативні інтернет-практики в сучасному суспільстві. *Навчання і виховання обдарованої дитини*. 2015. Вип.1. С.128-135.

115. Малєєва Н. С. Соціально-психологічний зміст комунікативних практик у мережі. *Наука і освіта: Інтернет-Журнал*, 2014. Вип. 11. С.113-118.

116. Мамчуєва Ф. Ю. Формальные и неформальные политические практики современного политического процесса. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2013. № 5 (21). С. 150-153.

117. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. Сочинения. Москва: Государственное издание политической литературы. 1955. Т. 3. 544 с.

118. Матвеев А. А. Место и роль неформальных практик в современном российском федерализме. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2011. № 5. Ч. 2. С. 120-124.

119. Мацюкін А. П. Фактори впливу та моделі процесу соціалізації студентської молоді. 2008. № 2. С. 4-9.

120. Медіапсихологія: на перетині інформаційного і освітнього просторів: монографія / О. Т. Боришполець, Л. А. Найдьонова, Н. І. Череповська, О. Є. Голубєва та ін. Київ: Міленіум, 2014. 348 с.

121. Мерзлякова О. Л. Алгоритм добору змісту інформаційного повідомлення в педагогічній практиці. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 1. С.

20-25.

122. Методика исследования политических установок Г. Биербраура. Социальный капитал: теория и психологические исследования: монография. А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева. Москва: РУДН. 2009. С. 242-243.

123. Милютіна К. Л. Жить в эпоху перемен. Киев, ПП «Клин». 2004. 326 с.

124. Мироненко Г. В. Проблема стилів взаємодії особистості з медіареальністю в контексті психології часу. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. Львів, 2014. № 3 (03). С. 135-144.

125. Мироненко Г. В. Типологія темпоральних стилів взаємодії особистості з медіареальністю. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: Міленіум, 2015. Вип. 35 (38). С. 244-257.

126. Мироненко Г. В. Часові виміри медіареальності. *Медіапсихологія: на перетині інформаційного та освітнього просторів*: монографія. Київ: Міленіум, 2014. С.47-58.

127. Михайлєва Г. В. Культурологическая теория медиаобразования в британском варианте. Сайт издательства «Проблемы науки». URL: <http://scienceproblems.ru/kulturologicheskaja-teorija-mediaobrazovanija-v-britanskom-variante/2.html> (дата звернення: 31.01.2019).

128. Мультфильм «Конфликт. Спички». Автор: Гарри Бардин. URL: https://www.youtube.com/watch?v=n_gfsYwrtkk (дата звернення: 31.01.2019).

129. Муромцев Г. И. Политико-правовое сознание современной России: культурно-исторический аспект. *Фундаментальные исследования*. 2007. № 12. Ч. 2. С. 407-409.

130. Мусатов С. О. Розвиток особистості та мотивація взаємовідносин у студентському колективі. *Проблеми вищої школи. Вип.9: Формування нової людини в умовах вузу*. Київ: Вища школа, 1972.

131. Найдьонова Л. А. Кібер-буллінг, або агресія в Інтернеті. Способи розпізнання і захист дитини: методичні рекомендації. *Соціальний педагог*. 2011. 34 с.

132. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 388 с.

133. Негодяев И. А. Информатизация культуры. URL: <http://udik.com.ua/books/book-573/> (дата звернення: 31.01.2019)

134. Никоненко Л. В. Довіра студентів до політико-правового інформування в умовах освітнього середовища. *Проблеми політичної психології*: зб. статей. 2017. Вип. 6 (20). С. 183-196.

135. Никоненко Л. В. Застосування проєктивних методик при дослідженні патерналістичних настанов особистості. *Проблеми політико-правового самовизначення особистості в умовах воєнного конфлікту*: матер. Круглого столу (27.11.2018., м. Київ проходження) 2018. URL: <http://psy-lpr.at.ua/Materials/ks-materiali-2018.doc>. С.26-31. (дата звернення: 15.08.2019)

136. Никоненко Л. В. Новітні медіапрактики як інструмент соціалізації студентської молоді. *Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення у контексті подолання кризи ринку праці*: матер. VIII Міжн. наук.-прак. конф. (1 грудня 2015 р., м. Київ). 2015. С. 177-182.

137. Никоненко Л. В. Онлайн-медіапрактики молоді часів Революції Гідності. *Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку*: зб. матер. Всеукр. наук.-прак. конф. (17 листопада 2016, м. Дніпро). 2016. С. 160-162.

138. Никоненко Л. В. Особливості реалізації молоддю медіапрактик політико-правового змісту в умовах гібридної війни. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. 2016. Вип. 37 (40). С. 277-278.

139. Никоненко Л. В. Особливості уявлень студентів різного фаху про політико-правову ситуацію в Україні. *Проблеми політичної психології*: зб. статей. 2016. Вип. 3 (17). С. 220-234.

140. Никоненко Л. В. Про актуальність дослідження патерналістичних настанов особистості. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми*

права: матер. VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (11 листопада 2017 р., м. Київ). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 285-288.

141. Никоненко Л. В. Про мову ворожнечі в умовах воєнного конфлікту РФ і України. *Українське націотворення: між конфліктом і консенсусом: тези доп. круглого столу.* (19 квітня 2018 р., м. Київ). 2018. с. 50-54 URL: <http://methodology.ucoz.net/load/> (дата звернення: 31.01.2019).

142. Никоненко Л. В. Медіапрактики як фактор соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Розвиток сучасного ринку праці: виклики та ризики у контексті трансформаційних змін: зб. наук. праць за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених* (22 жовтня 2015 р., м. Київ). Київ: ІПК ДСЗУ, 2015. С. 251-256.

143. Никоненко Л. В. Медіапрактики як чинник становлення політико-правової свідомості студентів. *Психологічні науки: проблеми та здобутки.* 2015. №8. С. 144-168.

144. Никоненко Л. В. Психологічний аналіз проявів політико-правової соціалізації сучасного українського студентства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології:* зб. наук. праць. 2015. № 1. С. 293-301.

145. Никоненко Л. В. Роль медіа в становленні політико-правової свідомості особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології:* зб. наук. праць. 2015. №3. С. 300-309.

146. Никоненко Л. В. Роль медіа як регулятора взаємодії суб'єктів політико-правового процесу. *Від медіаграмотності до медіакультури: стратегії, проблеми, перспективи:* матер. Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф. (27 квітня 2016 р., м. Миколаїв). 2016. С. 61-63.

147. Никоненко Л. В. Уявлення студентів про політико-правову ситуацію в Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології:* зб. статей. 2017. Вип. 39 (42). С. 93-104.

148. Никоненко Л. В. Факторна структура отримання студентами інформації політико-правового змісту і їх довіри до неї. *Педагогічний процес: теорія і практика.* Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС»»,

2018. Вип. 3 (62). С.105-114.

149. Обращение «Боевых бурят Путина» к перепуганным жителям Украины». URL: https://www.youtube.com/watch?v=_xoSRumm9WQ (дата звернення: 31.01.2019).

150. Обращение святейшего патриарха Кирилла в связи с событиями на Украине. Додаткові дані. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rd7Eho0x7RM> (дата звернення: 31.01.2019).

151. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. Под общей редакцией Л. А. Леонтьева. Москва: Смысл, 2002. 462 с.

152. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии. Екатеринбург: Деловая книга, 2001. 496 с.

153. Ольшанский Д. В. Психология масс. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 368 с.

154. Орлова В. В. Социальные практики молодежи (элементы институциональной структуры общества). URL: <http://ovv.esrae.ru/pdf/2013/1/954.pdf>. (дата звернення: 31.01.2019).

155. Осадько О. Ю. Комунікативні механізми розвитку правосвідомості особистості. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 51-62.

156. Осадько О. Ю. Особливості внутрішнього діалогу як саногенного способу аутокомунікації. *Актуальні проблеми психології. Т. VII. Екологічна психологія*: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Житомир, 2013. Том 7. Вип. 34. С. 138-146.

157. Осадько О. Ю. Саногенний потенціал діалогічної позиції особистості в ситуації суб'єктивної значимості стосунків з «ідейним опонентом». *Психологічні науки: проблеми і здобутки*: зб. наук. статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Київ: КиМУ, 2014. Вип. 5. С. 88-103.

158. Осадько О. Ю. Соціально-психологічні чинники становлення політико-правової свідомості сучасної молоді. *Проблеми політичної психології*. 2017. № 6 (20). С. 171-182.

159. Остапенко І. В. Особливості використання проективної техніки «колаж» для дослідження уявлень студентської молоді про владні режими. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*: зб. наук. праць. 2014. № 23. С.187-192.

160. Петровский А. В. Личность в психологии с позиции системного подхода. *Вопросы психологии*. 1981. № 1. С. 57-66.

161. Плющ А. Н. Информационное воздействие на стержневые компоненты системы политических установок. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ: ТОВ «Міленіум», 2007. Вип. 15 (18). С. 201-211.

162. Подольська Є. А. Філософія. Київ: Фірма «Інкос», Центр навчальної літератури, 2006. 704 с.

163. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Загальна психологічна характеристика студентського віку. Конспект лекції. URL: [http://www.psyh.kiev.ua/Подоляк Л.Г.,_Юрченко_В.І.Загальна_психологічна_характеристика_студентського_віку](http://www.psyh.kiev.ua/Подоляк_Л.Г.,_Юрченко_В.І.Загальна_психологічна_характеристика_студентського_віку) (дата звернення: 02.02.2019).

164. Подхомутникова М. В. Неформальные политические практики в современной России: субъекты институционализации: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Подхомутникова Марина Викторовна; Саратовский государственный университет им. Н.Г. Чернышевского. Краснодар, 2010. 199 с.

165. Позняк С. І. Ресурси громадянськості: соціально-психологічна складова: методичні рекомендації. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 136 с.

166. Политическая культура: установка на патернализм в ментальности россиян / Стефаненко Т. Г., Белинская Е. П., Литвина С. А., Тихомандрицкая О. А. *Сибирский психологический журнал*. 2004. № 20. С. 63-70.

167. Политология / Решетников С. В., Денисюк Н. П., Чудаков М. Ф., Соловей Т. Г. та ін. Минск: ТетраСистемс, 2000. 448 с.

168. Почепцов Г. Г. Тренди, що впливають на розвиток інформаційного

простору. Сайт «MediaSapiens» 30.09.2012. URL: https://ms.detector.media/ethics/manipulation/trendi_scho_vplivayut_na_rozvitok_informatsiynogo_prostoru/ (дата звернення: 02.01.2019).

169. Про «Армію Новоросії». Сайт «Новости онлайн 24». 14.02.2015. URL: <http://newsonline24.com.ua/geroj-15-letnij-shkolnik-sobral-dannye-bolee-dvux-tysyach-separatistov> (дата звернення: 02.01.2019).

170. Про вищу освіту. Закон України. Відомості Верховної Ради, 2014, № 37-38, ст. 2004 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14> (дата звернення: 02.01.2019).

171. Психологічні закономірності розвитку громадянської спрямованості особистості: монографія / Боришевський М. Й., Шевченко О. В., Володарська Н. Д., Пилипенко Л. І. та ін. Київ: Міленіум, 2006. 297 с.

172. Радкевич А. Л. Социальные интернет-практики как объект социологического анализа. URL: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/3/Radkevich/> (дата звернення: 02.01.2019).

173. Романенко Ю. В. Смыслопродукция у массовой видеопродукции (бойовики, жахи, еротика, порнографія). Київ: Знання України, 2004. 224 с.

174. Ротенберг В. С. Сновидение как особое состояние сознания. *Бессознательное*: сб. статей. Новочеркасск, 1994. Т. 1. С. 148-158.

175. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание Москва: Изд-во АН СССР, 1957. 330 с.

176. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 712 с.

177. Руденко Ю. Д. Національне виховання: відродження, перспективи. *Педагогіка і психологія*. 1994. №1. С. 132-139.

178. Савицька О. В. Національна свідомість та її складові. Національна самосвідомість. URL: <http://westudents.com.ua> (дата звернення: 02.01.2019)

179. Савотина Н. А. Гражданские ценности в контексте проблем социализации студенческой молодежи. *Педагогика*. 2010. № 7. С. 37-45.

180. Самарин Ю. А. Очерки психологии ума. Москва: Изд-во АПН

РСФСР, 1962. 503 с.

181. Сергодеєв В. А. Коммуникативные практики в сетевых интернет-сообществах. *Вестник АГУ*. Майкоп: Изд-во АГУ, 2014. Вып. 1 (135). С. 133-138.

182. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию. Москва: ООО «Издательство АСТ». 2017. 320 с.

183. Ситников А. П., Гундарин М. В. Победа без победителей: Очерки теории прагматических коммуникаций. Москва: Консалтинговая группа «ИМИДЖ-Контакт», 2003. 256 с..

184. Сіверс З. Ф. До питання концептуалізації поняття «політико-правова свідомість». *Актуальні проблеми юридичної психології*: матер. наук.-практ. конф. (25 квітня 2014 р., м. Київ). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 287-288.

185. Сіверс З. Ф. Соціально-психологічний аналіз розвитку концепцій політико-правової свідомості в різні історичні періоди. *10*20*: зб. наук. праць. Київ: Ліра-К, 2014. С. 96-105.

186. Сіверс З. Ф. Уявлення молоді про власні права як показник очікувань інституціональної справедливості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: Міленіум, 2015. Вип. 35 (38). С. 175-185.

187. Сіверс З. Ф., Духневич В. М., Осадько О. Ю. Прикладні аспекти становлення політико-правової свідомості молоді: посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2017. 178 с.

188. Скнар О. М. Малюнок «Я і держава»: основні напрями аналізу та критерії оцінки. *Простір арт-терапії: горизонти стосунків*: матер. VII Міжнар. Міждисциплінарн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12-13 березня 2010 р.). Київ: Міленіум, 2010. С. 51-55.

189. Скнар О. М. Політичні практики в картині світу студентської молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. Київ: Міленіум, 2014. Вип. 34 (37). С. 221-233.

190. Скнар О. М. Політичні практики суб'єктів політичної взаємодії: спроба класифікації. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. Вип. 13. С. 279-290. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9236/1/Sknar-pr-classific.pdf> (дата звернення: 02.01.2019).

191. Слюсаревський М. М. Політична участь як особливий «зріз» політичної поведінки. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5. С. 8-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/РоМе_2009_5_4 (дата звернення: 15.08.2019)

192. Слюсаревський М. М. Соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ: ТОВ «Міленіум», 2002. Вип. 5. С.24-34.

193. Слюсаревський М. М. Стан масової свідомості в Україні і проблема політичного виховання підростаючих поколінь. *Політико-психологічні та соціально-педагогічні проблеми освіти і виховання*: матер. наук. семінару. Київ: ДОК-К. 1997. С. 11-18.

194. Слюсаревський М. М., Найдьонова Л. А. Медіа-освіта: українська перспектива. *Рідна школа*. 2010. № 9. С. 57-58.

195. Снігур Л. А. Роль психомалюнку в діагностично-корекційній методиці сприяння громадянськості особистості. *Наука і освіта*. 2009. № 1-2. С. 120-125.

196. Соціальне наочання: механізми розвитку ставлень молоді: науково-методичний посібник / І. В. Жадан, І. А. Дідук, С. І. Позняк. Кіровоград: Імекс-ЛТД. 2012. 218 с.

197. Столин В. В. Самосознание личности. Москва: Издательство Московского Университета, 1983. - 284 с.

198. Стратегическая онлайн-игра «Майдан». URL: <https://life.ru/t/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/128853> (дата звернення: 02.01.2019).

199. Суспільне буття і суспільна свідомість. Філософський енциклопедичний словник / Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов, П. Ф. Йолон та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

200. Сухомлинська О. В. Ідеї громадянськості й школа України. *Шлях освіти*. 1999. № 4. С. 20-25.
201. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: монографія. Київ: Міленіум, 2008. 216 с.
202. Тимошенко В. Визначальні фактори правової свідомості. *Право України*. 2008. № 6. С. 41-46.
203. Титаренко Т. М. Напрями психологічної реабілітації особистості, що переживає події війни. *Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій*: зб. статей. Київ: Міленіум, 2015. 150 с.
204. Титаренко Т. М., Кочубейник О. М., Черемних К. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія. Київ: Міленіум, 2014. 206 с.
205. Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания. Москва: Изд. «Юридическая литература», 1963, 205 с.
206. Філенко І. О. Психосемантичні та смислові аспекти трансформації суспільної свідомості. II Всеукраїнський психологічний конгрес, присвячений 110-річчю від дня народження Г.С.Костюка: матер. доповідей. (19-20 квітня 2010 р., м. Київ). Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. Т. II. С. 142-146.
207. Філософський словник. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986. 2. вид., доп. 800 с.
208. Флах К. Г. Влада і злиденність преси. Київ: Академія української преси: Центр вільної преси, 2015. 186 с.
209. Фопель К. Создание команды. Психологические игры и упражнения 3.5., Москва: Генезис, 2016. 398 с. 165 с.
210. Формування навичок ефективної політичної участі молоді: технології психологічного супроводу: монографія / Л. О. Кияшко, О. М. Васильченко, С. В. Баранова, А. О. Краснякова. Київ: Міленіум, 2014. 314 с.
211. Франке Г. Манипулируемый человек Текст. Москва, 1964. 203 с.

212. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. Москва, 1997. 479 с.
213. Фролов П. Д. Види інформаційно-психологічних впливів та проблеми прогнозування їх наслідків. *Соціально-психологічні проблеми медіаосвіти: від медіабезпорадності до медіанезалежності*: матер. наук. конф. (21 квітня 2007р., м. Київ). Київ: Навч.-поліграф. лабораторія. 2008. 51 с.
214. Хазратова Н. В. Психологія відносин особистості і держави: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 / Хазратова Нігора Вікторівна; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ. 2005. 430 с.
215. Хасанов А. М. Средства массовой информации и российская государственность: политико-правовые проблемы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Хасанов Ахмет Махмудович; Уфимский юридический институт. Уфа. 2001. 175 с.
216. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Санкт-Петербург: Питер; Москва: Смысл, 2003. 860 с.
217. Химанен П., Кастелс. М. Информационное общество и государство благосостояния. Финская модель (The Information Society and Welfare State: The Finnish Model). Логос, 2002. 224 с.
218. Хропанюк В. Н. Теория государства и права. Учебник для ВУЗов. Москва: «Интерстиль», «Омега-Л», 2008. 384 с.
219. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність. Київ: Атіка, 2008. 288 с.
220. Цыганов В. В., Бухарин С. Н. Информационные войны в бизнесе и политике: Теория и методология. Москва: Академический Проект, 2007. 336 с.
221. Череповська Н. І. Деструктивні інформаційні впливи медіа та профілактика їх наслідків у військовослужбовців та ветеранів АТО. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/6259/1/zbir_psiholog1_p164-167.pdf (дата звернення: 02.01.2019)
222. Череповська Н. І. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і

критичного мислення молоді: навчально-методичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2017. 156 с.

223. Череповська Н. І. Роль медіа-культури у формуванні молодіжних субкультур. *Соціальний педагог*. 2008. Вип. 11. С. 21-22.

224. Черкасенко Ю. И. Социодинамика политико-правового сознания специалистов в военных вузах: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 / Черкасенко Юрий Иванович; Северо-Кавказский государственный технический университет. Ставрополь: 2000.

225. Черный Е. И. Опросник «Особенности политической социализации». *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*: зб. наук. праць. Київ: Міленіум, 2007. Вип. 5-6. С. 84-89.

226. Чефранов В. А. Правосознание как разновидность социального отражения. Київ: Вища школа, 1976. 209 с.

227. Шалак В. И. Современный контент-анализ. Приложение в области: политологии, психологи, социологии, культурологи, экономики, рекламы. Москва: Омега-А, 2004. 272 с.

228. Шишко Н. С. Особливості впливу соціальних інтернет-практик на психологічне благополуччя старшокласників. *Медіатравма в умовах інформаційної війни: психологічний та педагогічний аспекти*: матер. всеукр. наук.-прак. конф. (20-21 червня 2017, м. Київ). URL: <http://mediaosvita.org.ua/book/shyshko-n-s-osoblyvosti-vplyvu-sotsialnyh-internet-praktyk-na-psyhologichne-blagopoluchchya-starshoklasnykiv/> (дата звернення: 02.01.2019).

229. Шматко Н. А. На пути к практической теории практики. Сайт «Социологическое пространство Пьера Бурдьё» URL: <http://bourdieu.name/content/shmatko-puti-k-prakticheskoy-teorii-praktiki> (дата звернення: 02.01.2019)

230. Шмідт Я. Нова мережа: ознаки, практики і наслідки веб. 2.0. Київ: Центр вільної преси, 2013. 284 с.

231. Шульга М. І. Система соціальних медіа у процесі інтеграції у маркетингові комунікації. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2015/> (дата звернення: 02.01.2019).

232. Щюц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по фемениологической социологии. Москва: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. 336 с.

233. Яблоков К. Исторические компьютерные игры как способ моделирования исторической информации. *История и математика: Анализ и моделирование социально-исторических процессов*. Москва: КомКнига. 2007. 204 с.

234. Яровий Д. О. Громадянське протистояння в соціальних медіа в контексті глобалізаційних процесів. *Історична психологія та мультикультурність: Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки*: зб. статей III міжн. наук.-практ. інтернет-конф. (1 лютого-1 березня 2016 р., м. Одеса). Одеса: Одеський нац. ун-т, 2016. С. 263-268.

235. Branthwaite A., Toiati L. An unusual approach to collage. *Exploring projective techniques (Reassessing and developing current practice)*. Barcelona (WorkShop ESOMAR), 2005. P.18-27.

236. Cogan J., Kubow P. Multidimensional citizenship: Educational policy for the 21st Century. Omaha: University of Nebraska, 1997. 60 p.

237. Coleman J. S. Foundations of social theory. Cambridge, AM: Harvard University Press, 1990. 1024 p.

238. Denzin N., Lincoln Y., Tuhiwai L. Handbook of Critical and Indigenous Methodologies. 1998.

239. Fagan J., Tyler T. R. Legal Socialization of Children and Adolescents. *Social Justice Research*. 2005. Vol. 18. Is. 3. P. 217-241. URL: <http://dx.doi.org/10.1007/s11211-006-0621-4>. (дата звернення: 15.08.2019)

240. Flanagan C. Young People's Civic Engagement and Political Development. *Handbook of Youth and YoungAdulthood: New Perspectives and*

Agendas. London: Routledge, 2009. P. 293-300.

241. Freedman J. L. *Media Violence and its Effect on Aggression: Assessing the Scientific Evidence*. University of Toronto Press, 2002. 227 p.

242. Kahne J. E. Developing citizens: The impact of civic learning opportunities on students commitment to civic participation. *American Educational Research Journal*. Vol. 45 (3).

243. Markl H. Was wird aus Menschen, die unter Bildgewittern frühstücken? – Von der Mediengesellschaft zur Wissensgesellschaft. *Frankfurter Rundschau*. Nr. 170, 25.07.1997, S. 16.

244. Maslow A. H. *Motivation and Personality*. New York: Harpaer & Row, 1954.

245. Nikonenko L. Political and Legal Informing of Students in Conditions of Military Conflict Between Russia and Ukraine. *Mental Health Global Challenges XXI Century MHGC Proceedings*. 2018. p. 73-75. URL: <https://www.mhgc21.org/uploads/MHGC-Proceedings-2018.pdf> (дата звернення: 15.08.2019).

246. Renshon S. A. *Psychological Needs and Political Behavior: A Theory of Personality and Political Efficacy* New York: Free Press, 1974. 300 p.

247. Western D. *The Political Brain: The Role of Emotuon in Decidign the Fate of the Nation*. New York: PublicAffairs, 2007. 457 p.

ДОДАТОК

ДОДАТОК А

Таблиця 1

Типи медіа і особливості політико-правової комунікації за їх використання

Тип медіа	Приклади медіа	Можливі стратегії взаємодії із медіа	Особливості
<i>Масс-медіа:</i> (засоби масової інформації)	<ul style="list-style-type: none"> • Телебачення • Радіо • Періодична преса (газети, журнали) • Кабельні телевізійні мережі 	<ul style="list-style-type: none"> • Створення медіапродукту; • споживання (читання, перегляд, прослуховування тощо); • реакція на медіапродукт (рецензування; коментування, спростування, поширення інформації про медіапродукт або медійне джерело тощо). 	<p>Високий рівень професіоналізму виробників медіаконтенту.</p> <p>Можлива наявність мети сформувати певну громадську думку, що допускає необ'єктивну подачу інформації завдяки маніпулюванню фактами.</p> <p>Переважна відсутність безпосереднього миттєвого зворотного зв'язку між медіа і користувачем (за виключенням прямих ефірів, участі в студійних зйомках тощо).</p>
<i>Директ-медіа</i> (комунікаційні системи передачі інформації)	<ul style="list-style-type: none"> • Інтернет • Телефон • Пошта 	<ul style="list-style-type: none"> • Передавання та поширення інформації; • отримання інформації тощо. 	<p>Даний тип медіа передбачає взаємодію, в якій інформаційне наповнення залежить виключно від користувачів. Директ-медіа відіграють роль технічного засобу та каналу передачі інформації іншому користувачу. Комунікації можуть бути односторонніми, діалогічними, за участі багатьох учасників.</p>
<i>Медіа-носії</i> (певні носії інформації)	<ul style="list-style-type: none"> • Записи на аудіо та відео-носіях • Відео-, аудіо-мультимедіа презентації 	<ul style="list-style-type: none"> • Створення медіапродукту; • споживання медіапродукту; • зберігання, обмін, 	<p>Медіа-носії дозволяють зберігати інформацію, передавати її іншим суб'єктам комунікації.</p> <p>Користувач медіа-носія відіграє роль володаря інформаційного контенту, який на власний розсуд може користуватися ним,</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • Кінопродукція • Графічна друкована продукція (плакати, комікси тощо). 	поширення, продаж медіаконтенту тощо.	обмінюватися, поширювати або видаляти певні масиви інформації
Соціальні медіа (засоби комунікації груп, спільнот між собою)	<ul style="list-style-type: none"> • Соціальні мережі • Персональні сайти • Самовидавнича періодична преса тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> • Створення медіапродукту; • Споживання (читання, перегляд тощо); • реакція на медіапродукт (рецензування; поширення інформації про медіапродукт, коментування тощо). 	Для соціальних мереж характерні високий рівень інтерактивності; рівність користувачів; більш низький рівень цензури (порівняно із ЗМК); можливість створювати, рекламувати та поширювати результати власної медіатворчості без залучення значного фінансового ресурсу тощо.

- 9,6 % – ситуація розвитку;
- 7,2 % – інше;
- 6,5 % – відродження;
- 4,4 % – модернізації;
- 1,4 % – стабілізація.

2 БЛОК. Дослідження впливу макро- та мікро-середовищних факторів на становлення ППС студентів

Завдання блоку:

1. З'ясувати значимість макро- та мікросередовищних чинників становлення ППС. Для аналізу обрано подію силового розгону студентів на Майдані Незалежності 30 листопада 2013р. Її використано через загальновідомість та безпосереднє залучення в подію саме студентської спільноти).

2. З'ясувати ступінь довіри до каналів отримання інформації політико-правового змісту; та виявити типові для студентської спільноти комбінації агентів впливу:

- **Особистий досвід, що набувається в процесі проживання політико-правова ситуації;**

- **Міжособистісні комунікації:** родина, друзі, студентське середовище.

- **Суспільні інститути:** церква (священики, активісти релігійних громад тощо); навчальні заклади (викладачі, методисти з виховної роботи, представники студентських профспілок тощо); партії (представники партій, агітатори, політики); громадські об'єднання, волонтерські рухи).

- **Media:** газети; радіо; телебачення; інтернет-сайти, які висвітлюють політико-правову тематику; соціальні мережі.

3. Виявити вплив та значимість освітнього середовища ВНЗ для політико-правової соціалізації студентів.

4. Виявити найбільш поширені серед студентів сценарії поведінки в проблемній політико-правовій ситуації.

6. Чи брали Ви участь в масових протестах у період листопад 2013– березень 2014 р.?

ТАК – 31,6 % НІ – 68,4 %

7. Якщо Ви брали участь, вкажіть як саме? (розташовано по ступеню поширеності).

- 35,3 % – не брав/ла участь в акціях протесту;
- 29,8 % – мітинги, демонстрації;
- 14,7 % – волонтерська діяльність;
- 13,3 % – інше;
- 2,3 % – блокування шляхів сполучення;
- 1,8 % – пікетування органів влади;
- 1,8 % – збір підписів під колективними зверненнями;
- 0,9 % захоплення приміщень органів влади;

8. Оцініть, будь ласка, наскільки ця подія була значимою для Вас?

Розташовано за ступенем поширеності:

- 31,8% – мене вразило, я почав шукати інформацію політико-правового характеру;
- 32,1% – подія мене схвилювала, однак я відсторонився і спостерігав;
- 21,8 % – мене це вразило, я брав участь в акціях протесту в якості рядового члена;
- 6,1 % – інше;
- 5,6% – це мене не обходило;
- 2,7% – подія мене вразила, допомагав протестуючим дистанційно;

1,0% – я взяв на себе роль організатора протестів в студентському середовищі.

8. Чи використовували Ви професійні знання та навички в цій ситуації?

ТАК– 28,5% НІ – 71,5%

9. Чи були спільні обговорення, рішення або спільні дії в Вашій групі або студентському середовищі по втручання в ситуацію?

Розташовано за ступенем поширеності:

49,4 % – так, ми обговорювали ситуацію, проте спільних рішень та дій не було;

19,0 % – ні, ми нічого не обговорювали;

18,8 % – обговорювали ситуацію, приймали рішення, діяли відповідно до них;

12,8 % – після обговорень ми приймали рішення, однак спільних дій не було;

10. Які джерела ви використовували аби розібратися в тому, що відбувається на Майдані Незалежності в цей період? Оцініть кожен позицію наступним чином:

1 – ніколи; 2 – інколи; 3 – часто; 4 – постійно; 5 – сума 3, 4 стовпчиків.

Мікросередовище, близьке оточення респондента	1	2	3	4	5
Друзі та знайомі	3,8	32,7	47,2	16,4	63,6
Члени родини	10,8	32,3	34,5	22,4	56,9
Освітнє середовище ВНЗ					
Студенти з Вашої групи	12,6	49,5	29,3	8,8	38,1
Викладачі ВНЗ	24,0	53,2	18,9	3,8	22,7
Студенти інших груп, факультетів, ВНЗ	35,3	45,0	13,9	5,9	19,8
Лідери студентського самоврядування	65,0	23,5	7,8	3,7	11,5
Керівництво ВНЗ	59,4	29,6	8,3	2,7	11
Методисти з виховної роботи	80,1	15,5	2,7	1,7	4,4
Суспільні інститути					
Волонтери	26,8	35,5	27,0	10,7	37,7
Представники громадянських рухів	41,6	32,3	20,3	5,9	26,2
Політики, активісти політичних партій	41,2	39,7	15,3	3,9	19,2
Представники органів влади	47,8	33,7	13,3	5,2	18,5
Служителі церкви	85,2	9,6	3,2	2,0	5,2
Активісти релігійних громад	87,8	8,7	2,7	0,7	3,4
Медіа					
Соціальні мережі	5,5	16,8	35,3	42,4	77,7
Тематичні інтернет-сайти	7,0	19,9	36,9	36,2	73,1
Радіо	10,5	23,9	37,1	28,5	65,6
Газети	23,5	36,4	25,9	14,2	40,1
Телебачення	38,0	32,2	18,8	11,0	29,8
Офіційні інтернет-ресурси органів влади	34,0	36,7	16,5	12,9	29,4

11. Оцініть рівень довіри до інформації з різних джерел щодо подій 30 листопада 2013 року таким чином:

0 – повністю не довіряю; 1 – частково не довіряю; 2 – не визначився;

3 – частково довіряю; 4 – повністю довіряю;

5 – сума 3, 4 стовпчиків.

Мікросередовище, близьке оточення респондента	0	1	2	3	4	5
Члени родини	3,3	5,7	11,1	33,1	46,8	79,9
Друзі та знайомі	2,1	8,5	16,0	53,6	19,8	73,4
Освітнє середовище ВНЗ						
Викладачі ВНЗ	7,2	17,4	24,3	42,2	8,8	51
Студенти з Вашої групи	5,0	15,9	30,3	39,3	9,5	48,8
Керівництво ВНЗ	14,3	20,0	29,1	30,5	6,0	36,5
Студенти інших груп, факультетів, ВНЗ	10,7	19,8	37,5	27,4	4,5	31,9
Лідери студентського самоврядування	14,9	22,5	36,5	20,1	6,0	26,1
Методисти з виховної роботи	17,4	20,8	37,7	19,8	4,3	24,1
Суспільні інститути						
Представники громадянських рухів, волонтери	13,2	16,7	22,2	34,9	12,9	47,8
Служителі церкви, активісти релігійних ромад	37,2	19,1	29,0	11,4	3,4	14,8
Політики, активісти політичних партій	47,5	27,8	17,5	6,5	0,7	7,2
Представники органів влади	49,3	30,4	14,4	4,8	1,2	6
Медіа						
Соціальні мережі	13,2	22,7	22,2	35,6	6,2	41,8
Тематичні інтернет-сайти	19,3	22,6	24,9	27,4	5,8	33,2
Телебачення	22,7	25,4	20,2	25,9	5,9	31,8
Газети	31,4	27,2	22,7	17,0	1,7	18,7
Радіо	29,0	27,0	26,8	14,5	2,8	17,3
Офіційні інтернет-ресурси органів влади	35,0	29,2	20,7	12,9	2,2	15,1

3 БЛОК. Стереотипізована активність студентів у медійному просторі.

Завдання блоку:

- з'ясувати загальні відомості про поведінку респондентів в медіапросторі;
- з'ясувати орієнтовну кількість часу, періодичність користування Інтернетом та соціальними мережами, та найбільш популярні ресурси серед студентів;
- виявити, які психологічні потреби задовольняють студенти завдяки користуванню інтернет-мережею, соціальними мережами та групою в соціальних мережах, яка створена як віртуальний аналог навчальної групи;
- з'ясувати, які медіапрактики політико-правового змісту поширені в студентському середовищі; виявити кількісне співвідношення між пасивними, реактивними, активними медіапрактиками студентів.

12. Як часто Ви спілкуєтеся за допомогою медійних засобів:

- 1 - постійно; 2 – часто;
 3 – іноді; 4 – зрідка;
 5 – ніколи;
 6 – сума 1 і 2 стовпчиків.

Канал медійної комунікації	1	2	3	4	5	6
Мобільний телефон, дзвінки	74,58	19	4,04	1,66	0,71	93,58
Спілкування у соціальних мережах	75,41	15,6	4,96	1,42	2,6	91,01
Мобільний телефон – смс	54,87	20,9	16,63	4,75	2,85	75,77
Електронна пошта	33,41	31,98	19,09	10,98	4,53	65,39
Відеоблоги (YouTube, Vimeo тощо)	23,7	16,59	20,38	14,22	25,12	40,29
Відеоспілкування (відеочати, Skype ін.)	19,91	21,09	29,15	18,72	11,14	41
Стационарний телефон	19,13	8,96	12,83	26,39	32,69	28,09
Мобільний телефон – mms	8,03	4,14	13,14	25,79	48,91	12,17
Спілкування у блозі (щоденник)	6,01	4,81	13,46	16,35	59,38	10,82

13. Скільки часу Ви зазвичай приводите в Інтернеті щодня?

30 хв. – 0.49 %; 1 год. – 1.71%; 2 год. – 6.59%;
 3 год. – 14.88%; 4 год. – 17.32%; 5 год. – 14.63%;
 6 год. – 11.95%; 7 год. – 6.10%; 8 год. – 7.32%;
 9 год. – 1.22%; 10 год. – 5.85%; більше 10 год. – 11.95%.

14. В яких соціальних мережах Ви зареєстровані?

95,27% – «ВКонтакте»; 72,34% – «Facebook»; 29,31% – «Twitter»;
 15,84% – «Instagram»; 13,95% – «Однокласники»; 8,75% – інша;
 4,96% – «LiveJournal»; 1,89% – Незареєстрований.

15. Якщо ви зареєстровані в соціальних мережах, то в яких тематичних групах Ви підписані? (Обведіть всі вірні відповіді) Розташовано по ступеню поширеності

69,6% – Музика;
 66,4% – Кулінарія;
 61,0% – Кіно;
 42,8% – Групи, в яких обговорюють політику;
 28,3% – Групи, пов'язані з професійною діяльністю;
 17,3% – Гумор.

16. Ви зареєстровані в соціальних мережах?

ТАК – 98,1%; НІ – 1,9%.

17. Як Ви зареєстровані в соціальних мережах?

79,8% – під власним іменем;
 9,98% – у мене є і анонімний, і відкритий акант;
 8,48 % – під псевдонімом;
 1,75 % – інше.

18. Чи є у вашій навчальній групі власна сторінка в соціальних мережах?

ТАК – 93,4 % НІ – 6,6 %

19. Якщо у Вашої групи є група в соціальних мережах, як Ви її використовуєте? Оцініть таким чином:

0 – ніколи; 1 – інколи; 2 – часто;
 3 – постійно; 4 – сума 2, 3 стовпчика.

Мета медійної взаємодії	0	1	2	3	4
Координація навчальної діяльності	3,9	8,1	24,7	63,3	88
Поширення навчально-методичної літератури	9,5	17,4	35,8	37,4	73,2
Обговорення особистих тем	26,4	31,9	20,4	21,2	41,6
Координація спільного дозвілля	18,8	42,8	25,6	12,8	38,4
Обговорення з викладачами навчальних питань	45,0	25,9	17,5	11,5	29
Обговорення новин культури (музика, кіно тощо)	36,6	37,4	17,0	9,0	26
Розміщення продуктів культури	66,9	19,6	8,7	4,8	13,5
Поширення інформації політико-правового змісту	61,9	25,1	7,8	5,2	13
Обговорення політичних новин України та світу	55,1	34,6	6,9	3,5	10,4
Координація спільних акцій в сфері політики/права	75,5	16,2	6,4	1,9	8,3
Обговорення з викладачами політичних новин	78,7	14,2	4,2	2,9	7,1

21. З якою метою Ви користуєтеся інтернетом?

(Позначте у кожному рядку):

1 – постійно; 2 – часто; 3 – іноді;

4 – зрідка; 5 – ніколи; 6 – сума 4 і 5 стовпчиків.

Мета медійної активності	1	2	3	4	5	6
Задля підвищення обізнаності	42,5	46,1	9,0	1,2	1,2	88,6
Щоб поспілкуватися з цікавими людьми	42,9	36,7	15,0	3,1	2,4	79,6
Дістати задоволення, поліпшити настрій	29,7	36,6	26,1	5,5	2,2	66,3
Ознайомитися з новинами України та світу	29,9	35,4	25,7	6,2	2,9	65,3
Отримати творчу наснагу, творчі ідеї	19,5	33,3	29,5	11,6	6,2	52,8
Щоб познайомитися з витворами мистецтва	12,7	27,0	27,8	17,5	15,1	39,7
За звичкою, без мети	14,4	20,1	23,3	23,3	18,9	34,5
Задля організації дозвілля	11,2	20,3	22,2	28,4	17,9	31,5
Забутися, поринути у віртуальний світ, щоб відволіктися від проблем	10,9	16,1	23,7	24,2	25,1	27
Надаю психологічну підтримку тим, хто її потребує	5,7	14,4	25,4	28,5	26,1	20,1
Отримати гострі відчуття, пов'язані з динамічними медійними текстами	4,3	6,9	20,5	19,3	49,0	11,2
Тому що інші користуються	3,1	6,3	9,6	11,3	69,6	9,4
Організація або координація політичних акцій	1,9	5,0	7,7	13,4	71,9	6,9

20. Як часто Ви займаєтеся такими видами діяльності в Інтернеті, соціальних мережах? (Позначте у кожному рядку одну позицію):

1 – ніколи;

2 – іноколи;

3 – часто;

4 – регулярно;

5 – сума 3 і 4 стовпчиків

ВИД МЕДІАПРАКТИКИ	1	2	3	4	5
ПАСИВНІ МЕДІАПРАКТИКИ					
Читання статей у «Вікіпедії»	6,9	29,3	44,0	19,9	63,9
Читання новин України та світу	5,9	34,5	33,3	26,2	59,5
Прослуховування, перегляд передач про політику в Україні та світі	25,8	48,9	18,1	7,2	25,3
Читання анекдотів про політику та владу	38,1	38,3	18,4	5,2	23,6
Читання експертних блогів політико-правового змісту	32,4	46,3	12,5	8,7	21,2
Перегляд відеозвернень політико-правового змісту	37,0	48,2	11,5	3,3	14,8
Прослуховування каналів оперативного зв'язку «Zello»	87,4	8,3	1,9	2,4	4,3
РЕАКТИВНІ МЕДІАПРАКТИКИ					
	1	2	3	4	5
Поширення інформації про перебіг дій на Сході України	36,7	29,8	23,1	10,5	33,6
Коментування, перепост статей про політику	53,8	28,3	14,0	3,8	17,8
Обговорення, коментування передач про політику	55,1	27,7	13,1	4,1	17,2
Інформаційна протидія неправдивим повідомленням	45,7	38,5	11,2	4,5	15,7
Поширення інформації про корупційну діяльність представників органів влади	57,9	28,7	9,1	4,3	13,4
Поширення інформації про акції протесту	64,0	23,9	8,8	3,3	12,1
АКТИВНІ МЕДІАПРАКТИКИ					
	1	2	3	4	5
Організація та підтримка волонтерства	41,8	38,2	16,2	3,8	20
Оприлюднення власних робіт та їх популяризація	73,1	18,0	5,8	3,1	8,9
Тролінг політичних опонентів	74,4	17,9	4,1	3,6	7,7
Гра в ігри, в яких дійові особи – політики, державні діячі	83,7	10,5	3,6	2,2	5,8
Поширення власних текстів політико-правового змісту	77,4	16,8	3,4	2,4	5,8
Координація груп самооборони	80,7	14,0	3,4	1,9	5,3
Ведення експертних блогів	88,4	6,5	3,6	1,5	5,1
Блокування політичних опонентів	87,1	9,3	2,2	1,4	3,6
ДДОС-атаки на сайти органів влади або політиків	88,1	9,2	1,7	1,0	2,7

ДОДАТОК В

Опитувальник рівня патерналізму щодо інститутів влади

Автори: Т. Г. Стефаненко, О. А. Тихомандрицька, О. П. Белінська.

Джерело: Белинская Е.П., Литвина С.А., Стефаненко Т.Г., Тихомандрицкая О.А. Политическая культура: установка на патернализм в ментальности россиян. Сибирский психологический журнал № 20, 2004. С.63-70.

Мета методики: вивчення рівня патерналізму особистості.

Респондентам методика надається на російській мові згідно авторського варіанту.

Обробка результатів. Вищі показники по кожній зі шкал свідчать про міру вираженості патерналістичних настанов особистості. Для визначення сумарного балу здійснюється підрахунок суми балів, нарахованих за кожну відповідь по шкалі. Відповідям респондентів на прями питання опитувальника надаються бали на основі ключів:

Таблиця 1

Відповідність відповідей на прями запитання і балів.

Номер відповіді	1	2	3	4	5	6	7
Бал	1	2	3	4	5	6	7

Відповідям респондентів на зворотні запитання надаються бали відповідно до Таблиці 2:

Таблиця Г 2

Відповідність відповідей на зворотні запитання і балів.

Номер відповіді	1	2	3	4	5	6	7
Бал	7	6	5	4	3	2	1

Шкала «Містифікація влади»: 1, 5, 9, 13, 17 (усі твердження прями). Шкала ідентифікує приписування владним суб'єктам властивості: недоступність, величність, всезнайство, всемогутність. Деколи особа наділяє владні фігури різними етичними чеснотами: благородність, чесність, непідкупність тощо. Іншим проявом цієї настанови може бути приписування владним суб'єктам демонічного всемогутності, гіперболізованого злодійства тощо.

Шкала «Бажання опіки, турботи»: 2, 6, 10, 14 (прямі твердження); 18 (зворотні твердження). Шкала виявляє прагнення і очікування респондента отримувати прояви турботи, захисту у різних сферах соціального та особистого життя від владних суб'єктів (інстанцій, політиків, громадських організацій або волонтерських рухів).

Шкала «Зняття з себе відповідальності»: 3, 11, 19 (зворотні твердження); 7, 15 (прямі твердження). Шкала ідентифікує готовність особистості перекладати відповідальність за соціальне, особисте життя на зовнішні фігури, владні або соціальні інститути. Респонденти, які набрали високі бали за шкалою, з легкістю знімають з себе відповідальність за якість власного життя, рівень матеріального благополуччя та дотримання суспільних норм поведінки.

Шкала «Ставлення до закону»: 4, 8, 16 (прямі твердження); 12, 20 (зворотні твердження). Шкала дозволяє ідентифікувати віру респондента в універсальну

справедливість закону, ідеалізоване сприймання соціальної реальності, в якій живе людина.

Інструкція для респондентів: «Оцените, пожалуйста, степень своего согласия или несогласия с приведенными ниже суждениями. При оценке используйте следующую шкалу»:

- 1 – совершенно не согласен; 2 – не согласен; 3 – скорее не согласен;
 4 – не знаю, нечто среднее;
 5 – скорее согласен; 6 – согласен; 7 – полностью согласен.

Утверждение	1	2	3	4	5	6	7
1. Человек, занимающий высокий государственный пост, лучше других представляет себе ситуацию в стране.							
2. Правительство прежде всего должно заботиться о благополучии граждан.							
3. От действий каждого из нас зависит, какие решения принимают люди, облеченные властью.							
4. Рядовые граждане не имеют права критиковать деятельность властных структур.							
5. В любых условиях прежде всего от президента зависит благосостояние страны.							
6. Задача власти – сделать так, чтобы каждый человек имел определенные социальные гарантии.							
7. От обычных граждан мало что зависит.							
8. Надо жить не по закону, а по совести.							
9. Если во главе государства оказался не подходящий для этой должности человек, то последствия затронут каждого гражданина.							
10. Любая власть обязана заботиться о людях.							
11. Личное благосостояние зависит от инициативы самого человека.							
12. Никакая власть не может быть выше закона.							
13. Наведением порядка в стране должен заниматься только человек особого склада: сильный, умный, талантливый.							
14. Как и отец в семье, человек, стоящий во главе государства, обязан защищать тех, кто в этом нуждается.							
15. За все, что происходит в стране, несет ответственность власть.							
16. В идеале люди, входящие в высшие эшелоны власти, могут быть освобождены от ответственности перед законом.							
17. Ситуация в стране целиком и полностью зависит от первых лиц государства.							
18. Бесплезно полагаться на поддержку властей – надеяться можно только на себя.							
19. При желании любой гражданин может изменить что-либо в жизни своей страны.							
20. В идеальном обществе многие социальные структуры не нуждаются в контроле со стороны властей.							

Опитувальник «Особливості політичної соціалізації особистості»

Автор: Чорний Є. І.

Мета методики: дослідження особливостей політичної соціалізації особистості.

Джерело. Черный Е. И. Опросник "Особенности политической социализации"/ Е. И. Черный // Проблемы політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред.. М.М. Слюсаревського; Упоряд. В.О. Васютинський, О.А.Ліщинська. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 5-6. – 3336 с. - С. 84-89.

Респондентам методика надається на російській мові згідно авторського варіанту.

Обробка результатів. Методика містить шість шкал, за допомогою яких вимірюються політико-правові уявлення, ставлення респондентів до політико-правової реальності і мотивацію політичної участі.

Шкала «Сприймання влади та її окремих характеристик». Для респондентів, які набрали за шкалою високі бали, притаманне сприймання влади як необхідного атрибуту суспільного життя, що забезпечує безпеку і визначає конструктивне існування соціуму. Низькі показники шкали свідчать про сприймання влади, як необхідного зла і результату недосконалості суспільства. Влада і її представники уявляються як неідеальні.

Шкала «Ставлення до політики». Високі бали дозволяють ідентифікувати позитивне, зацікавлене ставлення до політики, яка сприймається як центральний і консолідує осередок суспільного життя. Політика розглядається як необхідний задля нормального життя суспільства процес. Низькі бали за шкалою ідентифікують негативне або байдуже ставлення особистості до цієї сфери суспільного життя. Такі респонденти дистанціюються від політичного процесу, вважають політику справою брудною і пов'язаною із брехнею. Маніпулювання суспільною і індивідуальною свідомістю вважається обов'язковою ознакою політичного процесу.

Шкала «Ставлення до політиків». Згідно авторського трактування високі бали за цією шкалою свідчать про переважання позитивного ставлення особистості до політичної діяльності, розуміння значущості ролі політиків та визнання намірів брати активну участь у політичній діяльності. Натомість, низькі бали свідчать про негативне сприймання професійної політичної активності, неприйняття політичної діяльності як суспільно значущої.

Шкала «Ставлення до інститутів влади». Для респондентів із високими балами за цією шкалою інститути влади сприймаються, як необхідний і єдиний можливий механізм реалізації законів, норм суспільного життя, який відображає основні цінності соціуму. Низькі бали за шкалою свідчать про негативне сприймання інститутів влади через їх неефективність, віддаленість від громадян, корумпованість і кримінальну орієнтованість.

Шкала «Мотиваційний блок політичної свідомості». Високі бали за цією шкалою відображають стійку позитивну мотивацію щодо політичної участі. Для цих респондентів притаманна осмислена участь у різноманітних видах політичної активності. Для респондентів, які отримали низькі бали за шкалою, характерна особистісна невизначеність щодо прийнятних моделей політичної участі, розмитість, нерозвиненість мотивації участі у суспільно-політичних процесах.

Шкала «Когнітивний блок політичної свідомості». Згідно авторського задуму, високі бали за даною шкалою свідчать про визначеність і структурованість системи ідеологічних уподобань, стійкість політичних орієнтацій у респондентів. Натомість, низькі бали свідчать про нерозвиненість, розмитість, взаємна неузгодженість у системі ідеологічних уявлень, політичних поглядів і орієнтацій респондентів.

Обрахунок здійснюється згідно наведених нижче ключів. Надається 1 бал за кожен позитивну відповідь на прямі запитання (позначено знаком «+») і за кожен негативну відповідь на зворотні запитання (позначено знаком «-»).

Шкала 1. Сприймання влади і її окремих характеристик:

+1; 7; 13; 19; - 25; 31; 39; 42;

Шкала 2. Ставлення до політики:

+ 20; 28; 33; 38; - 2; 8; 14; 41;

Шкала 3. Ставлення до політиків:

+ 4; 16; 26; 34; - 9; 21; 43; 47;

Шкала 4. Ставлення до інститутів влади:

+ 3; 10; 15; 32; - 22; 27; 37; 48;

Шкала 5. Мотиваційний блок політичної свідомості:

+ 5; 23; 35; 45; - 11; 17; 29; 40;

Шкала 6. Когнітивний блок політичної свідомості:

+ 6; 18; 30; 44; - 12; 24; 36; 46.

Інструкція досліджуваному: «Внимательно и последовательно прочтите приведенные ниже утверждения. Если Вы согласны с утверждением, поставьте рядом с его номером знак "+", если не согласны, то "-»».

УТВЕРЖДЕНИЕ	Да/Нет
1. Только власть позволяет поддерживать порядок в обществе и безопасность граждан.	
2. Я не понимаю, почему люди позволяют политике вторгаться в их жизнь, влиять на нее.	
3. В целом в Украине достаточно профессиональная и честная судебная власть.	
4. Если бы не политики, общество распалось на разрозненные враждующие группы.	
5. Для меня активное участие в политической жизни общества - это не только гражданский долг, но и весьма интересное занятие.	
6. Я неплохо разбираюсь в нюансах политической жизни и идеологической разноголосицы в Украине.	
7. Правильно работающая система власти способствует счастливой жизни граждан.	
8. Я очень редко смотрю новости политической жизни по телевидению.	
9. Честный, бескорыстно служащий своему народу политик - это сказка для наивных.	
10. Украинская милиция действительно служит народу, выполнял тяжелую и неприятную работу "санитаров общества".	
11. Не вижу никакого смысла активно участвовать в политической жизни.	
12. Меня не назовешь политически грамотным человеком.	
13. Власть способствует организации и нормальному, функционированию всех сфер общественной и личной жизни.	
14. Все, что связано с политикой, вызывает у меня отвращение.	
15. Местная власть по мере сил и возможностей работает во благо населения нашего города.	
16. В политику, как правило, приходят люди, достигшие высот в своей профессии.	
17. Чувствую, что вряд ли явлюсь на избирательный участок во ближайших выборах.	
18. Я обладаю прочными и устойчивыми знаниями об особенностях проблем политической реальности в Украине.	
19. Всякая власть от Бога, поэтому ее нужно смиренно принимать.	
20. Значительная часть моего общения с друзьями и близ посвящена обсуждению политических проблем.	

21. Чтобы добиться положения в политике, необходимо терпимым к нарушениям общечеловеческих моральных норм.	
22. Для того, чтобы получить от власти то, что тебе положено, всего приходится что-то давать чиновнику.	
23. Хочу и буду участвовать в политической жизни.	
24. Я недостаточно хорошо разбираюсь в политике, чтобы осознанно и ответственно подойти к выбору кандидата в законодательный орган власти.	
25. Если власть антинародна, ее нужно заменить любыми способами.	
26. Политика больше, чем любая другая деятельность, дает возможность реализовать свой личностный потенциал.	
27. Власть не склонна "сдавать своих", поэтому, если уж человек попал во "властную колоду", его будут перемещать снизу вверх и обратно, но не выбросят из системы.	
28. Я остро переживаю все, что происходит в политической жизни Украины.	
29. Меня невозможно втянуть в активную политику.	
30. У меня есть четкие идеологические предпочтения и политические пристрастия.	
31. Любая политическая власть - это неприемлемая для меня форма насилия.	
32. Депутаты, работающие в Верховной Раде, в основном честные и порядочные люди.	
33. Меня волнуют события политической жизни Крыма.	
34. Я хотел бы проверить свои возможности, активно включившись в политическую деятельность.	
35. Обязательно приду на следующие выборы и проголосую так, как сочту нужным.	
36. Политика - это закрытая для меня система, я не понимаю, что там творится.	
37. Чем выше уровень власти, тем более она беспринципна, а зачастую – преступна.	
38. Политика - основная сфера жизни общества и поэтому весьма часть моей жизни.	
39. Я бы участвовал в борьбе против антинародной власти.	
40. Мне не хочется поддерживать ни одну политическую силу в Украине.	
41. Политическая жизнь общества не интересует меня.	
42. Основная функция власти - подавление свободы личности.	
43. Политикой занимаются люди, неспособные быть успешными в нужных и полезных профессиях.	
44. Мои представления о политической жизни в Украине позволяют совершать осознанный выбор в соответствующих ситуациях.	
45. Я часто испытываю желание принять участие в важных политических событиях.	
46. Считаю, что мои знания о политике отрывочны и противоречивы.	
47. Включиться в профессиональную политическую деятельность было бы для меня перечеркивание моих принципов, интересов, жизненных целей	
48. Между властью и народом всегда непреодолимый барьер.	

Методика дослідження політичних настанов особистості

Автор: Г. Бієрбраур.

Мета: дослідити політико-правові настанови респондентів.

Джерело: Методика исследования политических установок Г. Биербраура // Социальный капитал: теория и психологические исследования: монография / А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева. – М.: РУДН. – 2009. – С. 242-243.

Респондентам методика надається на російській мові згідно авторського варіанту.

Інструкція: «Оцените, пожалуйста, степень своего согласия или несогласия с приведенными ниже суждениями. При оценке используйте следующую шкалу»: 1 – совершенно не согласен; 2 – не согласен; 3 – скорее не согласен;

4 – не знаю, нечто среднее;

5 – скорее согласен; 6 – согласен; 7 – полностью согласен.

не согласен 1 2 3 4 5 6 7 абсолютно согласен

Утверждение	1	2	3	4	5	6	7
1. Я считаю, что нужно принимать участие в выборах при любых обстоятельствах.							
2. По моему мнению, избранные политики в моей стране представляют наилучший выбор для страны.							
3. Вследствие растущей преступности и опасности на наших улицах, жесткие меры необходимо применять уже в случаях незначительных нарушений закона.							
4. Моя страна больше нуждается в усилении законов и порядка, чем в увеличении гражданских прав.							
5. Несмотря на события последних лет в моей стране, политики заслуживают наше уважение.							
6. Поддержка и почтение авторитетов являются наиважнейшими правилами и должны прививаться с детства.							
7. Политика меня не интересует.							
8. Я мог(ла) бы себе представить мою материальную поддержку работы политиков, за которых я проголосовал(а).							
9. Я принимаю участие в политике.							
10. Я считаю, что другие политики должны брать пример с наших политиков.							
11. Если бы я мог(ла), я бы отстранил(а) от должности всех политиков в моей стране.							
12. Я прилагаю усилия для того, чтобы наиболее способные люди вошли в политику.							
13. По-моему, следить за политикой не имеет смысла.							

Обробка результатів. Сумарний показник по кожній зі шкал отримуємо шляхом складання виставлених респондентом балів за кожним з питань певної шкали.

Шкала «Настанова на політичну активність респондентів»: сума балів за запитаннями № 1, 7, 9, 12, 13. Шкала відображає готовність респондента приймати участь в різноманітних політичних заходах, свідомо планувати власну політичну участь.

Шкала «Ставлення до діючих політиків»: сума балів за запитаннями №: 2, 5, 8, 10, 11. Шкала дозволяє ідентифікувати позитивне або негативне ставлення до представників політикума (вищі бали свідчать про позитивне ставлення, низькі – про негативне).

Шкала «Схильність схвалювати політичний авторитаризм»: сума балів за запитаннями №: 3, 4, 6. Шкала спрямована на ідентифікацію респондентів, які схвально ставляться до авторитарних методів управління державою. Зазвичай, респонденти із високими балами готові підтримувати політиків, які декларують такий політичний курс.

ДОДАТОК Ж

Тест соціальних і політичних позицій

Автори: Г. Айзенк, Г. Вільсон.

Джерело: Айзенк Г., Вільсон Г. Как измерить личность. М.: Когито-Центр, 2000. - 284 с.

Мета: дослідити соціально-політичні настанови особистості.

Обробка результатів деталізовано описана у книзі «Как измерить личность». Додаткові можливості надають програми інтернет-обрахунку результатів опитування, їх можна знайти за посиланням (Г. Айзенк, Г. Вільсон, 2000). Методика містить 7 шкал, 2 інтегральні і незалежні фактори, які описують політико-правові настанови особистості.

Фактор «Жорсткість – м'якість» описує соціальну настанову особистості демонструвати настирливість, або навпаки, поступливість у соціальному й особистому житті. Настанова на жорсткість у соціальному житті проявляє особистісну готовність проявляти мужність, агресивність, фізичну та емоційну силу. Натомість м'якість, як особистісна настанова, проявляється у здатності респондента до співпереживання, готовності проявлять у взаємодії ніжність і поступливість.

Фактор «Радикалізм – консерватизм». Радикально налаштовані респонденти більш прогресивні, схильні соціалістичним моделям устрою держави. Консервативно налаштовані респонденти підтримують капіталістичні моделі устрою держави.

Шкала «Соціалізм» дозволяє ідентифікувати прихильність респондентів до представників бідних верств населення, поблажливе ставлення до ідеї відміни приватної власності. Натомість представники заможних членів суспільства у таких респондентів викликають емоційне відторгнення. Низькі бали за шкалою свідчать про капіталістичну спрямованість особистості, схильність позитивно оцінювати підприємницькі ініціативи, схвалювати ідеї націоналізації виробництва. Низькі бали свідчать про сприймання респондентами представників робітничих професій, як схильних до бунтарства.

Шкала «Расизм» в авторській інтерпретації дозволяє ідентифікувати осіб, схильних до расистських настанов. Високі бали свідчать про негативне ставлення щодо активних міграційних процесів; схильність пропагувати расову, національну сегрегацію, антисемітські настрої; негативне ставлення щодо представників інших національностей. Низькі бали свідчать про толерантне ставлення до етнічних меншин, схвалення іміграції, впевненість щодо рівності представників різних народів і рас.

Шкала «Дозволеність» дозволяє ідентифікувати готовність особистості схвалювати або заперечувати сексуальну свободу, нестандартні моделі життя (у тому числі андеграундні). Респонденти, які набрали високі бали за шкалою, схвалюють або ставляться толерантно до різних проявів сексуальної поведінки. Також вони готові підтримувати ініціативи з легалізації наркотичних речовин. Терпимість і орієнтація на пошук задоволення – основна тенденція, яку демонструють респонденти. Респонденти з низькими показниками за шкалою схильні відчувати емоційне відторгнення названих тенденцій, схвалюють цензуру, покарання для порушників закону та активно пропагують традиційні цінності.

Шкала «Релігійність» ідентифікує осіб, яким притаманна віра в вищі сили, життя після смерті або інші релігійні вірування. Респонденти, які за цією шкалою набрали високі бали позитивно оцінюють роль церкви в житті суспільства, відвідують релігійні церемонії. Низькі бали за шкалою, свідчать про приналежність респондента до атеїстів або агностиків, які не вбачають важливої ролі релігійних організацій у житті суспільства.

Шкала «Лібералізм». Високі бали за шкалою свідчать про значущість для респондента особистісної і підприємницької свободи, негативне ставлення до вручання держави в особисте життя громадян. Низькі бали свідчать про схвалення державного регулювання бізнес-процесів та інших сфер особистого життя. Для таких респондентів притаманний патріотизм, лояльність державі.

Шкала «Реакційність». Респонденти з високими балами за даною шкалою відчують стурбованість щодо деструктивних явищ в суспільстві, підтримують традиційні суспільні соціальні інститути і надають перевагу традиційним моделям суспільного розвитку, які прийшли випробування часом. Особи з низькими балами за цією шкалою схильні вірити у можливість еволюційних трансформацій, демонструють орієнтованість на прогресивне майбутнє.

Шкала «Паціфізм». Особи, які отримали високі бали за шкалою переконані у тому, що війни не мають жодного виправдання, відстоюють політику відсутності спротиву, попри потенційні матеріальні збитки. Респонденти, які набрали низькі бали за шкалою, підтримують збільшення військового потенціалу власної держави та виправдовують збройний спротив зовнішній агресії або воєнну агресію власної держави стосовно інших держав. Їм притаманне переконання, що війна є природнім явищем. Також ці респонденти схильні підтримувати дозвіл на вільне володіння зброєю пересічним громадянам.

ДОДАТОК 3

Операціоналізація змінних емпіричного дослідження.

Таблиця 3. 1

Операціоналізація змінних першого етапу

Змінна	Одиниці та індикатори аналізу	Методи та методики	Способи обробки отриманих даних
Незалежні змінні 1) Пасивні МП ППЗ; 2) Реактивні МП ППЗ; 3) Активні МП ППЗ.	Описові конструкти, які дозволяють виділити пасивні, реактивні, активні МП ППЗ.	1) Глибинні, групові інтерв'ю; 2) шкала Лайкерта.	1) Контент-аналіз (змістовий аналіз письмових транскриптів, отриманих завдяки глибинним і груповим інтерв'ю); 2) методи описової статистики (абсолютна частота вибору, відсотки).
Залежні змінні 1) Політико-правові настанови; 2) ставлення до різник аспектів політико-правової дійсності; 3) уявлення про політико-правову дійсність.	Описові конструкти, які підлягають якісній інтерпретації, дозволяють виділити особистісні смисли індивіда.	1) Глибинні, групові інтерв'ю; 2) анкетування.	1) Контент-аналіз (за процедурою, запропонованою С. І. Шалак); 2) методи математичної статистики (критерій χ^2 Пірсона)
Проміжні змінні 1. «Особиста участь у політико-правових подіях»; 2. «Стать»; 3. «Вік»; 4. «Курс»; 5. «Фах».	Номінальні шкали		1) Критерій U-Манна-Вітні («Особиста участь у подіях політико-правового змісту», «Стать»); 3) критерій Н-Краскала-Уоліса для К-незалежних вибірок («Вік», «Курс»).

Таблиця 3. 2

Операціоналізація змінних другого етапу

Змінні	Методики	Одиниці та індикатори аналізу	Способи обробки отриманих даних
Активні МП ППЗ	1) Письмові транскрипти глибинних і групових інтерв'ю; 2) анкета.	1) Змістові конструкти в письмових транскриптах;	1) Контент-аналіз глибинних і індивідуальних інтерв'ю; 2) описові статистики (частотний розподіл, відсотки).
Пасивні МП ППЗ		2) шкала Лайкерта для оцінки вираженості інтенсивності реалізації певної МП ППЗ;	
Реактивні МП ППЗ		3) анкетування.	

Таблиця 3. 3

Операціоналізація змінних четвертого етапу

Змінні	Методики	Одиниці та індикатори аналізу	Способи обробки отриманих даних	
Незалежні змінні				
МП ППЗ	Анкета	Рівень інтенсивності реалізації пасивних, реактивних, активних МП ППЗ, оцінений за допомогою шкали Лайкерта.	1) Критерій U-Мана-Вітні для двох незв'язаних вибірок; 2) кореляційний аналіз (коефіцієнт Спірмена).	
Залежні змінні				
1. Політико-правові настанови	1) Опитувальник схильності до патерналізму (ОСП). 2) Методика дослідження політичних настанов особистості (ПНО). 3) Тест соціальних та політичних позицій (ТСПП). «Методика дослідження політичних настанов	<u>Методика ОСП.</u> <i>Шкала 1.</i> Мистифікація влади; <i>Шкала 2.</i> Бажання опіки зі сторони влади <i>Шкала 3.</i> Зняття з себе відповідальності <u>Методика ПНО</u> <i>Шкала 4.</i> Настанова на політичну активність; <i>Шкала 5.</i> Схильність схвалювати політичний авторитаризм. <u>Методика ТСПП</u> <i>Шкала 6.</i> Дозволеність <i>Шкала 7.</i> Расизм		

	особистості», автор Г. Бієрбраур	<i>Шкала 8. Релігійність</i> <i>Шкала 9. Соціалізм</i> <i>Шкала 10. Лібералізм</i> <i>Шкала 11. Релігійність</i> <i>Шкала 12. Реакційність</i> <i>Шкала 13. Пацифізм</i>	
2. Ставлення до різних аспектів політико-правової дійсності	Опитувальник «Особливості політичної соціалізації молоді»	<u>Опитувальник ОСП:</u> <i>Шкала 14. Ставлення до закону</i> <u>Опитувальник ОПСМ</u> <i>Шкала 15. Ставлення до політики I;</i> <i>Шкала 16. Ставлення до політиків II;</i> <i>Шкала 17. Ставлення до інститутів влади;</i> <u>Методика ПНО</u> <i>Шкала 18. Ставлення до діючих політиків 2.</i>	Аналогічно, як для політико-правових настанов
3. Уявлення про політико-правову дійсність	Опитувальник «Особливості політичної соціалізації молоді»	<u>Опитувальник ОПСМ</u> <i>Шкала 19. Сприймання влади та її окремих характеристик;</i> <i>Шкала 20. Когнітивний блок політичної свідомості.</i>	Аналогічно, як для політико-правових настанов
Політична участь		<u>Опитувальник ОПСМ</u> <i>Шкала 21. Мотивація політичної участі.</i>	Аналогічно, як для політико-правових настанов

Таблиця 3. 4

Операціоналізація змінних п'ятого етапу

Змінна	Методики	Одиниці та індикатори аналізу	Завдання та способи обробки отриманих даних
Тренінгові дія	Номінальна шкала	Відсутність/наявність тренінгової участі	1) Критерій U-Мана-Вітні для двох зв'язаних вибірок);
Інтенсивність реалізації пасивних, реактивних, активних МП ППЗ	Анкета		2) критерій Т-Вілкоксона для двох зв'язаних вибірок

**Фрагменти текстових транскриптів групових, глибинних інтерв'ю.
(подано мовою респондентів)**

Фрагмент групового інтерв'ю № 1.

Проведено в рамках навчальної групи. Спеціальність «Журналістика», 3 курс.
Респондент 1 (Ре 1) юнак, 19 років.
Респондент 2 (Ре 2); юнак, 20 років.
Респондент 3 (Ре 3); дівчина, 19 років.
Респондент 4 (Ре 4), юнак, 19 років.
Інтерв'юер (І).

Ре 1: З усіма розмовляли. Все студентство, з усіма викладачами, ректорами інститутів ішли на майдан на марш мільйонів першого грудня, і не тільки. Все керівництво йшло. Все було добровільно. це було під час вихідних. Тобто сказали, що збираємось і студенти можуть приєднатися. Тобто, сказали, збираємось біля ректорату, хто хоче, той приходить. Ну і там достатня велика кількість прийшла.

Ре 2: І з адміністрацією ніхто не змовлявся, адміністрація ввійшла разом зі студентами. Ніхто нікого не гнав. Я знаю, що в інших університетах і навчальних установах виганяли, так би мовити, добровільно-примусово. Я можу сказати, що в нас цього навіть в Інтернеті не було, ніхто навіть не посилав.

Ре 4. Я особисто не брав участь.

І: А чому? Зрозуміло, що кожна людина має свою позицію. Якщо можливо, поясни, щоб стало зрозуміло.

Ре 4: Можна я не буду цього пояснювати? Ну, особисто я читаю в Інтернеті статті політичні, а сам не пишу і не коментую. Бо зараз час такий, може бути трохи небезпечно, тому я стараюся цього уникати...

Ре 3: Я в цьому плані погоджуюсь з Романом, я також не пишу. Можу зробити перепост, тобто, раніше написану статтю. А особисто не пишу, тому що, ну, все це моніториться, багато забанюється і правда трохи небезпечно в цьому плані.

І: А що може бути, коли людина пише на політико-правові теми, які можуть бути негативні наслідки? На вашу думку?

Ре 3: Ну найпростіше, це звичайний бан, коли твої записи блокують, сторінки блокують. А в найгіршому, я на 100% не знаю як це відбувається, чи будуть тебе відслідковувати, постійно моніторити, ну ні для кого не секрет, що дуже легко визначити айпі-адресу, з якої дислокації там було відправлене та від кого. Хоча насправді нічого такого чим би могла зацікавити силових структур, не думаю писати – не було такої думки, але все може бути.

Фрагмент групового інтерв'ю № 2.

Проведено в рамках навчальної групи.
Респондент 1 (Ре 1) юнак, 19 років. 4 курс.
Респондент 2 (Ре 2); юнак, 20 років. 4 курс.
Інтерв'юер (І).

Ре 1: Ми обговорювали з деякими викладачами. У нас є курс політології, і іноді під час лекцій, пару слів було... В студентському середовищі ми все це обговорювали, і ми виходили так само на протести з університетом, і робили страйки і бойкоти, навіть у нас

була створена Координаційна Рада. Я не знаю, чи це тільки у нас координаційні рада. Ми зараз іронічно сміємося з цього слова, з цієї назви «Координаційна Рада».

Ре 2: Викладачі деякі, по-моєму дві чи три людини писали нам на електрону пошту: «Бережіть себе, слідкуйте за собою, потім тиждень канікул нам оголосили, щоб подбати про нашу безпеку».

І: А хто з вашого оточення найбільше вплинув на ваші уявлення, на вашу думку стосовно подій, які тоді відбувалися? Близькі? Викладачі? Преса? И може ще хтось, поділіться, будь ласка...

Ре 2: Для мене найперше - це друзі, активісти, які були під час Майдану, потім поїхали на Схід, і які трошки більше знають, ніж я. Потім, після того це напевне, ось Андрій та близьке оточення, яке було поряд зі мною.. Але я розумію, що всі ці люди брали інформацію від політичних діячів та лідерів, які неясно що могли дати та розповісти про цю ситуацію . І так само, від засобів масової інформації. Найбільше веб-сайти, Інтернет. Того що ТБ не дивлюся, газет майже не читаю... здебільш Інтернет. Але є розуміння, що ми все рівно не можемо все знати і є розуміння, що кожен дає таку інформацію, яку йому хочеться.

А ми отримуємо готовий продукт. І все у що ми віримо, і те як ми до чогось ставимося - все рівно це комусь вигідно. І проблема у тому, що хто більше впливає на цей вибір людей, той і буде все вирішувати. Звичайно, хочеться критично мислити та критично ставитися до всього цього, але це дуже важко. Тому що, стільки мас-медіа, всі про це говорять – це дуже важко...

І: Скажіть будь-ласка, в соціальних мережах, в он-лайн (в анкеті був перелік), які види медіапрактик ви застосовували в мережах під час Революції Гідності? Які види активності були для вас притаманними, поширеними?

Ре 2: поширювали записи тих джерел, які вважали більш надійними і більш об'єктивними. Ми точно знали, які були заангажовані, які ні і ми намагалися вибрати... Так само це був, я пам'ятаю у нас в кімнаті весь час, цілодобово у нас працювало громадське телебачення, і будь-який ноутбук був включений і громадське працювало цілодобово... Це бут такий головний центр, де ми дізнавалися всі новини, це була Координаційна Рада: вони дізнавалися, були люди і вони знали що треба робити. Ми дізнавалися звідти інформацію. Потім, «Українська Правда» дуже багато читали і «Уніан» - це три джерела, які ми найбільше читали. І зрозуміло, що деякі партійні організації, так само Свобода.. Але треба було дуже сильно слідкувати, та ж сама Свобода, там було дуже сильно фільтрувати.. не пропаганда, а вони дуже сильно хотіли все показати по-своєму, тому треба було дещо виділяти з тієї інформації. Найбільше це було поширення інформація та деякі свої думки і свої записи...

І: Тобто якісь записи були..

Ре 2: Так, це не були статті.. Просто коротенькі записочки, якісь свої думки.. це все.

Ре 1: так само.. у мене було тоді стільки думок, стільки емоцій, що зашкалювало.. Воно мусило десь вийти і я писав це в соціальних мережах, я мусив це десь вилити і мені ставало легше. Записи, які я писав дуже любив публікувати , відео із записом страшних сцен з подій революції, щоб людям тоді донести: Просніться, не будьте байдужими, треба щось робити, треба піднятися.. Або це зупинити, або завтра прийдуть до вас.

І: Тобто, ти завдяки своїм роботам намагався впливати?

Ре 1: Дуже. Я намагався людей розбудити, скажімо так. Дуже мені сподобалося під час війни, я хотів, щоб воно продовжилося , були домовленості Меркель із Путіним якісь і флешмоб був «Данке, Фрау Рібентроп» – це було дуже масово, дуже ефективно і вся міжнародна преса про це написала. Я вважаю, що це дуже просто, але дуже ефективно... Якщо такі речі організувати і робити з різними короткими і чіткими меседжами - це буде супер.

Фрагмент групового інтерв'ю № 3.

Проведено в рамках навчальної групи.
 Спеціальність «Режисура», 4 курс.
 Респондент 1 (Ре 1); дівчина, 22 роки.
 Респондент 2 (Ре 2); юнак, 21 рік.
 І- інтерв'юер.

І: А вообще, какая роль режиссера, когда происходят такие знаковые события?

Ре 1: К этому нужно прислушаться и сделать свои выводы. Да, можно показать событие пару раз, но не навязывать свое мнение. Наведу яркий пример – я всегда его привожу: «95 Квартал». Я обожаю их. Честно. Мне нравятся их сериалы, мне нравится их ток-шоу которые они делают. Но то, что происходит сейчас – они просто-напросто берут и навязывают свое мнение про политику. Мы уже все поняли то, что это актуально, что это нормально, что это смешно. Но это действительно уже смешно с того, что как будто кроме политики не имеют ни над чем пошутить. И это факт.

Понимаете, ну согласитесь, политика будет всегда актуальной. Это всегда есть что послушать и есть что посмотреть. Есть режиссеры, которые показывают только политику, это актуально и все. Но это будет актуально всегда. Зачем это делать? Нет индивидуальности у каждого просто. Я этого не понимаю. Честно.

Ре 2: Так а чей продакшн? Коломойского. 1+1 и 2+2..

І: Каким способом вы эмоционально отстраняетесь? Каким способом ваша профессия помогает вам дистанцироваться от того что происходит?

Ре 2: Не помогает, потому что вот у нас пары проходят. Мы приходим и рассказываем новости, каждый вторник. И когда только все начиналось, каждый вторник приходили и рассказывали новости про то, что в мире, про Майдан, который начинался. И мы до сих пор вот приходим, и нас это не может обойти.

Фрагмент групового інтерв'ю № 4.

Проведено в рамках осередку студентського самоврядування.
 Спеціальність «Журналістика», 3, 4 курс.
 Респондент 1 (Ре 1); юнак, 23 роки.
 Респондент 2 (Ре 2); дівчина, 21 рік.
 Респондент 1 (Ре 3); юнак, 23 роки.
 Респондент 1 (Ре 4); юнак, 19 років.
 Інтерв'юер (І).

І: Скажіть будь-ласка, коли ви аналізували інформацію, отриману по телебаченню в Інтернеті, чи використовували ви свої професійні знання, щоб відслідкувати, де кажуть правду, де маніпуляція? Як ваші професійні знання допомагали вам орієнтуватися в інформаційному просторі?

Ре 1: Дуже допомагала нам спеціальність медіа-комунікації. У нас дуже багато дисциплін. Ми вчимо закони. Закони там журналістики. Такого плану. Тому було не дуже важко зрозуміти, де правда, а де хтось собі надумав. Ну, я не знаю. Особисто мені було не дуже тяжко визначити.

І: Тобто професійні знання допомагали.

Ре 1: Так, допомагали. Звичайно.

І: А скажіть будь-ласка от в соц. мережах і взагалі в он-лайн, ви проявляєте свою політико-правову позицію? Чи читаєте ви, чи журналісти, пишете щось, тобто..

Ре 2: Насправді, це таке як пасивне підтримання лайками, коментарями, та і я сама не пишу статті що до політичної ситуації, бо я не достатньо обізнана в цьому плані, щоб повністю та чітко висловити свою думку, але я можу підтримати чи прокоментувати (сміх). Прочитати, пропустити через себе та зроби власні якісь підсумки.

І: А що ще в Інтернеті ти робиш, що може стосуватись політики? Читаєш, коментуєш?

Ре 2: Нажаль так.

І: А які види активності у медійному просторі реалізуєте Ви?

Ре 4: Ну особисто я читаю в Інтернеті статті політичні, а сам не пишу і не коментую. Бо зараз час такий, може бути трохи небезпечно, тому я стараюсь цього уникати...

І: А чому? Які причини?

Ре 4:... всяке може бути, так.

І: Дякую. А в тебе як?

Ре 2: Я в цьому плані погоджуюсь з Романом, я також не пишу. Можу зробити якийсь перепост, тобто раніше написану статтю. А особисто не пишу, тому що, ну, все це моніториться, багато забанюється і правда трохи небезпечно в цьому плані.

І: А що може буди, коли людина пише на політико-правові події, які можуть бути наслідки? На Вашу думку.

Ре 2: Ну найпростіше, це звичайний бан, коли твої записи блокують, сторінки блокують. А в найгіршому, я на 100% не знаю як це відбувається, чи будуть тебе відслідковувати, постійно моніторити, ну і нікого не секрет, що дуже легко визначити айпі адресу. з якої дислокації там було відправлене та від кого.

І: Тобто ти боїшся, що силові структури можуть тобою зацікавитись?

Ре 2: Так (в групі сміх). Хоча насправді нічого такого прям чим би могла зацікавити силових структур, не думаю писати - не було такої думки, але все може бути.

І: А ти як думаєш?

Ре 2: Такі матеріали я не пишу, є родичі, двоюрідний брат мій, в Росії живуть, і так вже склалось, що ми вже майже не спілкуємось. Бо я вже майже фашист і все інше, з їхніх слів. Тому саме ці події, коли ми спілкувались, міг написати і у Фейсбуці, ну що там просто жах. Вони всі зомбовані і я це так міг коментувати. І якщо якась подія, то я звісно можу залишити свій коментар. Цього я не боюсь. бо також був закон, коли в січні, коли Янукович хотів обмежити всі права, під час революції скасували. Нема чого боятись. Ну ми ж не в Росії живемо, де за репост у в'язницю саджають.

Ре 3: А в мене більш активна це бабуся з нею спілкуватись, це було...(сміх). Це було таке перебільшення, майже до того, що давай я тебе сховаю в комірчину.

Мама в мене нейтральна, ось там мій дід живе в Москві, і коли я до нього приїжджаю, він там один і він дуже хороший. Зомбованості там... він не користується нічим, ні Інтернетом, лише телебачення. І от коли навіть я почала дивитись два дні, я кажу що все! Я більше не можу. Намагалась дивитись щось таке нейтральне.

Але в основному це було з друзями, не з рідними, я знаю, що вони за Україну... Але, ну я не можу обговорювати з ними політичну ситуацію, бо там я не можу переконати їх в чомусь іншому, бо вони вже дорослі люди. Там не сприймається моя думка. як особистості. Мені з друзями було легше.

Фрагмент глибинного інтерв'ю № 1.

Студент 20 років, 3 курс (Ре).

Спеціальність «Психологія».

Інтерв'юер (І).

Ре: Обсуждали у всех разные точки зрения и.. хотя нет не сказал бы что у всех кардинально разные.. Хотя приблизительно были настроены за народ, за то чтобы против Януковича вот это. Тяжело сопротивляться, когда такое количество людей энергетику несут. Очень тяжело что-то ну воспринимать по-другому.

І: А скажи пожалуйста, а преподаватели обсуждали ли эту ситуацию и что они говорили? И как это на тебя влияло?

Ре2: Не особо обсуждали, хотя нет.. было пару преподавателей, которые говорили, что сейчас выборы начинаются, когда Порошенко выбирали.. Они говорили, что это одного на другого, что это бессмысленно, что вот так вот. А сильно не обсуждали вообще то.

І: А с группой были ли у вас какие-то совместные решения или действия?

Ре: Нет, преподаватели нас тоже не заставляли. Мы не ходили сами, потому что уже понимали, что людьми кто-то уже управляет.

Ре: «ВКонтакте» и «Фейсбук», «Фейсбук» не использую практически.

І: А в сетях вы обсуждали политические события?

Ре: Нет, я в сети это в принципе не обсуждал. Мало ли, я не знаю, как это.. могут следить, в принципе.. Поэтому в сети старался не афишировать свое отношение к этим событиям.

І: А ты в сетях под своим именем?

Ре: Да, под своим.

І: А вообще, в сетях ты не комментируешь?

Ре: Да.

І: А бывает такое, что сам пишешь?

Ре: Ну я довольно редко пишу потому, что понимаю, что в нас хоть и не Россия, но все равно, если где-то сильно много напишешь, то и тебя тоже найдут.

І: То есть, ты как бы опасаясь?

Ре: Да, и стараюсь не лезть в эти перепалки, и когда довольно часто бывает, что провокационную картинку выбрасывают и начинаются две-три стороны, где «ты такой-сякой». Ну, я во-первых не вижу в этом смысла, зачем, ну если я так верю, а там дальше, если я вижу, что это вызывает агрессию, то все, закрыли тему, зачем потом еще искать лишних проблем.

Фрагмент глубинного інтерв'ю № 2.

Юнак, 23 рік. Студент 5 курс.

Спеціальність «Практична психологія в закладах освіти»

Інтерв'юер (І)

Ре: Я учился в пищевых технологиях, там закрывали окна и люди лезли на шторах. В Драгоманова сидело пару человек, преподавателей тоже половину не доходило. Тогда была такая волна, что все шло. А подхожу к нашим товарищам, как раз проходил митинг возле университета Шевченка, а пищевые технологии сбоку, подхожу, а у них реально люди сняли двое штор со второго этажа, скинули шторы и спускаются вниз, кто «за». Они просто с утра заходили в универ, им закрывали первый этаж вообще, и нельзя было выйти, пока не кончатся пары. По-тихому можно было кому-то выйти, но не так, чтобы толпою.

І: То есть, был не формальный, достаточно явный запрет?

Ре: Ну да. У кого как, там было, у нас не было. У нас официально наоборот говорили: идите, поддерживайте.

І: Для тебя значимо было то, что говорили преподаватели? Как это влияло на твою позицию?

Ре: С какой-то стороны я немного побаивался за учебу, но когда увидел, что достаточно много людей пошло. Я вижу, что мне преподаватели говорили не в упрек, просто думали вдруг я такой сильно сознательный возьму и пойду, а вот вся группа останется. Я же потом могу на экзамене не получить каких-то знаний, и мне потом самому придется догонять. То есть, вся группа может сдать, а я нет. Было еще какое-то давление, что я бросил один универ, мне в другом сказали, если ты сейчас не сдашь сессию первую, мы тебя вообще решим... То есть был какой-то страх, но все прошло, все нормально. Для меня преподаватели не были каким-то авторитетом потому, что мы их еще не успели узнать, пока это все началось. Я на первом курсе учился, оно как раз все пошло, мы только стали с ними больше знакомится, когда надо было уже идти.

Фрагмент глубинного интервью № 3.

Ре: дівчина, 19 років.

Студентка 3 курсу, спеціальність «Філологія», (німецька мова.)

Інтерв'юер (І).

Ре: Так как мы были на первом курсе, и вообще это было все для нас было в новинку.. Мы еще только-только начали вливаться во взрослую жизнь, вот только в студенчество. Это стало первым взрослым вызовом для нас, и, безусловно, мы это и с преподавателями на парах обсуждали, и были такие случаи, когда преподаватели вместе с нами уходили с пар, и мы все шли на Майдан, и мы все .. я помню, что у нас была пара, и мы подошли к профессору и сказали, что мы хотим поехать на Майдан и он дал нам денег своих, и мы пошли все вместе в супермаркет и купили продуктов, и все вместе туда поехали.

И очень часто и ректор призывал, и мы все выходили. Безусловно, мы и между собой, как студенты это обсуждали. У нас круглосуточно в университете все новости крутились по всем телевизорам, по всем радио. И это было у нас очень мощным, очень мощную позицию тогда заняли. Наш ректорат тогда выступил на телевидении тогда, заяву сделал о том, что надо решительно противостоять этому.

Еще тогда Янукович оставался при власти, нас тогда исключили из всех рейтингов, из всех комиссий научных, из министерства образования. Начали ужимать, пошли такие как чистки...Очень стали приходиться, присылать всяких людей из Министерства Образования. Ходили, проверяли посещаемость на парах, все ли есть. И преподаватели, ну допустим, идет пара, заходит эта комиссия проверяющих: «Мы хотим посмотреть, кто на парах, как часто отсутствует, по какой причине отсутствует..», собирали справки ..

И преподаватели решительно им отказывали и говорили: «Нет, мы сами против этого» и они уходили ни с чем...

У меня три одноклассника, которые заняли противоположную сторону, и они были против этого. И они ни разу не ходили на Майдан. Не то чтобы они кричали: «Россия приди!», но они негативно были настроены и против ассоциации с ЕС они выступали... Безусловно, они высказывались, да мы с ними спорили. Мы на них кричали, они на нас кричали, но их никто за это не бил. Они могли спокойно выражаться. Мы слушали их, они слушали нас. Мы, естественно, побеждали подавляющим числом... Они просто молчали себе спокойно, их никто не трогал. Они шли домой себе или еще что-то...

І: А насколько твои профессиональные знания и умения (ты ж лингвист-переводчик) использовала? Понятно, что на первом курсе ты в профессию еще недостаточно влилась, но тем не менее, каким образом твой профессиональный выбор влиял на то, как ты проявлялась в этой ситуации?

Ре: Безусловно, очень сильно повлиял, и это помогло мне. Да, я была на первом курсе и еще недосконально я знала язык, неидеально там всякие аспекты, но это помогало и в общении с иностранцами, и в каком-то взаимоотношении. Я имела возможность общаться с ними, имела возможность как-то доносить через социальные сети в тоже время информацию о том, что происходит, свою позицию, очень много с ними общались и от них получали поддержку, им высказывали свою благодарность. Межкультурное у нас было взаимодействие..

И: То есть ты доносила позицию про то, почему вышли студенты и про причины Майдана?

Ре: Да, да, да..

И: Каким образом медиа повлияло (радио, газеты, интернет) на твоё отношение к происходящему? Что ты смотрела? Как ты черпала информацию в это время?

Ре: Телевидение- это 23 часа в сутки было включено..

И: А какое?

Ре: «1+1», «5 канал», его по-моему, тогда все смотрели, каждые пол-часа выходили новости, «СТБ», «ICTV», но не «ИНТЕР», там бы пару каналов еще проянуковических...Радио.. Радио редко, у нас на кухне есть радио, ны мы редко его слушали. Газеты, ну газеты я не очень читала, когда каждое утро идешь и видишь, как раздают бесплатные газеты «Вести» - я их никогда не брала. И Интернет. Интернет ...

И: В Интернете и социальных сетях ты сказала, что распространяла информацию..

Ре: Да, «Фейсбук», «Вконтакте»,

И: Получалось кого-то переубедить, на твой взгляд?

Ре: Не то чтоб кого-то переубедить, но ..люди изначально были на нашей позиции, поддерживали нас.

И: А какие ценности для тебя были попораны? У любого человека есть какие-то ценности, что-то наиболее важно, наиболее ценно...Что важного для тебя было нарушено в той ситуации и подтолкнуло к тому, чтобы быть активной участницей?

Ре: ну, наверное, то, что не хотели считаться с нашим мнением, о, что подняли руку на мирных студентов, которые просто ночевали, остались ночевать на том Майдане.. на человеческую жизнь – это самая большая ценность и на неё посягнули так сказать...На свободу высказываний, они обязаны нас слушать! И они БУДУТ нас слушать...А вместо этого они пришли, и в принципе, мы никакой угрозы тогда не становили...И они решили нас просто тогда очистить и тогда это стало шоком...Человеческая жизнь – прежде всего, самая важная ценность.

И: Можешь ли сказать, что из этих видов активностей ты делала и что тебе это давало?

Ре: безусловно, читала новости Украины и мира, статьи Википедии- там ничего особо такого не было.. Прослушивание и просмотр передач о политике, просмотр видеообращений.. Обязательно – распространение информации о событиях на Востоке...Коментування, перепост- мы все очень часто в обсуждениях.. Всем друг другу все присылали. Обязательно- распространение информации про акции протеста – должны были знать все...Была также координация групп самообороны и организация волонтерской помощи. Была наша студенческая группа.. Мы выбирали главу, и это все координировали. У нас очень активно все это было. Мы были одними из первых, кто палатку свою поставил и свой флаг и своё вообще-то мини-управление такое было.. Вот.. Ну и обязательно распространение собственных текстов политико-правового содержания. Особенно в переписках с людьми...

И: то есть, ты писала какие-то тексты?

Ре: Ну да, писала.. и много родственников за рубежом, и вот с ними, когда общаешься, пытаешься донести, как наиболее все это выразить...Аннексия Крыма стала шоком. Просто в один осознал, «Ну что Крым и Крым», а раньше к нему относился - ну

часть Украины, такой же как и все: как Львов, такой же, как и Донецк. Я в Крыму никогда не была, но все равно такое ощущение, что потеряла, как руку в теле, тоже таким шоком стало...

І: Вот ты в Крыму не была. Почему потеря Крыма стала для тебя стала личной потерей?

Ре: Да, да, да... я тоже тогда удивлялась. Никаких там воспоминаний из детства, связанных с Крымом нету, ничего такого.. И всегда знала, что Крым он русскоговорящий, и в принципе, там действительно там очень много людей, которые поддерживают. Но все равно такое впечатление, что это же наше! Это же Украина!

Фрагмент глибинного інтерв'ю № 4.

Респондент: дівчина, 20 років, 4 курс.

Спеціальність «Соціологія».

Інтерв'юер (І).

І: А скажи будь ласка, з яких джерел ти черпаєш інформацію про політику, про ці події? Де ти зазвичай, як ти отримуєш інформацію?

Ре: Зазвичай, я дивлюсь новини часто, але, буває, читаю якісь форуми в Інтернеті, статті, коли якісь громадські діячі висвітлюють свої думки для того, щоб хоча б порівняти...

І: Що наприклад для тебе важливим є коли ти отримуєш інформацію ти особисто бачиш, чи тобі хтось каже з твоїх значимих людей, чи це хтось каже з представників партії, чи це медіа. На які ресурси ти опираєшся? Кому більше довіряєш?

Ре: Якщо я отримую інформація, за частую, я говорила там або з соціальних мереж або з новин, які по телебаченню.

І: Довіряєш?

Ре: Довіряю не на всі 100%, частково довіряю. Іноді спираюся на думки знайомих, які якимось наблизені до цієї сфери. Ну і все мабуть. Тобто якщо хтось із моїх друзів може говорити я не придам значення цьому, тому що я або перевірю, або не придам цьому уваги.

І: Все рівно ти перевіряєш інформацію?

Ре: Так.

Ре: В соціальних мережах читаю.

І: А сама щось пишеш?

Ре: Дуже рідко. Якщо стосовно політичних тем, якщо це є якісь такі – їх нікуди не висвітлюю

І: Як події Майдану... як ти взагалі прожила цей період, що відбувалося з тобою?

Ре: Ну це теж така історія.... Коли був початок Майдана, всі говорили «В Євросоюз! В Євросоюз!». І я ж казала, що я писала статті, і у мене виникла така думка, що Україна не готова до Європейського союзу. В плані всього. Тому що Україна є бідною державою в порівнянні з іншими. У мене подружка така патріотична, така: «Клас! Давай на Майдан!», а я: «Та ні, не готова Україна до Євросоюзу і нащо туди йти?». Потім коли я вже в університет приїхала, це як раз був період коли я вже вдома була, і у нас в університеті така, як сказати, корпоративна етика, що от всі давайте підемо. І всі пішли. І визнаєте, масовість вона все ж таки впливає на твою свідомість і тоді наче такий азарт був, для того щоб оце змінило. Але все рівно десь там ця думка що рано ще Україні в Євросоюз ..

І: Дивись, от масовість, і ти за компанію ходила, а була можливість не ходити? Якби ти не ходила? Як би прийнялося спільнотою студентською? Були такі що не ходили?

Ре: Навіть я не знаю. Мабуть з моєї групи не було. Ні була. Одна дівчина з нашої групи, яка не ходила.

І: І як це сприймалося?

Ре: Та нормально. Вона була прихильником Партії Регіонів і це викликало у інших якусь таку неприязнь до неї. І ми потім ще обговорювали: «О, вона прихильник Партії Регіонів, а зараз таке робиться!», в такому плані.

І: То єсть ти сама пишеш, да?

Ре: Так.

І: А для кого пишеш?

Ре: Мабуть для себе. Просто іноді буває такі моменти думки в голову ідуть і треба їх зафіксувати, тоді щось з цього виходить. Просто свої думки прочитати.

І: Як способ структурувати, розмірковувати, способ думати, да?

Ре: Ну да.

Фрагмент глибинного інтерв'ю № 5.

Ре: дівчина, 18 років, 2 курс.

Спеціальність «Образотворче мистецтво в закладах освіти»

Інтерв'юер (І).

І: С кем ты обсуждаешь темы про политику, про право, про все ситуации в политико-правовой сфере? С кем из своего круга ты все это обсуждаешь?

Ре: Ну ммм с ребятами в институте, они периодически переговариваются вот.. с друзьями некоторыми, с преподавателем он меня ну по рисованию довольно таки много подтягивал. Он художник и довольно-таки осведомлен в этом плане. Особенно, когда все это начиналось- он довольно таки много знал и рассказывал вот.

Нет, в сети мы не обсуждаем, я не распространяюсь на эту тему.

І: А по какой причине?

Ре: Ну во-первых я просто предпочитаю обсуждать это лично чтобы видеть человека, видеть его реакцию на мои слова вот . И дядя, опять же, он довольно таки серьезный человек и периодически говорит, что этого не следует делать в сети и тогда. Ну как .. на мое мнение это не влияет, но все же как-то...

І: из соображений безопасности?

Ре: да.

І: А как ты относишься к информации, которую получаешь благодаря телевидению, радио, газетам?

Ре: Мне не кажется, что ей можно доверять. По крайней мере те же бесплатные газеты, я думаю, в них ни слова правды нет. И опять же даже проводили опрос, даже не в Украине а в России, получается спрашивают людей про газеты: «Что вы предпочитаете бесплатную газету или платную?» Говорят большинство людей ответило : бесплатную. И им такой вопрос задается- там же большинство неправду говорится? Отвечают: «Ну она ведь бесплатная». ... То есть и такое.. Мне не кажется, что средствам массовой информации сейчас можно адекватно доверять.

Фрагмент глибинного інтерв'ю № 6

Дівчина 21 рік, студентка 5 курсу.

Спеціальність: «Соціальна робота».

Інтерв'юер (І).

І: Как вы обсуждали в студенческой среде эти события (Евромайдан)?

Ре: Ну, со мной вот так вот, как я ходила на майдан, каждый божий день ходила на майдан, как на работу. Вот я после университета заезжала домой: «Мама я жива, здорова - все хорошо». Собиралась, утеплялась и ехала каждый день, у меня всегда флаг был на плечах. Я всегда даже на парах сидела. Ну как бы я в институте, честно говоря, начинались какие-то темы, некоторые поддерживали, некоторые не поддерживали, некоторые, ну, совершенно знаете, какие-то пофигисти.

І: Доказывали друг другу? Спорили?

Ре:: Да. Несколько раз было, чтобы была справедливость. Бывали такие преподаватели, которые вот если стоишь на майдане, они там 1 балл отдадут. А те, которых не было на майдане, и например умнее, и учили, им баллов не дали, то сразу на дыбы: «А почему не мы? А почему вы?».

І: Можно сказать, что преподаватели по-своему поощряли вас?

Ре: Ну, можно сказать так. Но это был 1 балл. Ну, вот как это было: «Почему ты не была на парах?» «Я бы на майдане». И она мне уже не скажет приносить реферат, чтобы перекрыт н-ку. «Точно была на майдане?». Я ей сразу фото и видеоотчёт. И она: «Ну ладно. Не гуляла, не бродила, не прогуляла».

Фрагмент глибинного інтерв'ю № 7

Респондент: дівчина, 21 рік, 4 курс.

Спеціальність «Соціологія»

Інтерв'юер (І).

Ре: Нет, я никогда не принимала участие потому, что у меня маленький ребенок. Мне не до этого было. Хотя предлагали за деньги.

І: Предлагали за деньги?

Ре: Да, предлагали. Я жила в общежитии тогда, очень много было предложений.

І: На какой стороне?

Ре: А с разных сторон. Цена стандартная была.

І: А сколько цена?

Ре: 200 гривен в час. Я в этом не участвовала, нам даже в университете запретили, ректор сказал, если узнает, то... ну и правильно, я не считаю это нужным.

Фрагмент глибинного інтерв'ю № 8.

Респондент: юнак, 22 роки, 4 курс.

Спеціальність «Філологія».

Інтерв'юер (І).

Ре: Можливо... Мені важко так все детально проаналізувати, тому що я на справді не дуже люблю політику, мені просто якось огидно трішки дивитися на все те що відбувається в Верховній Раді, ті бійки, як вони перетягують одіяло одне на одного. Мені здається що зараз прийшло до влади дуже багато некомпетентних людей. Раніше, мені здається, трохи більше було фахівців.

І: А куди вони ділися, фахівці?

Ре: Куди вони ділися, фахівці? Ну от як у нас відбувся такий, типа, державний переворот, і вони, деякі повтікали (сміється) фахівці...

Фрагмент глубинного інтерв'ю № 9.

Респондент: дівчина, 22 роки, 3 курс.

Спеціальність «Образотворче мистецтво».

Інтерв'юер (І).

І: А как ты относишься к информации, которую получаешь благодаря телевидению, радио, газетам?

Ре: Мне не кажется, что ей можно доверять. По крайней мере те же бесплатные газеты, я думаю, в них ни слова правды нет. И опять же даже проводили опрос, даже не в Украине а в России, получается спрашивают людей про газеты: «Что вы предпочитаете бесплатную газету или платную?» Говорят большинство людей ответило : бесплатную. И им такой вопрос задается- там же большинство неправду говорится? Отвечают: «Ну она ведь бесплатная». ... То есть и такое.. Мне не кажется, что средствам массовой информации сейчас можно адекватно доверять.

І: А с преподавателями в институте ли обсуждаете вы политико-правовые темы?

Ре: Ну нет, им запрещено, как и моей маме в школе. Им запрещено распространяться на эту тему со студентами.

І: А когда вы со студентами обсуждаете политико-правовые темы, то вы приходите к совместному решению, есть ли какие-то решения

Ре: не приходим к совместному решению. Мы просто каждый излагает свои варианты или ту информацию, которую он знает. Мы просто обмениваемся информацией и как-то стараемся обсудить то что происходит.

І: А когда вы обсуждаете, то что происходит? Что вам это дает? Что тебе это дает?

Ре: Мне дает информацию о том, что твориться у нас в стране в какой-то мере вот... надежду *усмехается* иногда на то что когда-нибудь все может стать лучше. Не хотелось бы в будущем уехать отсюда.

ДОДАТОК К

Таблиця К. 1

Статистично значущі відмінності індикаторів ППС для субвбірок, диференційованих за параметрами «Тип медіапрактики», «Інтенсивність реалізації медіапрактики певного типу»

Тип МП	Порівняльний аналіз, критерій U-Манн-Вітні
Пасивні медіапрактики	<p><u>Настанови:</u> «Схвалення авторитаризму» (p<0,05); «Зняття відповідальності» (p<0,05); «Расизм» (p<0,05); «Жорсткість», (p<0,05); «Соціалізм», (p<0,05). «Консерватизм», (p<0,01);</p> <p><u>Ставлення:</u> «Ставлення до політиків», (p<0,05); «Ставлення до політики» (p<0,001).</p> <p><u>Уявлення:</u> «Когнітивний блок політичної свідомості» (p≤0,001).</p> <p><u>Мотивація:</u> «Мотивація політичної участі» (p≤0,001).</p>
Реактивні медіапрактики	<p><u>Настанови:</u> «Реакційність», (p<0,05); «Расизм», (p<0,05); «Консерватизм», (p<0,01).</p> <p><u>Ставлення:</u> «Ставлення до політики», (p <0,001).</p> <p><u>Уявлення:</u> «Когнітивний блок політичної свідомості», (p<0,001).</p> <p><u>Мотивація:</u> «Мотивація політичної участі» (p<0,001).</p>
Активні медіапрактики	<p><u>Настанови:</u> «Расизм» (p<0,05); «Жорсткість» (p<0,01);</p> <p><u>Ставлення:</u> «Ставлення до політики» (p≤0,001);</p> <p><u>Уявлення:</u> «Когнітивний блок політичної свідомості» (p<0,001);</p> <p><u>Мотивація:</u> «Мотивація політичної участі» (p<0,001).</p>

Примітка. Субвбірки позначено таким чином: С1 - низька інтенсивність реалізації ПМП; С2 - висока інтенсивність реалізації ПМП; С3 - низька інтенсивність реалізації РМП ; С4 - висока інтенсивність реалізації РМП; ; С5 - низька інтенсивність реалізації ПМП ; С6 - висока інтенсивність реалізації АМП

Таблиця К. 2

Порівняльний аналіз структурної організації ППС для субвибірок, диференційованих за параметрами «Тип медіапрактики», «Інтенсивність реалізації медіапрактики певного типу» (кореляційний аналіз)

Тип МП	Подібні і відмінні зв'язки при попарному порівнянні субвибірок
ПМП	<p>Подібне:</p> <p>1) <u>«Расизм» – «Реакційність»</u>: C1: $\rho=0,45$, $p\leq 0,001$; C2: $\rho=0,603$, $p\leq 0,001$; 2) <u>«Соціалізм» – «Жорсткість»</u>: C1: $\rho=-0,402$, $p\leq 0,001$; C2: $\rho=-0,308$, $p\leq 0,001$); 3) <u>«Ставлення до політиків» – «Когнітивний блок політичної свідомості»</u>: C1: $\rho=0,4$; $p\leq 0,001$; C2: $\rho=0,453$, $p\leq 0,001$); 4) <u>«Мотивація політичної участі» - «Когнітивний блок політичної свідомості»</u>: C1: $\rho=0,359$, $p\leq 0,001$; C2: $\rho=0,526$, $p\leq 0,001$; 5) <u>«Мотивація політичної участі» – «Ставлення до політики»</u>: C1: $\rho=0,348$, $p\leq 0,001$; C2: $\rho=0,49$, $p\leq 0,001$; 6) <u>«Мотивація політичної участі» – «Ставлення до політиків»</u>: C1: $\rho=0,554$, $p\leq 0,001$; C2: $\rho=0,653$, $p\leq 0,001$.</p> <p>Відмінне:</p> <p>7) <u>«Расизм» – «Жорсткість»</u>: C1: $\rho=0,45$, $p\leq 0,001$; C2: $\rho=0,258$, $p\leq 0,01$; 8) <u>«Расизм» – «Соціалізм»</u>: C1: $\rho=-0,304$, $p\leq 0,001$, C2: $\rho=-0,16$, $p=0,77$; 9) <u>«Мотивація політичної участі» – «Схвалення авторитаризму»</u> $\rho=0,337$, $p\leq 0,001$.</p>
РМП	<p>Подібне:</p> <p>1) <u>«Расизм» – «Реакційність»</u>: C3: $\rho=0,46$, $p\leq 0,001$; C4: $\rho=0,61$, $p\leq 0,001$; 2) <u>«Реакційність» – «Радикалізм»</u>: C3: $\rho=0,718$, $p\leq 0,001$; C4: $\rho=0,748$, $p\leq 0,001$; 3) <u>«Расизм» – «Радикалізм»</u>: C3: $\rho=0,661$, $p\leq 0,001$; C4: $\rho=0,77$, $p\leq 0,001$; 4) <u>«Ставлення до політики» – «Когнітивний блок політичної свідомості»</u>: C3: $\rho=0,477$, $p\leq 0,001$; C4: $\rho=0,620$, $p\leq 0,001$; 5) <u>«Ставлення до політики» – «Мотивація політичної участі»</u>: C3: $\rho=0,592$, $p\leq 0,001$; C4: $\rho=0,62$, $p\leq 0,001$); 6) <u>«Мотивація політичної участі» – «Когнітивний блок політичної свідомості»</u>: C3: $\rho=0,364$, $p\leq 0,001$; C4: $\rho=0,612$, $p\leq 0,001$.</p> <p>Відмінне:</p> <p>7) <u>«Расизм» – «Ставлення до політики»</u>: C4: $\rho=-0,305$, $p\leq 0,01$; C3: $\rho=0,116$, $p=0,156$.</p>
АМП	<p>Подібне:</p> <p>1) <u>«Ставлення до політики» – «Мотивація політичної участі»</u>: C5: $\rho=0,645$, $p\leq 0,001$; C6: $\rho=0,694$, $p\leq 0,001$; 2) <u>«Ставлення до політики» – «Когнітивним блоком політичної свідомості»</u>: (C5: $\rho=0,457$, $p\leq 0,001$; C6: $\rho=0,572$, $p\leq 0,001$); 3) <u>«Мотивація політичної участі» – «Когнітивний блок політичної свідомості»</u>: C5: $\rho=0,374$, $p\leq 0,001$; C6: $\rho=0,541$, $p\leq 0,001$.</p> <p>Відмінне:</p> <p>4) <u>«Расизм» – «Жорстокість»</u>, C5: $\rho=0,514$, $p\leq 0,001$), C6: $\rho=-0,273$, $p\leq 0,01$.</p>

Примітка. Спосіб позначення субвибірок тотожний позначенню у Таблиці К.1.